

Міністерство внутрішніх справ України  
Академія управління МВС

# Вісник Академії управління МВС

№3, 2008

**НАУКОВИЙ  
ЖУРНАЛ**

**Заснований  
у грудні 2006 року**

**Видається  
4 рази на рік**

**Засновник і  
видавець –**

**Академія  
управління  
Міністерства  
внутрішніх  
справ**

**Редакційна колегія:**

*Білоус В.Т., д.ю.н., проф., (головний редактор);  
Барко В.І., д.психол.н., доц.;  
Ващенко І.В., д.психол.н., с.н.с.;  
Грохольський В.Л., д.ю.н., доц.;  
Засанський В.В., д.е.н., проф.;  
Захматов В.Д., д.т.н., проф.;  
Коваленко В.В., д.ю.н., проф.;  
Котиленко О.Л., д.ю.н., проф.;  
Корецький М.Х., д.держ.упр., проф.;  
Мурашин О.Г., д.ю.н., проф.;  
Олуйко В.М., д.держ.упр., проф.;  
Попович В.М., д.ю.н., проф.;  
Проценко Т.О., д.ю.н., доц.;  
Рижих В.М., д.держ.упр., проф.;  
Рябенко О.П., д.ю.н., проф.;  
Снігерьев О.П., д.ю.н., проф.;  
Ткаченко А.М. д.держ.упр., проф.;  
Тронь В.П., д.держ.упр., проф.;  
Чайковський А.С. д.і.н., проф.;  
Чобітько М.Г., д.пед.н., доц.;  
Шамрай В.О., д.держ.упр., проф.;  
Ярмиш О.Н., д.ю.н., проф.;  
Бабенко В.Г., к.пед.н., доц.;  
Благовісний С.Г. к.ю.н., доц.;  
Боярко Г.В., к.пед.н., доц.;  
Братков І.С., к.ю.н., доц.;  
Гвоздецький В.Д., к.філос.н., доц.;  
Гусаров С.М., к.ю.н.;  
Дульський О.О., к.ю.н., доц.;  
Заросило В.О., к.ю.н., доц.;  
Клачко В.М., к.пед.н., доц.;  
Котляр В.Ю., к.ф.-м.н., доц.;  
Лов'як О.О., к.ю.н.;  
Ольшєвський К.М., к.ю.н.;  
Підюков П.П., к.ю.н., доц.;  
Сервецький І.В., к.ю.н., доц.;  
Шепелєва Н.В., к.ю.н., доц.;  
Шестопалова Л.М., к.ю.н., с.н.с.;  
Шилінгов В.С., к.ю.н., доц.;  
Возник М.В.*

УДК 34+35

**Вісник Академії управління МВС**  
**Науковий журнал**

*Рекомендовано до друку*  
*Вченою радою Академії управління МВС*  
*(протокол № 1 від 05.02.2009)*

У журналі публікуються результати наукових досліджень у галузях права, державного управління та юридичної психології, висвітлюються теоретичні й практичні проблеми правозастосування.

Призначений для працівників правоохоронних, судових та інших державних органів, науковців, студентів вищих навчальних закладів, усіх, хто цікавиться новітніми науковими досягненнями.

*Надруковані статті пройшли рецензування.*

© Вісник Академії управління  
Міністерства внутрішніх справ

## **З М І С Т**

### **Теоретичні засади та практика діяльності органів внутрішніх справ України**

*Сергій ГУСАРОВ, Віктор БІЛОУС*

Визначення понять адміністративної процедури та адміністративного процесу в адміністративному праві України .....6

*Віктор ГВОЗДЕЦЬКИЙ, Олег ЛОВ'ЯК, Сергій БРАТКОВ*

Проблеми законодавчої регламентації настання цивільно-правової відповідальності за корупційні правопорушення ..... 19

*Петро ПІДЮКОВ, Яна КОНЮШЕНКО*

Правова сутність рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності на початковому етапі кримінального судочинства .....31

*Людмила ШЕСТОПАЛОВА*

Зміст понять “тероризм” і “терористичний акт” .....39

*Микола КОРЧОВИЙ*

Вивчення і використання кримінологічної та віктимологічної інформації при запобіганні статевим злочинам та їх розкритті .....47

*Іван СЕРВЕЦЬКИЙ*

Теоретичні засади розшукового права .....57

*Олексій КОПАН, Сергій ПОТЕРЯЙКО, Михайло ВОЗНИК*

Оцінка способів виконання завдань підрозділами МВС .....68

**Олег ЛОВ'ЯК**

Особливості відшкодування шкоди, завданої під час здійснення ревізії за участю органів внутрішніх справ України .....83

**Міжнародна співпраця****Володимир ГРОХОЛЬСЬКИЙ**

Організаційно-правові засади міжнародного співробітництва у сфері протидії торгівлі людьми .....95

**Олександр КАПЛЯ**

Правовий статус правоохоронних органів Європейського Союзу..... 105

**Підготовка правоохоронних кадрів****Вадим БАРКО**

Гуманістичний особистісно орієнтований підхід як принцип ефективного управління персоналом органів внутрішніх справ.... 115

**Володимир КЛАЧКО, Наталія МУЗИКА**

Використання особистісно орієнтованих технологій у навчальному процесі Академії управління МВС. Контекстне навчання ..... 130

**Вадим БАБЕНКО, Алім ВОВНЯНКО**

Методика використання масо-габаритних макетів пістолетів «Форт» на заняттях зі спеціальної фізичної підготовки..... 139

## **Соціально-економічні й правоохоронні аспекти профілактики правопорушень**

*Тарас ПРОЦЕНКО*

Вплив соціально-економічних чинників на стан  
адміністрування податків і митних платежів..... 149

*Галина ЗАПОРОЖЦЕВА*

Організаційно-правові засади запобігання дитячій  
безпритульності та бездоглядності в Україні:  
ретроспективний погляд..... 157

*Микола СУПРУН*

Пенітенціарні аспекти педагогіки співпраці  
академіка В.М. Синьова ..... 170

## **ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИКА ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

---

---

УДК 350.77

### **Сергій Гусаров**

кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, ректор Академії управління МВС;

### **Віктор Білоус**

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри адміністративного права та організації адміністративної діяльності Академії управління МВС

## **ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

*У статті розглядаються питання диференціації адміністративного процесу та адміністративної процедури в адміністративному праві, проводиться порівняння адміністративного процесу України та деяких зарубіжних країн. Пропонуються нові визначення адміністративної процедури та адміністративного процесу.*

*В статье рассматриваются вопросы дифференциации административного процесса и административной процедуры в административном праве, проводится сравнение административного процесса Украины и некоторых зарубежных стран. Предлагаются новые определения административной процедуры и административного процесса.*

*In the article the questions of differentiation of administrative process and administrative procedure in administrative law are examined, the comparison of administrative process of Ukraine and some countries abroad is done too. The new definitions of administrative procedure and administrative process are given at the same time.*

**Ключові слова:** *адміністративний процес, адміністративна процедура, кодифікація, систематизація, принципи адміністративного права.*

**Ключевые слова:** *административный процесс, административная процедура, кодификация, систематизация, принципы административного права.*

**Keywords:** *administrative process, administrative procedure, codification, systematization, principles of administrative law.*

Відомо, що адміністративне право в Україні перебуває у трансформаційному процесі, метою якого є законодавче врегулювання процедурного аспекта взаємовідносин органів управлінської системи, тобто виконавчої влади, а також органів місцевого самоврядування з громадянами. Розвиток адміністративного права забезпечуватиме права і свободи людини та громадянина у правовій, демократичній державі, з одного боку, а з іншого – сприятиме ефективнішій управлінській діяльності державних службовців.

Існують різні підходи щодо законодавчого врегулювання адміністративних процедур. Деякими країнами обрано шлях кодифікації правових актів з цього питання, зокрема це Австрія, США, Нідерланди, Іспанія, Угорщина, Італія, Німеччина, Японія, Данія, Польща. Водночас у деяких державах не існує єдиного, систематизованого правового акта, хоча їх законодавство досить розвинуте в цьому аспекті. Наприклад, у Франції, де наявні часткові кодифікації, зокрема від кінця 1970-х років, за рекомендаціями посередника чи самої Державної ради було прийнято закон про доступ до адміністративних документів (липень 1978 р.). Він значною мірою змінив принципи, які належали до адміністративної таємниці, про мотивацію адміністративних актів (липень 1979 р.), про захист громадських свобод при використанні інформаційних картотек (січень 1978 р.). Натомість складно розглядати декрет від 28 листопада 1983 р. “Про відносини між адміністративними органами і громадянами” як щось більше, ніж зародок систематизації загальної адміністративної процедури. Самого лише нормативного статусу цього декрету недостатньо для того, щоб надати йому ваги, необхідної для справжньої кодифікації такого порядку, адже він не міг би протистояти загальним принципам права, яким він суперечитиме, зокрема принципів вільного управління територіальних громад. Крім того, він містить лише відокремлені

норми: юридичне значення для адміністрації опублікованих циркулярів, обов'язкова вказівка на способи оскарження адміністративних рішень та елементи процедури рішення для колегіальних органів. У Франції існують процедури заслуховування підстав для подачі позову, однак у межах часткового законодавства (відносно позбавлення права власності на майно і досліджень впливу на навколишнє середовище), а не загалом. Безперечно, саме це розпорошення норм у Франції ускладнює порівняння з країнами, де адміністративна процедура кодифікована на загальному рівні, тоді як з багатьох пунктів французька регламентація варта, можливо, багатьох інших регламентацій, які вважаються повнішими [1, 245]. Крім того, є країни, які також не мають загального кодифікованого акта з адміністративних процедур, зокрема Велика Британія, Ірландія, Португалія, Греція, Бельгія, Голландія. Пояснюється це: 1) непридатною юридичною технікою, яка значну увагу приділяє фіксації дрібниць на папері, на відміну від континентальної, що дозволяє задовольнитися в певних ситуаціях лише принципами, котрі в подальшому переростають у конкретні правила застосування; 2) адміністрації цих країн залишаються маловідкритими. Наприклад, у Великій Британії та Ірландії діє закон про секрет у адміністративній сфері.

Процес кодифікації чи систематизації є прогресивно-позитивним з таких міркувань: а) це сприяє формуванню адміністративно-процедурного права; б) полегшує управлінську діяльність, робить її більш оперативною та ефективною.

Україна обрала шлях таких країн, як Польща, США, Німеччина тощо, а саме розробки узагальнюючого законодавчого акта про адміністративні процедури за участю громадян [2, 5]. Для цього робочою групою при Міністерстві юстиції України, а також за участю наукових співробітників Інституту держави та права ім. В.М. Корецького НАН України було підготовлено проект Адміністративно-процедурного кодексу.

Нормами цього кодексу передбачається здійснення регулювання таких процедур, як прийняття, підготовка, оскарження індивідуальних адміністративних актів органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, посадових осіб цих органів з приводу реалізації прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб.



На сьогодні чинним є Закон України “Про звернення громадян”, який деякою мірою регламентує процес розгляду заяв та скарг громадян, а саме: ст. 1 цього Закону зазначає, що громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об’єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов’язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення [3]. Проте цей закон не є досконалим хоча б тому, що він побудований на ідеології минулого ідентичного правового акта радянського зразка, зокрема у документі існує низка хиб технічного характеру.

Заповнити вакуум необхідності регулювання провадження в адміністративній справі за скаргою на індивідуальний адміністративний акт покликаний Адміністративно-процедурний кодекс, який, на думку В.Б. Авер’янова, має логічну структуру і прийнятне змістове наповнення. Водночас науковець визнає, що робота над цим законопроектом не проста, аргументуючи це малодослідженістю проблем адміністративної процедури вітчизняною правовою наукою та нерозробленістю багатьох питань на доктринальному рівні [4, 207].

Першочергове завдання, яке слід розв’язати до прийняття Адміністративно-процедурного кодексу, – це змістове наповнення та однозначне розуміння поняття “адміністративна процедура” та його співвідношення з поняттям “адміністративний процес”.

Для того, щоб краще зрозуміти ці поняття, їх варто розглянути з різних позицій або точок зору.

У лексичному плані “процедура” загалом визначається як будь-яка тривала, послідовна справа, порядок, обряд [5, 526], установлена, прийнята послідовність дій для здійснення або оформлення якоїсь справи [6, 543], офіційний порядок дій, виконання, обговорення чогонебудь [7, 577]. Незважаючи на термінологічну тавтологію, всі ці визначення мають спільні сутнісні риси, наприклад, низка послідовних дій, але вони спрямовані на досягнення певного результату (оформ-

лення, виконання, здійснення, обговорення тощо якоїсь справи). Якщо ж ідеться про специфічну процедуру у сфері адміністративно-правового регулювання суспільних відносин, тобто про процедуру в її правовому значенні, то, на переконання авторів, послідовні дії, які становлять процедуру, повинні бути, по-перше, врегульовані нормами права, а по-друге, направлені на досягнення певного правового результату. Такий підхід до поняття “правова процедура”, що ґрунтується на значенні терміна “процедура”, дозволяє сформулювати наукове визначення цього поняття.

У загальному аспекті процедура визначається як певна сукупність дій чи операцій, за допомогою яких реалізується той чи інший процес або етап, стадія, що виражає зміст відповідної технології.

З правової точки зору процедура – це регламентований юридичною нормою порядок дій або регулювання відповідних суспільних відносин у сфері правозастосування.

Правова процедура характеризується такими ознаками:

- попередньо визначена модель її застосування у реальному житті, через яку досягається необхідний результат;
- юридична сила, тобто норми, що визначають процедурну діяльність, закріплені у законі, як і основні;
- межі регулятивного “впливу” процедурних норм. Процедурні норми не торкаються змістової (внутрішньої) сторони реалізації основних норм, лише передбачають зовнішній процес їх впровадження;
- синхронність, тобто з виникненням основної норми відразу приймається процедурна. Це забезпечує нерозривність правотворчості та правореалізації, теорії та практики;
- законність – відповідність процедури нормативній моделі, закріпленій у нормативно-правовому акті;
- ознака демократизму правової процедури стосується тільки тих, які є шляхом до реалізації владних відносин.

Ця характеристика розкриває ознаки процедури, які прийнятні та можуть застосовуватись до всіх галузей права, зокрема і до адміністративної. Тому постає необхідність визначення самого поняття “адміністративна процедура”, щодо якого немає однозначної думки, як це не парадоксально, адже впродовж значного часу науковці опе-

рують цим поняттям, використовуючи його у підручниках, монографіях, статтях, але уніфікованого підходу ще не вироблено.

Таким чином, для того щоб зрозуміти, яка позиція є найбільш об'єктивно правильною і відповідає сучасним тенденціям розвитку адміністративної науки, а також для змістовного і глибокого дослідження цього питання, на переконання авторів, його слід проводити з використанням етимологічного та історичного методів, які допоможуть розглянути дискусійне поняття.

До середини ХХ ст. виконавчо-розпорядчі відносини між державною адміністрацією та громадянами не регулювались на законодавчому рівні. Це, на нашу думку, пояснює початкову тенденційність визначення загального поняття “процес” як порядку розгляду судових справ, а причиною цього є асоціювання адміністративного процесу виключно із судовим провадженням.

Наступний аспект дослідження стосується розгляду адміністративного процесу у широкому або вузькому значенні та визначення місця адміністративної процедури в адміністративно-процесуальній діяльності.

Адміністративний процес визначався як виконавчо-розпорядча діяльність органів державного управління, які під час її здійснення керувалися критеріями політичної доцільності, а не правовою регламентацією. Найбільша роль в реалізації управлінської волі держави належить виконавчо-розпорядчим органам державної влади (органам державного управління) [8, 15]. Відповідно закон як правовий акт вищої юридичної сили ставився на один щабель із підзаконними нормативно-правовими актами. Потреби як такої щодо законодавчого визначення адміністративної процедури не було, адже держава акумулювала “у своїх руках” усі сфери суспільного життя і рішення, зрозуміло, приймались нею самостійно.

З огляду на викладене, доцільно звернутися до теорії “публічної адміністрації”, згідно з якою, на думку професора В.Б. Авер'янова, управління з боку держави, яке домінувало у всіх сферах за радянських часів, тепер не є настільки визначальним. Відповідно до цього він пропонує виокремлення нового суб'єкта – “публічної адміністрації” у вигляді органів виконавчої влади та виконавчих органів місцевого самоврядування [9, 117]. Тобто фактично відбувається ротація

методів управління на методи регулювання, що характерні для правової держави.

Крім того, суттєвою хибою правової системи радянської доби була відсутність права на судове оскарження рішень органів виконавчої влади.

Дискусія навколо визначення поняття адміністративного процесу триває й досі, наука не знає єдиного, уніфікованого підходу до вирішення цього питання. Як зазначає Н.Г. Салішева, “одні з них визнають процесуальний порядок як засіб реалізації норм матеріально-адміністративного права, інші обмежують адміністративний процес порядком здійснення адміністративної юрисдикції з індивідуальних справ, треті припускають співіснування обох видів” [10, 7–23].

Фактично можна говорити про три основні сфери застосування цього поняття: 1) порядок розгляду справ в адміністративних судах (тобто адміністративне судочинство); 2) порядок реалізації повноважень органів виконавчої влади з підготовки та прийняття нормативних й індивідуальних адміністративних актів; 3) нарешті, порядок застосування до відповідальних суб’єктів заходів адміністративного примусу [11, 8].

Таким чином, у вузькому тлумаченні адміністративний процес – це діяльність уповноважених органів влади щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення та застосування заходів адміністративного примусу, так званий юрисдикційний процес.

У широкому розумінні – це вид юридичного процесу, який регламентує порядок розгляду і вирішення конкретних адміністративних справ, діяльність, що ґрунтується на нормах адміністративно-процесуального права, виконавчих органів влади та їх посадових осіб, а також інших уповноважених на те суб’єктів щодо реалізації норм матеріального адміністративного права, а в низці випадків – і матеріальних норм інших галузей права [12, 12; 13, 49].

З огляду на вищевикладене, постає питання: яке визначення слід використовувати для розкриття поняття адміністративного процесу, які пояснення найбільш раціонально, логічно обґрунтовують позицію вузького чи широкого розуміння. Відповідь – насамперед у необхідності розмежування поняття “адміністративний процес” та “адміністративна процедура” (провадження). Аргументами на користь цієї

точки зору є неможливість поєднання юрисдикційного та позитивного процесу в одному понятті. Пояснюється це з таких позицій:

1) відповідно до теорії Ш.Л. Монтеск'є та конституційного принципу, зазначеного у ст. 6 Основного Закону, державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Широке визначення адміністративного процесу фактично поєднує дві окремі, незалежні гілки виконавчої та судової влади, чим порушує засадні принципи побудови правової держави.

Адже юрисдикційний процес, який охоплює провадження у справах про адміністративні правопорушення щодо розгляду скарг на дії чи бездіяльність посадових осіб органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, дисциплінарні провадження щодо державних службовців, передбачає, за певних обставин, наявність такого суб'єкта, як суд. На противагу юрисдикційному, позитивний процес унеможлиблює подібну присутність суду у реалізації проваджень, суб'єктами яких є адміністративні органи. Відповідно й поєднання юрисдикційного та позитивного процесу в одному понятті є неправильним;

2) щодо предмета регулювання нещодавно прийнятого Кодексу адміністративного судочинства України у ст. 1 зазначається, що цей нормативно-правовий акт встановлює повноваження та компетенцію адміністративного суду, порядок звернення до нього і порядок адміністративного судочинства. Таким чином, наявний підхід до широкого визначення поняття “адміністративний процес” є неузгодженим у методологічному аспекті. Адже загальне поняття застосовується до визначення окремого явища, судового розгляду адміністративно-правових спорів;

3) юрисдикційний та позитивний процес, тобто судове вирішення адміністративних спорів і розгляд органами виконавчої влади індивідуальних адміністративних справ, мають різну мету, завдання, склад та статус учасників, принципи тощо.

Наприклад, статус виконавчого органу влади у розгляді адміністративних справ, з якою звернувся громадянин у неюрисдикційному та юрисдикційному процесі, – відмінний, тобто в адміністративній процедурі він є “лідером” провадження, скеровує розгляд справи, вносить необхідне рішення тощо, а в суді виступає рівною стороною.

При здійсненні судового провадження справи застосовуються певні принципи, не характерні для адміністративної процедури. Одним із них є принцип змагальності сторін судового процесу під час розгляду та вирішення справ у адміністративних судах, характерний виключно для юрисдикційного процесу. Принцип ефективності адміністративної процедури, що означає використання найпростіших та найефективніших засобів для розгляду та вирішення справи, в такому розумінні характерний для позитивного процесу, адже суд перевіряє справу на відповідність законності, а не вирішує її, тобто він не може підмінити адміністративний орган [14].

Рішення адміністративного органу може бути оскаржене як у суді, так і у вищому у порядку підпорядкованості адміністративному органі відносно того, який прийняв адміністративний акт. Судове рішення оскаржується лише в апеляційній або касаційній судовій інстанції.

Склад учасників юрисдикційного процесу у багатьох випадках передбачає наявність такого суб'єкта відносин, як суд, що для позитивного процесу не характерне;

4) розуміння “процесу” в класичних галузях права, тобто в кримінальному та цивільному процесі, характеризується такими ознаками, як наявність спору між сторонами та вирішення його судом. Широке визначення адміністративного процесу суперечить такому розумінню, що є неприпустимим, зважаючи на системність та узгодженість правової науки, а також однозначність розуміння загальних понять.

Слід зазначити і те, що деякі науковці співвідносять поняття “процес” і “процедура” як рід і вид, тобто наділяють їх родо-видовими ознаками та родо-видовою субординацією. На думку авторів, така позиція загального і часткового є невиправданою з огляду на закон логіки оберненого співвідношення, а саме: ознаки виду належать до більш широкого поняття роду і повністю ним охоплюються; обираючи зворотний напрям від роду до виду, відповідно до зазначеного закону зміст роду відображається у змісті кожного виду, виділеного за одним критерієм.

Таким чином, характеристики процесу і процедури, які хоч і мають фактично однакове значення й етимологічно споріднені, через накладання цієї абстракції є неправильними [15, 292].

5) справи адміністративно-процедурної діяльності мають безспірний характер, тобто у них відсутній спір, на протипагу адміністративно-юрисдикційному процесові, у якому така ознака існує;

6) при вирішенні справ адміністративної юрисдикції можливий результат, що полягає у застосуванні заходів примусу, тобто винні притягаються до адміністративної відповідальності, на них накладаються відповідні стягнення. Така ситуація не є характерною для адміністративних процедур, через які вирішуються інші цілі управлінської діяльності;

7) правова оцінка поведінки учасників управлінських відносин є обов'язковою в адміністративно-юрисдикційній діяльності, щодо адміністративно-процедурної – вона може і не здійснюватись, якщо цього не вимагає порядок виконання процедури, наприклад, підготовка управлінських рішень.

Цікавою з приводу розмежування адміністративно-процедурної діяльності є також думка О. Кузьменко. Вона вважає, що “у процедурі відсутня головна детермінанта процесу – подовженість у часовому вимірі, тобто процес наділяється такими ознаками, як динаміка, безперервний рух, що виражається в послідовних переходах від одного до іншого стану, а процедура визначається як дискретність такого руху” [16, 29].

Утім, існують інші аргументи для розгляду адміністративного процесу у вузькому розумінні. На думку П.Г. Перепелюка, необхідно користуватися категоріями “управлінський адміністративний процес” або “адміністративний процес” як еквівалент “управлінського процесу”, і “адміністративного судочинства” [17, 39]. Основним обґрунтуванням такої точки зору є розуміння того, що розгляд адміністративної справи набуває процесуальної форми лише тоді, коли він не зводиться тільки до стадії вирішення справи, а охоплює також дії щодо контролю за збиранням доказового матеріалу у справі, формування юридичних позицій сторін тощо [17, 40–44].

Зважаючи на вищевикладене, доцільно виокремити, як зазначає Ю.М. Козлов, два варіанти адміністративно-процесуальної діяльності: адміністративно-процедурну та адміністративно-юрисдикційну [18, 305]. Тобто розкриття адміністративного процесу у вузькому визначенні відповідає сучасному стану адміністративної

науки та європейським тенденціям розвитку. Наприклад, у Німеччині зміст поняття “адміністративний процес” містить лише судове провадження, тобто порядок вирішення адміністративно-правових спорів у суді, а поняття “адміністративної процедури” охоплює діяльність органів виконавчої влади щодо розгляду і розв’язання індивідуальних справ [4, 198].

Таким чином, визначившись із місцем адміністративної процедури в адміністративно-процесуальній діяльності, необхідно з’ясувати її зміст, тобто сформулювати поняття.

Проект Адміністративно-процедурного кодексу наводить таку дефініцію адміністративної процедури, під якою слід розуміти визначений законодавством порядок провадження в індивідуальних адміністративних справах.

Для повного розуміння фабули дискусійного поняття доцільно навести визначення індивідуальної адміністративної справи, під якою в проекті Адміністративно-процедурного кодексу України мається на увазі справа, що стосується конкретної фізичної або юридичної особи, яка розглядається органом виконавчої влади або місцевого самоврядування, їх посадовими особами та вирішується шляхом прийняття індивідуального адміністративного акта.

Таким чином, для проваджень із підготовки й ухвалення нормативно-правових актів; із діловодства; для установчого провадження не є характерною ознака “індивідуальності” адміністративної справи, тобто до суб’єктивного складу цих проваджень не належать фізичні та юридичні особи, адже відносини щодо реалізації цих процедур мають внутрішньоорганізаційну властивість, тобто здійснюються безпосередньо в управлінській системі. Тому співвідношення адміністративної процедури при такому її змістовому наповненні та позитивного процесу є неправильним.

Вихід з цієї ситуації має два напрями:

- для характеристики проваджень, у яких відсутня властивість “індивідуальності”, необхідно використовувати інше поняття, яке розведе провадження позитивного процесу, за цією ознакою, за різними категоріями. Подібним поняттям може бути, наприклад, організаційно-управлінський або управлінський процес, хоча етимологія слова “управляти” походить від ла-



тинського “administrare”, тобто адміністративний, тому використання цього терміна має певні філологічні неузгодженості з поняттям “адміністративний процес”;

- необхідно змінити формулювання адміністративної процедури (мається на увазі її зміст), який міститиме одночасно всі провадження позитивного процесу.

Таким чином, дуалізм цієї проблеми полягає у виборі одного із запропонованих варіантів (використання нового терміна або інше змістове наповнення існуючого поняття) для вирішення цього питання.

Отже, враховуючи вищевикладене та проведений системний аналіз змісту поняття “адміністративна процедура”, можна дійти висновку, що під цією категорією слід розуміти встановлений законом порядок розгляду та вирішення індивідуальних справ органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, який закінчується прийняттям адміністративного акта або укладанням адміністративного договору.

### **Список використаних джерел**

1. Зілер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС. Порівняльний аналіз: пер. з фр. В. Ховхуна. – К.: Основи, 1996. – 316 с.
2. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України від 22.07.1998 // Концепція адміністративної реформи в Україні. – 1998. – С. 2–11.
3. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – С.7–28.
4. Авер'янов В.Б. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 338 с.
5. Даль В.М. Толковый словарь живого великого русского языка: в 4 т. – М.: Русский язык, 1980. – Т. 3. – 588 с.
6. Евгеньева А.П. Словарь русского языка: в 4 т. – 2-е изд. испр. и доп. – М.: Русский язык, 1984. – 614 с.
7. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Сов. энциклопедия, 1973. – 404 с.
8. Юсупов В.А. Теория административного права.– М.: Юрид. литература, 1985. – 198 с.

9. Авер'янов В.Б. Реформування українського адміністративного права: ґрунтовний підхід для теоретичної дискусії // Право України. – 2003. – № 5. – С. 114–119.

10. Салищева Н.Г. Гражданин и административная юрисдикция в СССР. – М.: Наука, 1970. – 234 с.

11. Авер'янов В.Б. Реформування українського адміністративного права: необхідність переосмислення теоретичних постулатів // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – О.: Юрид. література, 2003. – Вип. 19. – С. 6–28.

12. Бандурка О.М., Тищенко М.М. Адміністративний процес. – К.: Літера ЛТД, 2002. – 424 с.

13. Лазарев И.М. Административные процедуры в сфере взаимоотношений граждан и их организаций с органами исполнительной власти в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. – М., 2002. – 356 с.

14. Проект Адміністративно-процедурного кодексу України // У кн. В.П. Тимошук Адміністративна процедура та адміністративні послуги. – К., 2003. – 262 с.

15. Шлоер Б., Сойко І. Німецько-українсько-російський коментований словник з адміністративного права / за заг. ред. Б. Шлоера та Ю. Зайцева. – К.: Укр. центр правничих студій, 2003. – 368 с.

16. Кузьменко О. Логіко-методологічні аспекти детермінації адміністративної процедури // Право України. – 2005. – № 1. – С. 22–36.

17. Перепелюк В.П. Адміністративний процес. – Чернівці: Рута, 2001. – 298 с.

18. Козлов Ю.М., Попов Л.Л. Административное право: учеб. – М.: Юристь, 2000. – 412 с.

*Стаття надійшла 19.12.2008.*

УДК 347.5+347.515.6

**Віктор Гвоздецький**

кандидат філософських наук, перший проректор Академії управління МВС, професор кафедри державно-правових дисциплін та дотримання прав людини Академії управління МВС;

**Олег Лов'як**

кандидат юридичних наук, начальник кафедри цивільно-правових дисциплін Академії управління МВС;

**Сергій Братков**

викладач кафедри адміністративного права та організації адміністративної діяльності Академії управління МВС

## **ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ НАСТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ**

*Наукова стаття присвячена комплексному вивченню діяльності органів виконавчої влади та правоохоронних органів щодо реалізації державної політики з питань захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, веденню боротьби з організованою злочинністю і корупцією з урахуванням положень цивільного законодавства України.*

*Научная статья посвящена комплексному изучению деятельности органов исполнительной власти и правоохранительных органов по реализации государственной политики в сфере защиты прав и свобод граждан, ведению борьбы с организованной преступностью и коррупцией с учетом положений гражданского законодательства Украины.*

*The article is devoted to the complex studies of the activities of the executive and law enforcement bodies as for the implementation of state policy concerning the issues of protection of citizens' rights and freedoms of combating organized crime and corruption under the provisions of the civil legislation of Ukraine.*

**Ключові слова:** *корупція, корупційні правопорушення, боротьба з корупцією, організована злочинність, шкода, механізм відшкодування шкоди, цивільна відповідальність.*

**Ключевые слова:** *коррупция, коррупционные правонарушения, борьба с коррупцией, организованная преступность, ущерб, механизм возмещения ущерба, гражданская ответственность.*

**Keywords:** *corruption, corruption offences, combating corruption, organized crime, damage, mechanism of damage recovery, civil liability.*

Проголошення пріоритету захисту загальнолюдських цінностей та інтересів особи є найважливішим фундаментальним завданням правової держави. Важливим є створення відповідних умов, забезпечення певних гарантій та здійснення контролю за неухильним дотриманням законності насамперед службовими особами державних органів. У разі допущення порушень, завдання держави полягає у швидкій і повній ліквідації їх наслідків. За таких умов значення правоохоронних органів постійно зростає. Здійснення ОВС заходів щодо захисту законних прав та свобод громадян від злочинних посягань, запобігання і розкриття злочинів, якими завдається шкода фізичній або юридичній особі, створює необхідні умови фактичного її відшкодування.

Актуальність цієї статті обумовлена тим, що комплексне вивчення діяльності органів виконавчої влади та правоохоронних органів щодо реалізації державної політики з питань захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, ведення боротьби з організованою злочинністю і корупцією засвідчили наявність серйозних хиб у цій сфері.

Заходом ефективної боротьби з корупцією є адекватний комплекс законодавчих норм, що забороняють такі форми неправомірної поведінки та спричиняють шкоду державі та громадянам. Саме з таких позицій положення окресленого наукового дослідження пов'язане з важливими науковими і практичними завданнями, передбаченими указами Президента України щодо протидії корупції, наказом МВС України від 05.07.2004 р. № 755 “Про затвердження Пріоритетних напрямів дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження у практичну діяльність ОВС на період 2004-2009 рр.”, загальноакадемічною

темою наукового дослідження “Актуальні питання управлінської та службово-оперативної діяльності ОВС у сучасних умовах розвитку державності в Україні”, а також перспективними напрямками наукових досліджень кафедр державно-правових дисциплін та дотримання прав людини, цивільно-правових дисциплін, адміністративного права та організації адміністративної діяльності Академії управління МВС.

Доцільно зазначити, що дослідженню такого негативного соціального явища, як корупція присвячено чимало праць відомих українських та російських вчених-юристів: І.Я. Богданова, Б.В. Волженкіна, В.Д. Гвоздецького, М.А. Краснова, М.І. Мельника, А.І. Редьки, М.І. Хавронюка. Водночас загальним питанням цивільно-правової відповідальності, а також окремим її аспектам приділяли увагу М.М. Агарков, І.А. Бірюков, С.М. Братусь, А.С. Довгерт, Ю.О. Заїка, О.С. Йоффе, Н.С. Кузнєцова, В.В. Луць, С.І. Шимон та інші.

Аналізуючи праці названих вчених, ми визначили низку питань, досліджуваних не повною мірою. Так, положення цивільного законодавства України дозволяють дійти висновку про недостатню визначеність правовідносин із відшкодування шкоди, завданої корупційними діями та іншими правопорушеннями, пов'язаними з корупцією. Більше того, у Цивільному кодексі України взагалі відсутня норма, яка б регламентувала особливості такого відшкодування. Вочевидь, це унеможливило чітке визначення елементів такого правовідношення, ускладнює механізми відшкодування шкоди, і тому виникає потреба вдосконалення наявних та вироблення нових засад регулювання згаданих відносин. Судова практика дозволяє виявити причини виникнення таких відносин і має велике значення у вирішенні спорів із відшкодування шкоди, завданої громадянину корупційними правопорушеннями.

За таких обставин невирішеним залишається питання щодо розуміння підстав відшкодування майнової шкоди, завданої корупційними діями. За відсутності спеціальної норми у Цивільному кодексі з окресленого питання, залишається досліджувати підстави цивільної відповідальності за корупційні правопорушення крізь

призму самого факту завдання майнової шкоди. Оскільки проблема існує у такому значному вимірі, навряд чи можна її радикально розв'язати коригуванням норм антикорупційного законодавства. Вона потребує широкого пошуку в інших напрямках, зокрема всебічного наукового вивчення та впровадження ефективних заходів суспільної корекції у тих сферах, які таким дослідженням будуть визначені.

Саме це і викликає необхідність перегляду антикорупційного законодавства, усунення в ньому прогалин і суперечностей, а також норм із можливістю їх довільного тлумачення, що створюють передумови корупційної поведінки.

Такий стан справ дозволив виокремити основні завдання нашого дослідження, а саме:

- дослідити проблеми законодавчої регламентації настання цивільно-правової відповідальності за корупційні правопорушення;
- з'ясувати системність та ускладнення правового регулювання відносин із відшкодування шкоди, завданої корупційними діями та іншими правопорушеннями, пов'язаними з корупцією;
- обґрунтувати необхідність внесення змін до цивільного законодавства щодо правового регулювання окресленої проблеми.

Корупція є складним і багатоаспектним соціальним явищем. Вона може розглядатися в економічному, політичному, правовому, моральному, соціально-психологічному й інших аспектах. У правовому сенсі корупція становить сукупність різних за характером та ступенем суспільної небезпеки, але єдиних за своєю суттю корупційних правопорушень, а також порушень етики поведінки посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, пов'язаних з вчиненням цих правопорушень [2; 7]. Відомі українські науковці М.І. Мельник, А.І. Редька, М.І. Хавронюк за вищезазначеними критеріями виокремлюють такі види корупційних правопорушень: адміністративні, дисциплінарні, конституційні [8, 6]. Утім, цей перелік не має цивільних правопорушень, хоча норми Закону України “Про боротьбу з корупцією” (далі – Закон) у статтях 13, 15 містять положення цивільного законодавства. Та-

кий стан справ знову ж таки свідчить про актуальність цього дослідження і необхідність подальших наукових розробок у цьому напрямі.

Нормативна регламентація питань відшкодування шкоди, завданої корупційними правопорушеннями, передбачена у положеннях Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією, ратифікованої Законом України від 16.03.2005 [3].

Так, у ст. 3 Конвенції йдеться про те, що кожна сторона передбачає у своєму внутрішньому законодавстві для осіб, яким заподіяно шкоду внаслідок корупційних дій, право на порушення судової справи, з метою отримання повної компенсації за заподіяну шкоду. Така компенсація може охоплювати матеріальні збитки, втрачену вигоду та немайнову шкоду.

Стаття 4 наголошує, що кожна сторона передбачає у своєму внутрішньому законодавстві такі умови компенсації заподіяної шкоди:

1) вчинення відповідачем особисто або з його дозволу корупційної дії чи невжиття ним відповідних заходів для запобігання вчиненню корупційної дії;

2) заподіяння шкоди позивачу;

3) наявність причинного зв'язку між корупційною дією (бездіяльністю) та заподіяною шкодою. Кожна сторона також передбачає у своєму внутрішньому законодавстві групову відповідальність для випадків, коли у заподіянні шкоди внаслідок однієї і тієї самої корупційної дії винними є кілька відповідачів.

Нормативна регламентація питань відшкодування шкоди, завданої корупційними правопорушеннями, певним чином окреслена в Законі, де зазначено, що фізичні та юридичні особи, права яких порушено внаслідок корупційних діянь і які зазнали моральної чи матеріальної шкоди, мають право на поновлення цих прав та відшкодування шкоди у встановленому законом порядку [4].

Загалом у вітчизняному цивільному законодавстві питанню про відшкодування шкоди присвячено чимало положень. Зокрема, у ст. 1166 Цивільного кодексу України встановлено загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду, йдеться про майнову шкоду, завдану неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юри-

дичної особи, а також про те, що шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Важливо відзначити, що ст. 22 ЦК України встановлює право особи, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, на їх відшкодування. Водночас у ст. 22 ЦК зазначено, що збитками є:

1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);

2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода) [5; 9; 10; 11].

Таким чином, зазначимо, що боротьба з корупцією здійснюється на підставі чіткої правової регламентації діяльності державних органів, служб і осіб, уповноважених на виконання функцій держави, забезпечення гарантій прав та інтересів фізичних і юридичних осіб.

Наразі вбачається, що законодавство встановлює надійні гарантії відшкодування шкоди, але з цього моменту хотілося б докладніше проаналізувати положення вищезазначеного Закону.

По-перше, Закон України “Про боротьбу з корупцією” не конкретизує вид настання юридичної відповідальності за корупційні правопорушення. На нашу думку, це породжує проблеми законодавчої регламентації настання цивільно-правової відповідальності за корупційні діяння.

У цьому аспекті привертає увагу законопроект, запропонований Г.Г. Москалем (Проект Закону України “Про протидію корупції” від 11.01.2008), де у ст. 13 (Види відповідальності за корупційні правопорушення), передбачено, що у разі вчинення корупційних правопорушень, особи, відповідно до закону, притягаються до кримінальної, адміністративної, дисциплінарної та цивільно-правової відповідальності.

По-друге, чинний Закон України “Про боротьбу з корупцією” є основним законодавчим актом, що регулює питання запобігання корупційним проявам, і виконує передусім превентивну та поновлювальну функції.



Безсумнівним залишається той факт, що корупція як негативне соціальне явище є доволі шкідливою, оскільки спрямована на протиправне використання уповноваженими особами наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг. З метою уникнення довільного трактування норм антикорупційного законодавства в цьому Законі треба законодавчо закріпити основні поняття, принципи, координуючий орган та інститути, задіяні в питаннях запобігання корупції, включаючи недержавні та громадські об'єднання, ввести чітке розмежування їх повноважень, напрями діяльності, правові засоби, форми та процедури запобіжної роботи, механізм контролю за дотриманням антикорупційного законодавства.

По-третє, незрозумілим є положення, що відшкодування шкоди, а відповідно і настання цивільно-правової відповідальності, здійснюється “у встановленому законом порядку” (ст. 15).

Виникає питання, який повинен бути порядок, якщо у ЦК України відсутня пряма норма, яка б передбачала відшкодування шкоди, завданої корупційними правопорушеннями. Можна припустити, що зазначене твердження впливає зі ст. 1166 ЦК України, утім ця ж норма передбачає загальні положення з відшкодування шкоди, але аж ніяк не порядок.

По-четверте, аналіз ст. 15 Закону наводить на думку, що дійсно фізичні та юридичні особи, права яких порушено внаслідок корупційних діянь, можуть поновити ці права та вимагати відшкодування шкоди, але ж зазначена норма не передбачає, хто саме повинен поновити згадані права та відшкодувати завдану шкоду.

Зазначимо, що відновлення прав юридичних і фізичних осіб, відшкодування завданої їм майнової та моральної шкоди здійснюється компетентними державними органами часто в тому ж порядку, в якому провадиться скасування неправомірних нормативно-правових актів (рішень), прийнятих внаслідок корупційних правопорушень, оскільки відновлення прав пов'язане зі скасуванням зазначених актів (рішень). Таке положення є досить доцільним. Наприклад, відповідно до п. 16 ст. 106 Конституції України Президент України скасовує акти Ради Міністрів Автономної Республіки Крим. Згідно зі ст. 118 Конституції України

рішення голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України, іншим актам національного законодавства, можуть скасовуватися відповідно до закону Президентом України або головою місцевої державної адміністрації вищого рівня [1].

Водночас статті 1173–1175 ЦК України спрямовані на відшкодування шкоди, завданої органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим, органом місцевого самоврядування або їх посадовими особами.

Однією з особливостей цих статей є те, що шкода, завдана фізичній чи юридичній особі неправомірними діями зазначених органів, відшкодовується державою, Автономною Республікою Крим або органом місцевого самоврядування незалежно від вини цих органів чи їх посадових осіб.

Специфікою делікту, передбаченого статтями 1173–1175, є суб'єктний склад заподіювачів шкоди. Ними можуть бути органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування. Безпосереднім відповідачем, який виступає від імені таких органів, є відповідний фінансовий орган держави, Автономної Республіки Крим і територіальних громад. Закон не передбачає переліку незаконних діянь, за які настає відповідальність за цим деліктом. Основним критерієм настання відповідальності в цих випадках є визнання рішення, дії чи бездіяльності незаконними. Прикладом протиправних дій може бути незаконна заборона підприємницької діяльності, незаконне застосування штрафів, вилучення майна тощо. Таке рішення має скасовуватися (скасування незаконного судового рішення не є підставою для відшкодування шкоди на підставі зазначених статей ЦК України).

Потерпілими від незаконних дій зазначених органів можуть бути фізичні та юридичні особи. Якщо буде встановлено порушення статей 1173–1175 ЦК України, то потерпілому має відшкодовуватися шкода в повному обсязі. Можуть бути стягнуті як фактичні збитки, так і моральна шкода. Як уже зазначалося, остання відшкодовується незалежно від вини посадової особи, причетної до її заподіяння.

Дещо інакше вирішується питання про відповідальність за шкоду, завдану громадянину незаконними (зокрема корупційними) діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду. Вона відшкодовується в повному обсязі державою незалежно від вини посадових чи службових осіб зазначених органів [6].

Таким чином, з'ясовується, що основними відповідачами у завданні шкоди фізичній чи юридичній особі можуть бути: держава (в особі її фінансового органу, яким є Державне казначейство України), органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування.

По-п'яте, говорячи про відшкодування шкоди, завданої внаслідок корупційних правопорушень, ми б хотіли привернути увагу фахівців до усвідомлення того факту, що відшкодувати завдану шкоду у досліджуваних відносинах, зокрема в повному обсязі – як про це зазначає Закон та ЦК України, досить важко. Складним є питання щодо обсягу моральної шкоди, оскільки ЦК України не встановлює ні верхньої, ні нижньої межі такого відшкодування. Зважаючи на це, доцільно, на нашу думку, було б говорити не про відшкодування шкоди, а про мінімізацію шкідливих наслідків, завданих корупційними правопорушеннями.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що антикорупційне законодавство потребує певних докорінних змін, спрямованих на визначення організаційно-правових засад протидії (запобігання, контролю, локалізації, нейтралізації, мінімізації) корупції та усунення причин і умов її існування, відшкодування завданої внаслідок учинення корупційних правопорушень шкоди, вимоги щодо поновлення прав і законних інтересів фізичних, юридичних осіб та держави.

Таким чином, вважаємо за доцільне внести пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства в питанні про поновлення порушених майнових прав юридичної чи фізичної особи внаслідок корупційних правопорушень та доповнити ЦК України нормою, яка б регламентувала такі положення. Насамперед така стаття має бути передбачена у главі 82 ЦК України, адже саме вона регулює як загальні, так і спеціальні випадки відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам.

Таким чином, пропонується виклад статті “Відшкодування шкоди, завданої корупційними правопорушеннями” у такій редакції:

1. Фізична або юридична особа, якій завдано шкоду внаслідок корупційних правопорушень, має право на її відшкодування у повному обсязі.

2. Шкода, завдана внаслідок корупційних правопорушень, відшкодовується за умов, передбачених цим кодексом та іншими законами.

3. Шкода, завдана внаслідок корупційних правопорушень державними посадовими особами під час виконання своїх посадових обов’язків, відшкодовується за рахунок держави.

4. Шкода, завдана внаслідок корупційних правопорушень посадовими особами суб’єктів господарювання під час виконання своїх посадових обов’язків, відшкодовується за рахунок такого суб’єкта господарювання.

5. Шкода, завдана внаслідок одного і того самого корупційного правопорушення групою осіб, відшкодовується за рахунок такої групи.

6. Розмір шкоди, завданої внаслідок корупційного правопорушення, може коригуватися за підстав, передбачених цим кодексом та іншими законами.

Цією статтею ми ні в якому разі не ставимо крапку в дослідженнях проблем відшкодування шкоди, завданої внаслідок вчинення корупційних правопорушень.

Під час удосконалення законодавства про відповідальність за корупційні діяння та інші правопорушення, пов’язані з корупцією, доцільно приділяти особливу увагу:

- забезпеченню системності норм різних галузей права, зокрема уточненню соціального і правового поняття “корупція”, визначенню вичерпного переліку “корупційних діянь”, інших правопорушень, пов’язаних з корупцією, їх форм (видів) у різних галузях права;
- розробленню правового інструментарію (методик, рекомендацій, коментарів тощо) стосовно правильного визначення ступеня суспільної небезпечності конкретних корупційних правопорушень, видів відповідальності за них, критеріїв розмежування, взаємопов’язаності санкцій та стягнень;

- здійсненню комплексного підходу до регламентації питань протидії корупції у різних галузях права, передбаченню в них норм, спрямованих на запобігання корупції та припинення корупційних правопорушень, повніше викриття і покарання винних, подолання негативних наслідків корупції;
- встановленню цивільно-правової відповідальності юридичних осіб за використання ними свого майна та грошових коштів з метою вчинення корупційних правопорушень.

Окреслені проблеми потребують подальшого вивчення, а наукові здобутки – впровадження в соціальне і правове буття.

### **Список використаних джерел**

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. зі змінами, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV – К., 2006. – 112 с.

2. Концепція подолання корупції в Україні “На шляху до доброчесності”: затверджена Указом Президента України від 11 вересня 2006 р. № 742/2006. – 90 с.

3. Про ратифікацію Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією: Закон України від 16 березня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 16. – ст. 226.

4. Про боротьбу з корупцією: Закон України від 5 жовтня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 34 ст. – 266 с.

5. Цивільний кодекс України: коментар. – 2-е вид., перероб. і допов. за станом на 15 січня 2004 р. – Х.: ТОВ “Одісей”, 2004. – 856 с.

6. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину не законними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду: Закон України від 1 грудня 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 1. – Ст. 1.

7. Гвоздецький В.Д. Правові основи відповідальності за корупційні діяння // Міліція України. – 2006. – № 7. – С. 12–16.

8. Мельник М.І., Редька А.І., Хавронюк М.І. Науково-практичний коментар Закону України “Про боротьбу з корупцією” / за ред. М.І. Мельника. – К.: Атіка, 2003. – 320 с.

9. Цивільне право України. Особлива частина. Недоговірні зобов'язання: навч. посіб. / І.Е. Берестова, С.С. Бичкова, І.А. Бірюков та ін.; за заг. ред. С.С. Бичкової. – К.: НАВСУ, 2005. – 108 с.

10. Цивільне право України: підруч.: у 2-х кн. / О.В. Дзера (керівник авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1. – 720 с.

11. Харитонов Є.О., Саніахметова Н.О. Цивільне право України: підруч. – К.: Істина, 2003. – 773 с.

*Стаття надійшла 25.11.2008.*

УДК 343.1

**Петро Підюков**

кандидат юридичних наук, доцент,  
заслужений юрист України,  
проректор – начальник навчально-  
наукового інституту підготовки  
управлінського персоналу ОВС  
Академії управління МВС;

**Яна Конюшенко**

викладач кафедри кримінально-  
правових дисциплін та профілактики  
злочинів Академії управління МВС

## **ПРАВОВА СУТНІСТЬ РІШЕННЯ ПРО ЗВІЛЬНЕННЯ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА**

*У статті розглядається сутність і правова природа рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності через відмову в порушенні кримінальної справи; пропонується визначення поняття рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності на початковому етапі кримінального судочинства.*

*В статье рассматривается сущность и правовая природа решения об освобождении лица от уголовной ответственности вследствие отказа в возбуждении уголовного дела; предлагается определение понятия решения об освобождении лица от уголовной ответственности на начальном этапе уголовного судопроизводства.*

*The essence and legal nature of the decision of relief from criminal responsibility through the refusal of initiating a criminal case is considered in the article. The definition of the notion of decision of relief from criminal responsibility at the initial stage of criminal proceedings is proposed in the article.*

**Ключові слова:** рішення, порушення кримінальної справи, відмова в порушенні кримінальної справи, заява, повідомлення, кримінально-процесуальна діяльність, кримінальна відповідальність.

**Ключевые слова:** решение, возбуждение уголовного дела, отказ в возбуждении уголовного дела, заявление, сообщение, уголовно-процессуальная деятельность, уголовная ответственность.

**Keywords:** *decision, initiating a criminal case, the refusal of initiating a criminal case, information, criminal procedure activity, criminal charge.*

Повне і всебічне уявлення щодо сутності та правової природи рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності досягається лише за умови комплексного підходу до розгляду цього складного і багатоаспектного поняття. Такий підхід вимагає використання низки наукових знань, зокрема положень науки кримінального судочинства.

Аналізуючи сутність цього рішення, слід передусім підкреслити, що воно за своєю природою є рішенням уповноваженого державного органу з усіма притаманними цьому явищу ознаками.

Загальна характеристика ознак рішення дається у філософській літературі, у різних аспектах воно висвітлюється в загальній теорії права, криміналістиці, адміністративному, кримінальному, цивільному та інших галузях права.

Процесуальні рішення розглядаються як акти правозастосовної діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду.

Відомий російський процесуаліст П.А. Лупинська вперше визначила в теорії кримінального процесу чотири положення, що характеризують сутність будь-якого рішення, яке приймається в кримінальному судочинстві: 1) рішення – правовий акт встановленої законом процесуальної форми; 2) рішення приймається відповідним державним органом у межах його компетенції; 3) зміст рішення дає відповідь на питання, які виникають при здійсненні кримінального судочинства; 4) ці відповіді надаються у визначеному законом порядку і висловлюють владне волевиявлення щодо дій, зумовлених встановленими обставинами та законодавчими приписами [1, 11; 2,18].

Цілковито обґрунтоване доповнення до зазначених положень зробив вітчизняний процесуаліст А.Я. Дубинський, який наголосив, що, по-перше, рішення має спрямовуватись на дослідження завдань кримінального судочинства, а по-друге, в основі будь-якого рішення лежать знання суб'єкта, який його приймає [3, 12].

Наведені ознаки певною мірою стосуються і рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності на початку кримінального судочинства.



Характерним для такого рішення є завершення провадження, причому його правові наслідки зумовлені констатацією встановлення об'єктивної істини у справі.

Ми підтримуємо думку Л.М. Карнеєвої і Г.М. Миньковського з приводу того, що рішення про відмову в порушенні кримінальної справи завершення установлення об'єктивної істини, тоді як порушення кримінальної справи зумовлює лише початок її пошуку [4, 85].

Як процесуальне рішення, яким у встановленій законом формі (постанова, ухвала) дається негативна відповідь на питання про порушення кримінальної справи, характеризував відмову в порушенні кримінальної справи М.М. Гапанович, розуміючи під цим і дію, і процесуальний документ, у якому ця дія знаходить своє виявлення [5, 52].

Відомий процесуаліст Д.П. Письменний вперше в теорії вітчизняного кримінального процесу підкреслив, що саме поняття “відмова в порушенні кримінальної справи” має розглядатись у різних змістових значеннях: по-перше, як кримінально-процесуальний інститут, норми якого визначають підстави, умови і порядок відмови в порушенні кримінальної справи; по-друге, як система дій і відносин, які мають місце при прийнятті, розгляді та вирішенні першопочаткових відомостей про злочин; по-третє, як окремий процесуальний акт, тобто саме постанова, винесена належними посадовими особами, про те, що за конкретно заявою чи повідомленням про злочин внаслідок визначених у законі підстав виключається подальше кримінальне судочинство [6, 11].

Зазначені вище підходи до проблеми, що висвітлюється, останнім часом практично не змінилися в теорії та практиці кримінального судочинства.

Термін “відмова” – це негативна відповідь на прохання, звернення, вимогу тощо означає відмовитися від будь-чого або відмовити будь-кому за його офіційним зверненням [7; 8]. Однак за своєю сутністю рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності через відмову від порушення кримінальної справи – це передусім відповідь на питання, поставлене перед уповноваженими на те законом органами самим фактом надходження до них відомостей про скоєний або можливий злочин. Тобто відмова в порушенні кри-

мінальної справи – це рішення відмовитися від розслідування (а не відмова будь-кому), що є однозначною реакцією на офіційний привід спонукати початок кримінального судочинства. Водночас рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності через відмову порушити кримінальну справу приймаються не тільки за матеріалами (заяви, скарги, повідомлення), які містять вимоги чи прохання про притягнення особи до відповідальності, передбаченої КК України, а й тих заяв чи повідомлень, що містять лише інформацію (відомості) про злочин. Не виняток і випадки, коли суд, суддя, прокурор, слідчий або орган дізнання безпосередньо здобули чи виявили такі відомості, приводи й підстави до початку кримінального судочинства. До речі, і сьогодні чимало практичних працівників вважають, що нелогічно відмовляти в порушенні кримінальної справи за матеріалами, виявленими безпосередньо цими ж компетентними органами, оскільки особа, яка приймає рішення, відмовляє у порушенні справи собі ж, тому що відомості про злочин фактично ні від кого іншого не надходили.

Слід наголосити, що ст. 94 КПК України “Приводи і підстави до порушення кримінальної справи” фактично містить вказівку про приводи і підстави до початку кримінально-процесуальної діяльності. На будь-якому етапі (стадії) ця діяльність завершується прийняттям рішення. Одне з них – завершення судочинства вже на початковій стадії процесу, коли можна вирішити питання по суті без продовження кримінально-процесуальної діяльності. Це пов’язано з установленням певних обставин, передбачених чинним законодавством, які дозволяють дійти такого рішення. За цих умов неприпустиме продовження кримінально-процесуальної діяльності у формах, які обов’язково і неминуче тягнуть за собою залучення в цей процес нових осіб у разі обмеження їх прав тощо.

Отож, застосування будь-якої з визначених у законі обставин до відмови в порушенні кримінальної справи може мати місце лише за наявності одного з приводів, зазначених у ст. 94 КПК. Якщо ж їх бракує, є інший сигнал або повідомлення про злочин, який не має певної процесуальної форми (або є неофіційним, анонімним), – офіційного реагування у вигляді прийняття процесуального рішення не потребується.

Зокрема, не розглядається як процесуально значущий юридичний факт, який з необхідністю тягне за собою виникнення кримінально-процесуальних правовідносин: отримання заяви чи повідомлення без підпису, за телефоном, внаслідок будь-яких чуток тощо.

Цілком зрозуміло, що будь-яка інформація про злочин (нерідко й анонімного характеру) повинна прийматися і перевірятися правоохоронним органом. Але ж офіційна реакція – здійснення процесуальних дій і прийняття рішень про відмову в порушенні кримінальної справи – має відбутися лише за наявності відповідних до цього підстав, офіційно зазначених у законі, тобто в ст. 94 КПК.

У теорії кримінального процесу вже багато десятиріч наголошується, що термінологічне визначення рішення про відмову в порушенні кримінальної справи (як і рішення про її порушення) не є вдалим.

Термін “порушення судового переслідування або кримінального позову” відомий ще законодавству про судоустрій дореволюційної Росії, зокрема посилання на нього міститься в “Уложенні о наказаниях” 1857 р., Судових статутах 1864 р. та одній з їх частин – “Уставе уголовного судопроизводства”. Широко застосовувався він і в юридичній літературі того часу [9, 53–56; 10, 182–185; 11, 103–156, 181–300; 12, 8].

Порушення кримінального переслідування, за дореволюційним законодавством, складалося з двох процесуальних актів: 1) пред’явлення обвинувачення суду; 2) прийняття його судом. Паралельно існували й інші поняття, наприклад “початок справи у судовому порядку”. Про порушення кримінального позову згадувалося і в законодавстві країн Західної Європи ХІХ ст.

Не відмовився від терміна “порушення” і радянський законодавець. У Декреті РНК РРФСР про суд від 24 листопада 1917 р. містилися норми (статті 3 та 8), які окреслювали перші контури інституту порушення кримінальної справи. Упродовж наступних років становлення і розвитку радянської юридичної науки, кримінального і кримінально-процесуального законодавства погляд на поняття порушення кримінальної справи суттєвим чином не переглядався. Незважаючи на недосконалість, його внесено і до змісту проекту нового Кримінально-процесуального кодексу, що перебуває на розгляді у Верховній Раді України.

Ми ж вважаємо, що термін “порушення”, який наводиться у відомих словниках, виключаючи хіба що лише юридичний, містить у собі насамперед яскраво забарвлену біопсихологічну сутність.

Він визначає реакцію живих клітин на вплив будь-яких чинників зовнішнього чи внутрішнього довкілля, коли жива система переходить від стану відносного фізіологічного спокою до діяльності, використовуючи при цьому складні фізико-хімічні процеси. Найбільш повно порушення вивчається в нервових та м’язових клітинах, де воно супроводжується виникненням біоелектричного потенціалу – нервового імпульсу. Під цим терміном відомий мовознавець С.І. Ожегов розуміє народження будь-якого стану, нервового поштовху тощо. У загальноприйнятому юридичному лексиконі під порушенням розуміється відхилення від тих чи інших норм поведінки, правових приписів (адміністративне правопорушення).

Слід нагадати, що чинне кримінально-процесуальне законодавство країн близького зарубіжжя (наприклад, Болгарії, Чехії тощо) не містить термінів “порушення кримінальної справи” чи “відмова в її порушенні”. Їх замінено іншими словосполученнями: “початок підготовчого провадження”, “створення попереднього судочинства” тощо.

Вдалим, на наш погляд, для більш досконалого визначення сутності початкової стадії кримінального судочинства і підсумкових її рішень про порушення кримінальної справи чи відмову в цьому, було б використання терміна “доцільність” (або “недоцільність”) кримінального судочинства (дізнання чи досудового слідства).

Підсумовуючи вищевикладене, пропонуємо таке визначення поняття рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності на початковому етапі кримінального судочинства.

Рішення про відмову в порушенні кримінальної справи – це процесуальний акт уповноважених державою органів або посадових осіб (органу дізнання, слідчого, прокурора, судді чи суду), у якому в установленому законом порядку підсумовуються вжиті заходи з перевірки повідомлення про злочин, на підставі аналізу та оцінки зібраних доказів формулюється висновок щодо недоцільності провадження дізнання чи досудового слідства за обставин, що констатують відсутність ознак злочину, зумовлюють звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Темами окремого аналізу є доцільність удосконалення процесуального порядку, уточнення меж доказування і розширення переліку його засобів і джерел, можливостей застосування заходів процесуального примусу на першій стадії кримінального судочинства, тобто тих складових, що зумовлюють законність і обґрунтованість рішень, які приймаються правоохоронними органами при реагуванні на заяви і повідомлення про злочини на початковому етапі кримінального судочинства, гарантують надійний захист прав і свобод осіб, не причетних до скоєння злочинів [13, 2].

### **Список використаних джерел**

1. Лупинская П.А. Теоретические основы принятия решений в советском уголовном судопроизводстве: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 1973. – 42 с.
2. Лупинская П.А. Решения в уголовном судопроизводстве: их виды, содержание и формы. – М., 1976. – 168 с.
3. Дубинский А.Я. Правовые и организационные проблемы исполнения процессуальных решений следователя: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 1984. – 46 с.
4. Карнеева Л.М., Миньковский Г.М. Особенности пределов доказывания при принятии некоторых процессуальных решений в стадии предварительного следствия // Вопросы предупреждения преступности. – М., 1964. – № 4. – С. 83–109.
5. Гапанович Н.Н. Отказ в возбуждении уголовного дела. – Минск, 1967. – 124 с.
6. Письменный Д.П. Отказ в возбуждении уголовного дела в советском уголовном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 1980. – 19 с.
7. Даль В. Толковый словарь великого русского языка. – Т. 2. – М., 2008. – 777 с.
8. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – 20-е изд., стереотипич. – М., 2008. – 404 с.
9. Тальберг Д.Г. Конспект лекций по уголовному судопроизводству. – Житомир, 1887. – 284 с.
10. Квачевский А. Об уголовном преследовании преступлений по судебным уставам 1864 года. – СПб., 1866. – 312 с.

11. Неклюдов А. Руководство для мировых судей, устав уголовного судопроизводства. – СПб., 1875. – 583 с.

12. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. – Т. II. – СПб., 1910. – 582 с.

13. Коляда П.В. Що гальмує якість слідства? // Міліція України. – 2008. – № 10 (136). – С. 2–3.

14. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. – К.: А.С.К., 2007. – 1056 с.

*Стаття надійшла 19.12.2008.*

УДК 343.3

**Людмила Шестопалова**

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, учений секретар секретаріату Вченої ради Академії управління МВС

**ЗМІСТ ПОНЯТЬ “ТЕРОРИЗМ” І “ТЕРОРИСТИЧНИЙ АКТ”**

*Досліджуються кримінально-правова дефініція понять “тероризм” і “терористичний акт”, питання їх розмежування в юридичній науці та законодавстві України.*

*Исследуются криминально-правовая дефиниция понятий “терроризм” и “террористический акт”, вопросы их разграничения в юридической науке и законодательстве Украины.*

*Criminal law definition of the notions of “terrorism” and “terrorist act” is considered in the article. Suggestions as to differentiating these concepts in legal science and legislation of Ukraine are given.*

**Ключові слова:** *тероризм, терористичний акт, нормативно-правові акти, суб’єкти протидії тероризму, ознаки тероризму.*

**Ключевые слова:** *терроризм, террористический акт, нормативно-правовые акты, субъекты противодействия терроризму, признаки терроризма.*

**Keywords:** *terrorism, terrorist act, normative-legal acts, subjects of counteraction to terrorism, signs of terrorism.*

Серед завдань учених у галузі кримінального права та кримінології, зокрема з огляду на положення Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 рр., затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2006 р. № 1767, – забезпечення політиків ефективною стратегією боротьби зі злочинністю. Така стратегія максимально результативно розподілить ресурси суспільства для протистояння цьому соціальному злу, одним із виявів якого є тероризм, що дедалі нарощує сили не лише в одній окремій країні, а й у всьому світі.

Для здійснення правового впливу на тероризм необхідно чітко розуміти, чим є це негативне соціальне явище, визначити його межі та відокремити від суміжних соціально несхвалюваних феноменів.

Слід зауважити, що в юридичній науці, зокрема й вітчизняній, єдності щодо дефініції тероризму, а так само терористичного акту та їх співвідношення немає. Навіть міжнародні правові норми та норми національного законодавства щодо тероризму та терористичного акту містять колізії і прогалини, що, безумовно, не сприяє дієвості забезпечення правової охорони прав і свобод людини і громадянина та громадської безпеки від терористичних загроз.

В Україні серед досліджень із цієї проблематики необхідно відзначити роботи В. Антипенка, В. Глушкова, В. Ємельянова, В. Крутова, В. Ліпкана, В. Мальцева, В. Тихого й інших учених, які розробляють кримінально-правовий аспект тероризму. Так, значним внеском у вивчення тероризму є праця В. Ємельянова “Злочини терористичної спрямованості”, що містить визначення правових понять тероризму і терористичного акту та їх ознаки. У цьому науковому дослідженні, незважаючи на окремі спірні положення, наведено ґрунтовну характеристику тероризму як злочинного діяння і як центральної ланки в ланцюзі злочинів терористичної спрямованості, відмежовано поняття тероризму від терору.

Останнім часом зросла й кількість українських дисертаційних досліджень, присвячених правовому аспектові цієї проблеми, це, зокрема, роботи С. Допілка, Ю. Іванова, Л. Мошкової, М. Семикіна та багатьох інших.

Разом із тим, незважаючи на великий науковий інтерес до сутності та змісту тероризму, що, до речі, виявляється і в численних наукових конференціях щодо дослідження протидії та запобігання тероризму, ця проблема залишається надто актуальною.

Саме тому перед нами постає завдання проаналізувати нормативно-правові підходи до дефініції тероризму та з огляду на результати наукового пошуку вітчизняних учених запропонувати його правниче визначення.

Україна ратифікувала основні міжнародні нормативно-правові акти щодо протидії тероризму (Міжнародну конвенцію про боротьбу



з актами ядерного тероризму; Європейську конвенцію про боротьбу з тероризмом; Конвенцію Ради Європи про запобігання тероризму; Міжнародну конвенцію про боротьбу з актами ядерного тероризму; Міжнародну конвенцію про боротьбу з фінансуванням тероризму; Європейську конвенцію про боротьбу з тероризмом; Міжнародну конвенцію про боротьбу з бомбовим тероризмом) та імплементувала відповідні норми в національне законодавство.

Тероризм є предметом регулювання низки законів України, серед яких чільне місце посідають Закон України “Про боротьбу з тероризмом” від 20 березня 2003 р. № 638-IV і чинні Кримінальний та Кримінально-процесуальний кодекси України.

Так, 14 жовтня 2006 р. Президент України підписав Закон України № 170-V “Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо запобігання тероризму”, ухвалений Верховною Радою України 21 вересня 2006 р. з ініціативи Президента України. Законом внесено зміни до зазначених кодексів України у зв’язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму. Конвенція зобов’язує держави-учасниці встановити в національному законодавстві кримінальну відповідальність за вчинення таких злочинів: публічне підбурювання до тероризму (ст. 5), залучення до терористичної діяльності (ст. 6), навчання терористичній діяльності (ст. 7). Покарання за зазначені дії у Кримінальному кодексі України (далі – КК України) раніше не передбачалися. Нині розділ IX КК України “Злочини проти громадської безпеки” містить статті 258, 258<sup>1</sup>, 258<sup>2</sup>, 258<sup>3</sup>, 258<sup>4</sup>, які криміналізують, відповідно, не лише терористичний акт, але й втягнення в його вчинення, публічні заклики до його вчинення, сприяння його вчиненню та створення терористичної групи чи терористичної організації.

Таким чином, у нашій державі існує потужне правове поле боротьби з тероризмом та запобігання йому. Разом із тим, однозначного розуміння тероризму, а так само терористичного акту науковцям у галузі права та правоохоронцям-практикам бракує.

Тож, як визначає тероризм український законодавець? Відповідно до ст. 1 Закону України “Про боротьбу з тероризмом” “тероризм – суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників,

підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей”.

Ця ж стаття подає визначення терористичного акту. Це “злочинне діяння у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, відповідальність за які передбачена ст. 258 Кримінального кодексу України”.

Отож, законодавець акцентує увагу на розумінні тероризму як суспільно небезпечної діяльності, а терористичного акту – як протиправного діяння, відповідальність за яке передбачена нормами КК України (бланкетна норма).

При цьому об'єктивний бік тероризму і терористичного акту має багато спільного, а тероризм і терористичний акт співвідносяться як ціле й одиничне, як явище та його окремий (але неоднорідний) вияв. Це підтверджується і нормативною дефініцією терористичної діяльності, що містить терористичні акти.

Однак при аналізі закріпленого в Законі поняття тероризму виникають деякі слушні питання.

Так, за визначенням законодавця, тероризм – це суспільно небезпечна діяльність. Тобто тероризм – це терористична діяльність. А остання, відповідно до ст. 1 Закону України “Про боротьбу з тероризмом”, – це діяльність, яка охоплює: планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів; підбурювання до вчинення терористичних актів ... організацію незаконних збройних формувань ... вербування, озброєння, підготовку та використання терористів; пропаганду і поширення ідеології тероризму; фінансування ... терористичних груп (організацій) або інше сприяння їм. Таким чином, терористична діяльність формально реалізується в терористичних актах. Отож, тероризм юридично виражається в терористичних актах, а не у вчиненні вбивств, тортур або інших злочинів (законодавче поняття тероризму).

Крім того, якщо тероризм вчинюється проти “населення та органів влади, ... ні в чому не винних людей”, то зазначені у ст. 1 дії – способи вчинення тероризму (захоплення заручників, підпали, убивства, тортури, залякування, інші посягання на життя чи здоров'я), за

логією, вчинені проти “винних людей”, не можуть кваліфікуватися як тероризм або можуть вчинюватися юридично проти “винних людей”. До речі, ані кримінальне законодавство України, ані законодавство інших держав так само, як і міжнародне право, не знають поняття “ні в чому не винні люди”.

Слід зауважити, що слова “з метою досягнення злочинних цілей” та “або вчинення інших посягань” з огляду на визначення тероризму як діяльності зі свідомим застосуванням насильства та водночас із переліком у нормативній дефініції тероризму інших складів (способів вчинення тероризму) злочинів (захоплення заручників, підпали, умисне знищення або пошкодження майна тощо), убивства, тортури (катування) наводять на думку, що тероризм утворюють усі умисні тяжкі й особливо тяжкі злочини, що, зрозуміло, не зовсім коректно.

Можливо, не об’єктивна, а саме суб’єктивна сторона тероризму вирізняє його з-поміж інших суспільно небезпечних форм соціальної поведінки. Тим більше далі, у ст. 1 Закону при визначенні технологічного тероризму законодавець звертає увагу на “терористичну мету”, а при визначенні терористичної діяльності – на “терористичні цілі”. Однак чіткого й однозначного пояснення наведених термінів текст Закону не містить. Більше того, при визначенні міжнародного тероризму, законодавець застосовує не уточнені слова “з метою досягнення певних цілей”, а розкриваючи зміст тероризму, говорить про цілеспрямоване насильство та діяльність “з метою досягнення злочинних цілей”. Утім, можна припустити, що інтереси (вимоги) терористів (винних) можуть бути й правомірними. Тоді в кримінологічному розумінні тероризм слід таки розглядати як протиправний насильницький спосіб задоволення цих інтересів (вимог).

Отже, при аналізі тексту Закону України “Про боротьбу з тероризмом” щодо дефініції тероризму виникає більше питань, ніж відповідей.

Так, КК України справедливо не містить поняття тероризму, проте криміналізує терористичний акт. Описова диспозиція ч. 1 ст. 258 передбачає кримінальну відповідальність за терористичний акт, тобто за застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров’я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо

такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або не вчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою.

Об'єктивна сторона цього злочину виражається у вчиненні (погрозі вчинення) загальнонебезпечних дій. Терористичний акт створює небезпеку для великого кола осіб, може заподіювати значну чи тяжку шкоду, зокрема випадковим особам, які не пов'язані з інтересами терористів (винних). Важливим елементом визначення поняття терористичного акту (й тероризму врешті-решт) є розрив між його безпосередньою жертвою (жертвами) та об'єктом впливу терористів (винних), а також метою насильства.

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони терористичного акту є спеціальна мета, яка має політичне забарвлення (вплив (тиск) на владу чи / та громадськість).

Таким чином, при формулюванні правової дефініції тероризму та кримінально-правової дефініції терористичного акту передусім необхідно звернути увагу на специфічні характеристики, які відмежовують терористичне насилля від нетерористичного, а також якими засобами (способами) реалізуються тероризм і терористичний акт.

Л. Мошкова відмічає ще одну особливість тероризму: він поєднує високий рівень політичної мотивації з низьким рівнем участі мас, що відрізняє його від війни, партизанської боротьби, національно-визвольного руху та інших масових політичних рухів [4, 298].

В. Ємельянов звертає увагу на публічність дій тероризму, спрямованих на створення в соціальній сфері обстановки страху, неспокою, пригніченості з метою прямого або непрямого впливу на прийняття будь-якого рішення чи відмови від нього в інтересах винних [2, 72].

Ю. Абаджиев, застосовуючи системний підхід до дефініції поняття “тероризм”, визначає його як: 1) одну з форм організовано-

го, ідеологічно вмотивованого насильства з політичними цілями; 2) систематичну, цілеспрямовану та умисну діяльність, здійснювану конспіративно організованими злочинними формуваннями; 3) злочинну діяльність, яка характеризується переважно непередбачуваністю терористичних атак у часі та просторі; 4) діяльність, здійснювану порівняно нечисельними групами терористів [1, 62]. Хоча щодо обов'язковості таких ознак, як організоване, ідеологічно вмотивоване насильство, систематична діяльність організованих злочинних формувань можна обґрунтовано сперечатися.

Перед тим, як підбити підсумки, зазначимо, що оскільки термінологічна невизначеність гальмує не лише правову науку, але й призводить до негативної практики боротьби зі злочинністю, то формулювання поняття “тероризм” (“терористичний акт”) має унеможливити маніпулювання ним, застосування його будь-ким на власний розсуд.

Результатами здійсненого нами аналізу ст. 1 Закону України “Про боротьбу з тероризмом” і ч. 1 ст. 258 “Терористичний акт” КК України, а також сучасних підходів науковців до дефініції тероризму та терористичного акту є пропозиції щодо уточнення поняття тероризму.

Доцільно:

1) з визначення поняття тероризму в Законі вилучити слова “ні в чому не винних людей”, які замінити на “випадкових / сторонніх людей” або на “людей, які не пов'язані з інтересами терористів”;

2) упорядкувати визначення тероризму та терористичної діяльності;

3) врахувавши політичне забарвлення, конкретизувати терористичну мету (цілі) на підставі диспозиції ч. 1 ст. 258 КК України і закріпити її визначення в ст. 1 Закону України “Про боротьбу з тероризмом”.

Розв'язання проблеми кримінально-правової протидії терористичним актам і кримінологічної та іншої протидії тероризму, зокрема закріплення в законодавстві відповідних правових норм, є значним кроком на шляху боротьби з однією із найсерйозніших загроз не лише громадській безпеці, але й миру та спокою людства.

Зрозуміло, ці питання, з огляду на їх актуальність і складність, потребують подальшого наукового вивчення, а запропоновані но-

вели щодо їх розв'язання – деталізації та практичної реалізації, залучення до механізму правового захисту охоронюваних законом об'єктів права.

### **Список використаних джерел**

1. Абаджиев Ю. Терроризм: другая точка зрения // Проблемы безопасности личности, общества, государства: инф.-аналит. бюлеть. – 2006. – № 5. – С.61–64.

2. Емельянов В. Проблемы уголовно-правового противодействия терроризму // Проблемы безопасности личности, общества, государства: инф.-аналит. бюлеть. – 2006. – № 5. – С. 72–73.

3. Марченко Ю.В. Антитерористична діяльність як складова національної безпеки держави (політологічний аналіз): автореф. дис. ... канд. політ. наук. – К., 2005. – 16 с.

4. Мошкова Л.І. Понятие и сущность терроризма // Актуальные проблемы политики: зб. наук. праць. – О.: Астропринт, 2000. – Вип. 9. – С. 293–298.

5. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 р. №638-IV // Урядовий кур'єр. – 2003. – 23 квітня.– С. 5–11.

*Стаття надійшла 18.07.2008.*

УДК 743.2.01

**Микола Корчовий**

кандидат юридичних наук, доцент,  
доцент кафедри теорії та практики організації оперативнорозшукової діяльності Академії управління МВС

**ВИВЧЕННЯ І ВИКОРИСТАННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ  
ТА ВІКТИМОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРИ ЗАПОБІГАННІ  
СТАТЕВИМ ЗЛОЧИНАМ ТА ЇХ РОЗКРИТТІ**

*Розглядаються актуальні питання вивчення відомостей про особу і поведінку потерпілого, особу злочинця, характер застосованого насильства, причини та умови статевих злочинів, шляхи запобігання та напрямки розкриття злочину.*

*Рассматриваются актуальные вопросы изучения данных о личности и поведении потерпевшего, личности преступника, характер примененного насилия, причины и условия половых преступлений, пути предотвращения и направления раскрытия преступления.*

*Actual problems of examining information about a victim's identity and behavior, a criminal's identity, type of violence used, reasons and conditions of sexual crimes, ways of prevention and courses of crime detecting are considered in the article.*

**Ключові слова:** *статеві зносини, статеві злочини, насильство, психологічне насильство, безпорадний стан потерпілого, особа потерпілого, особа злочинця, оперативнорозшукова характеристика, моральнопсихологічна характеристика особи потерпілого.*

**Ключевые слова:** *половые отношения, половые преступления, насилые, психологическое насилые, беспомощное состояние потерпевшего, личность потерпевшего, личность преступника, оперативнорозыскная характеристика, моральнопсихологическая характеристика личности потерпевшего.*

**Keywords:** *sexual intercourse, sexual crime, violence, psychological violence, victim's helplessness, victim's identity, criminal's identity, investigation and search characteristics, moral and psychological characteristics of a victim.*

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека – одна з головних проблем українського суспільства, розв'язання якої є однією із складових діяльності правоохоронних органів. Це завдання займає одне з чільних місць у програмних документах правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи є посяганнями на особистість і пов'язані з грубими порушеннями норм суспільної моралі, тому кримінальним законодавством за їх вчинення передбачено доволі суворе покарання.

Надзвичайно небезпечні статеві злочини проти неповнолітніх, вони посягають на їх статеву недоторканість та нормальний статевий розвиток і часто призводять до глибоких душевних травм у потерпілих, штовхають їх до аморального способу життя.

Забезпечення кримінально-правового захисту статевої свободи та недоторканості особи здійснюється в межах статей 152–156 розділу IV “Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи” Особливої частини Кримінального кодексу України [1].

Об'єктом таких злочинів є статевая свобода людини (зокрема, передбачених ст. 152 – зґвалтування, ст. 153 – насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, ст. 154 – примушування до статевого зв'язку) або статевая недоторканість неповнолітніх (передбачених ст. 155 – статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, ст. 156 – розбещення неповнолітніх).

Статистичні дані судової практики Верховного Суду України щодо розгляду справ цієї категорії свідчать, що найбільше осіб засуджується за зґвалтування (ст. 152) та насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153) [2, 829–830].

Зґвалтування належить до переліку не тільки найбільш тяжких насильницьких злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, але і є найбільш поширеним видом серед них. У частині 1 ст. 152 КК України, що передбачає кримінальну відповідальність за зґвалтування потерпілої особи, стисло сформульовано поняття цього злочину. Законодавець під зґвалтуванням розуміє статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи [3, 312].



Кримінально-правове поняття зґвалтування має ширше тлумачення щодо питання про статеві зносини, яке пов'язане з його визначенням незалежно від статі суб'єкта зґвалтування, що суттєво змінює зміст цього поняття. Отже, “потерпілою особою від зґвалтування може бути як жінка, так і чоловік, незалежно від її попередньої поведінки (в тому числі й аморальної) та стосунків із суб'єктом злочину (перебування з ним у фактичному чи юридичному шлюбі)” [3, 313].

Ефективність боротьби зі злочинністю не може бути високою без глибокого вивчення особи злочинця. Але тут не можна ігнорувати й різнобічну інформацію про жертви злочину, мотиви і мету дій усіх учасників кримінальних подій. Роль жертв у виникненні й розвитку криміногенних ситуацій часто дуже значна, тому потрібен аналіз усіх віктимологічних, а також кримінологічних чинників, аби зробити правильні висновки й узагальнення щодо досудового розслідування та розкриття насильницьких діянь, у тому числі злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

У кримінально-правовому, і до певної міри, в кримінологічному аспектах вищезазначена проблема досліджувалась багатьма вченими: Ю.В. Александровим, Б.В. Андрєєвим, Г.В. Антоновим-Романовським, Ю.М. Антоняном, Б.О. Бліндером, В.П. Голубєвим, Б.Г. Гульманом, А.П. Дяченком, А.А. Жижиленком, О.М. Ігнатовим, А.Г. Кальманом, М.Й. Коржанським, Ю.Н. Кудряковим, І.І. Лановенком, П.І. Люблінським, П.П. Осиповим, С.В. Познишевим, О.П. Філіповим, А.Г. Хамраєвою, М.М. Хлинцовим, Я.М. Яковлєвим, В.О. Яхонтовим та іншими видатними науковцями. Вивченню особливостей поведінки потерпілого, а також визначенню теоретичних і прикладних проблем віктимологічних досліджень присвячені роботи А.І. Алексєєва, Ю.М. Антоняна, А.В. Астрашабова, В.О. Глушкова, П.С. Дагеля, О.М. Джужи, А.І. Долгової, А.П. Закалюка, В.П. Коновалова, С.С. Косенко, Є.М. Моїсєєва, Г.М. Міньковського, В.С. Мінської, В.І. Полубинського, Д.В. Рівмана, В.Я. Рибальської, С.В. Соболевої, І.К. Туркевич, Л.В. Франка та інших дослідників.

Слід зазначити, що в дослідженнях з цієї проблеми в оперативнорозшуковій діяльності майже відсутнє вивчення кримінологічних, віктимологічних, соціально-психологічних проблем особи, потерпілої від зґвалтування. У деяких працях наводяться відомості та вис-

новки щодо потерпілих викривального, звинувачувального характеру. Більше того, є відомості про їх безпутність, антигромадський спосіб життя, неналежну поведінку тощо. У цілому на сторінках опублікованих праць останніх років справедливо констатується, що в оперативно-розшуковій діяльності ще не створено пояснювальної концепції причин статевих злочинів, нехай навіть дискусійної. Звідси невирішеність багатьох кримінологічних, криміналістичних, психологічних, експертних, оперативно-розшукових та інших питань, майже повна відсутність науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо профілактики, розкриття і розслідування цих злочинів.

Проблеми вивчення та використання даних про особу потерпілого та особу злочинця у розкритті статевих злочинів в оперативно-розшуковій роботі залишаються практично малодослідженими, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

У зв'язку із вищезазначеним, метою нашої статті є:

- вивчення та узагальнення в судовій, слідчій та оперативно-розшуковій практиці даних про жертви злочину, їх морально-психологічні якості, причини, мотиви і мету дій учасників кримінальних подій;
- визначення можливих шляхів удосконалення профілактичної роботи й напрямів розкриття та розслідування статевих злочинів органами внутрішніх справ.

Вивчення окресленої проблеми не можна визнати випадковим, оскільки тут взаємодія у системі “злочинець – жертва” простежується найбільш яскраво: поведінка жертви багато в чому дозволяє зрозуміти поведінку злочинця. Таким чином, викликає інтерес питання щодо особистості і поведінки потерпілих від зґвалтувань.

З цього приводу доречно навести показники, одержані Б.Л. Гульманом за результатами вивчення передумов зґвалтувань (684 жінки віком від 19 до 50 років).

Дослідником встановлено, що більшість – 72 % потерпілих – є випадковими жертвами, які не провокували нападників, причому 27 % із них чинили рішучий опір насильству. Свідомо провокували чоловіків з надією в останній момент не допустити зґвалтування 15 % жінок; 12 % несвідомо провокували злочинців (легко знайомилися,

фліртували, вели розмови на сексуальні теми). Серед потерпілих 15 % були сугестивними, 29 % після зґвалтування вимагали грошової компенсації, а 3% – шлюбу. В основному з цих причин 36 % жінок заявляли про злочин у правоохоронні органи через 1-2 тижні після зґвалтування, молоді жінки робили це частіше за наполяганням батьків. Таким чином, як видно з результатів наведеного дослідження, у 27 % випадків зґвалтування спровоковано неправильною поведінкою жінок або його вчиненню сприяли особливості особистості жертв і їх нездатність протистояти насильству [4, 228].

Безперечно, особа потерпілої віктимологічно має велике значення у практиці боротьби зі зґвалтуваннями. Її спосіб життя і поведінки набувають суттєвого правового значення під час індивідуалізації покарання винного, оцінці зібраних доказів, у профілактиці та розкритті зґвалтувань. Тому слід розглянути деякі дані про потерпілих, одержані й узагальнені нами в результаті вивчення справ про зґвалтування, вчинені неповнолітніми – статевими насильниками [5, 123–131].

За даними нашого дослідження, підставами для порушення кримінальної справи за фактом зґвалтування були: у 24 % випадків заява потерпілих, у 72 % – заява їхніх батьків, і лише у 4 % – безпосереднє затримання винної особи працівниками правоохоронних органів.

Зґвалтування, як свідчать вивчені кримінальні справи, зазнавали особи жіночої статі різного віку. Так, у 18 % випадків зґвалтування вчинені щодо малолітніх, у 60 % – щодо неповнолітніх, у 22 % – щодо повнолітніх.

Зґвалтування, вчинені щодо однієї потерпілої, становили 36,8 %, а щодо групи жертв – 63,2 %. Причому аналізований вид злочину становить невелику питому вагу за таким показником, як зґвалтування малолітньої потерпілої.

За віком малолітні жертви розподілилися таким чином: дошкільний вік – 2 %, до 10 років – 1,2 %, 11 – 1,5 %, 12 – 2,2 %, 13 – 9 %, до 14 – 2,1 %. Як бачимо, це здебільшого дівчатка віком від 5 до 13 років. Форми сексуального контакту в цих випадках неповні через невідповідність розмірів геніталій. Тому для насильницьких актів із малолітніми характерними є статеві контакти у спотворених формах.

Найбільшу питому вагу з-поміж аналізованих злочинів становлять зґвалтування, вчинені щодо неповнолітніх. Вікові показники останніх такі: до 15 років – 10,4 %, до 16 – 14,8 %, до 17 – 30 %, до 18 – 10 %.

Вік повнолітніх потерпілих під час зґвалтування становив: від 18 до 24 років – 6,8 %, від 25 до 29 – 1,6 %, від 30 до 39 – 1,2 %, від 40 до 49 – 2,8 %, від 50 років і більше – 6 %.

Особливо опікувати слід дівчат – дітей і підлітків, які через вікові особливості надмірно довірливі, необережні, неспроможні оцінити небезпеку, що їм загрожує, та й взагалі не думають або навіть не знають про неї. Під час прогулянок чи ігор поза домівкою вони завжди мають перебувати під наглядом дорослих, вдома ж їх бажано не залишати наодинці з незнайомцями чи з особами, які не викликають довіри, особливо якщо ті нетверезі. Цілком правильно чинять батьки, попереджаючи дітей, щоб вони не довіряли стороннім, не погоджувались іти за ними, не спокушались на солодощі тощо, не одержавши на те дозволу рідних.

Щодо попередніх стосунків потерпілих з насильниками-неповнолітніми нами одержані такі дані: 34,8 % жертв знали кривдників, 50 % – не знали, 4 % були з ними сусідами, 7,2 % перебували у неприяних стосунках, а 4 % мали родинні відносини.

Результати нашого дослідження свідчать, що з потерпілих від наруги жінок 50 % раніше не були знайомі із гвалтівниками. Як правило, це випадкові жертви, які не провокували нападників, причому третина з цих потерпілих чинили рішучий опір, незважаючи на раптовість нападу і відчуття страху. Це дозволяє припустити, що в більшості випадків достатньо інтенсивного фізичного опору не було (віктимогенний чинник). Частина жертв (малолітні, старі люди, а також особи, які перебували у безпорадному стані) не чинила належного спротиву. Непрямим підтвердженням цьому слугує той факт, що під час судово-медичного освідчування у 48,8 % потерпілих на тілі не виявилось ніяких тілесних ушкоджень, через наявність яких жертва була б змушена припинити опір.

За даними нашого дослідження, серед соматичних наслідків зґвалтування 51,2 % – легкі й середньої тяжкості тілесні ушкодження. У переважній більшості зґвалтувань потерпілі одержували тілесні

ушкодження у вигляді синців, саден, подряпин, невеликих поранень. Порівняно частими є випадки дефлорації, зрідка настає вагітність і має місце зараження венеричними хворобами (близько 2 %).

Так, 48 % опитаних нами неповнолітніх, засуджених за зґвалтування, пояснили, що криміногенним чинником у конкретній ситуації, тобто приводом до статевих насильницьких дій стала поведінка потерпілої.

Кримінологічна оцінка поведінки потерпілої від зґвалтування повинна виходити з визнання за жінкою рівного з чоловіком права на регулювання інтимних відносин, права поводити себе так, як вона вважає за потрібне, можливе і припустиме в будь-якій ситуації, в тому числі й “сексуально напруженій або ризикованій” [6, 22]. Ситуація ж переростає у злочинну, коли, усвідомлюючи відмову жінки на вступ у статевий зв’язок, чоловік застосовує чи погрожує насильством, щоб зламати її опір. Проте вважаємо, що не можна заперечувати провокаційної ролі аморальної чи необережної поведінки потерпілих, що сприяла навіть тому, щоб вони стали жертвами посягань на статевою волю чи статевою недоторканість.

Більше того, у разі провокуючої поведінки потерпілої дуже часто з її боку має місце певна сексуальна гра, зміст і значення якої усвідомлюються можливим насильником далеко не завжди. Така гра особливо характерна для тих випадків, коли потенційна жертва допускає усамітнення з чоловіком, сприймає його пестощі, створює певну інтимну атмосферу в ситуації, що склалася, але на цьому її “програма” закінчується, і вона не бажає вступити в інтимний зв’язок (“пасивно-ігровий тип”). Проте, як правило, чоловік не розуміє цього і намагається пояснити таку поведінку іншими причинами. Застосування насильства для подолання опору інколи може розцінюватися і як осуд подібних вчинків потерпілої.

Дані нашого дослідження свідчать, що багато опитаних неповнолітніх гвалтівників висловлюють щире впевненість у тому, що вони ні в чому не винуваті або що їх провина невелика. При цьому всю провину вони перекладають на зовнішні обставини і на самих потерпілих.

Саме поведінка потерпілих є (зважаючи на відповіді опитаних засуджених за зґвалтування) основною причиною таких злочинних

дій. Більше того, фігуранти вбачають провину потерпілих і тоді, коли об'єктом сексуального посягання були дівчата віком до 14 років.

Зрозуміло, що таке ставлення до оцінки власної злочинної поведінки істотно ускладнює виправлення і перевиховання неповнолітніх, засуджених за зґвалтування, підвищуючи ймовірність повторення ними насильницьких сексуальних дій щодо жінок різного віку.

З огляду на вищезазначене, викликає інтерес питання, що стосується кримінологічної характеристики потерпілої особи.

Згідно з одержаними даними, за показником зайнятості потерпілі розподілилися так: кількість працюючих на виробництві становить 8,4 %, непрацюючих – 7,2 %, учениць середньої школи – 68,4 %, учениць ПТУ – 1,4 %, тих, хто не працював і не навчався – 12,2 %, домогосподарок – 2,4 %.

Поведінка, що передувала зґвалтуванню, характеризувалася у 42,5% потерпілих як позитивна, у 8,0 % – як негативна, у 48,1 % оцінювалася як нейтральна, у 1,4 % – як аморальна.

На момент вчинення злочину 72,0 % потерпілих були тверезими, а 28,0% – перебували у стані алкогольного сп'яніння. Зокрема 22,6 % з них перед зґвалтуванням спільно із винним проводили дозвілля і розпивали спиртне, 10,6 % – уживали алкогольні напої раніше.

Ми вважаємо, що поведінка потерпілої, яка перебуває у стані сп'яніння, в сукупності з іншими обставинами (наприклад, кокетство, розв'язність у стосунках з особами протилежної статі, нескромний одяг, інтимність обстановки тощо) створює напружену віктимну ситуацію, викликаючи, таким чином, у винного хибне враження про її “сексуальну доступність”. Більше того, така віктимна поведінка в одних випадках є достатнім приводом до вчинення нападу на вулиці з метою зґвалтування, а в інших сприяє його вчиненню.

Подібна поведінка потерпілої певною мірою формує злочинний умисел винного. Жертва, яка сама чи разом з винним уживала спиртні напої і після цього своєю неправильною поведінкою, що суперечить нормам моралі й моральності, у кримінологічному аспекті об'єктивно створила віктимну ситуацію, підлягає моральній відповідальності.

Запобігання насильницьким сексуальним злочинам, у тому числі зґвалтуванням, відчутно сприяла б профілактика асоціального спо-

собу життя певної категорії людей, здебільшого молодих, що організовують різного роду групи, компанії, вечірки з метою пияцтва і розпусти.

Профілактика цих явищ досить актуальна в наші дні, бо певна частина молодих людей втратила звичні моральні орієнтири, і такі дії та форми проведення дозвілля дедалі поширюються. У компанії, де безладні статеві зв'язки є нормою, жінки інколи поведуться необачно і стають жертвами насильства. У таких групах зазвичай не зважають на опір жінки, а розцінюють його як кокетство [6, 170].

Необхідно підкреслити, що показання потерпілої нерідко становлять єдине джерело доказової інформації, яка викриває гвалтівника. Викриття злочинця залежить від своєчасності звернення жертви до правоохоронних органів, а також від того, наскільки повні її показання і чи не містять вони протиріч.

Звернемося до кримінологічних показників, що стосуються зґвалтування. Так, у термін до трьох діб після зґвалтування у правоохоронні органи зверталися 84 % потерпілих. З метою уникнення можливої обмови звинувачуваного принципового значення набуває з'ясування причин несвоєчасності подачі заяв потерпілих, проте це питання під час попереднього і судового слідства з'ясовувалося тільки у 58 % необхідних випадків. Важливо зазначити, що у 5 % вивчених справ зґвалтовані відмовилися від попередньо даних правдивих показань, що викривали підозрюваного у вчиненні наруги. Характерно, що у 70 % випадків потерпілі заявляли про добровільність статевого акту, а в 30 % вони явно пом'якшували обставини зґвалтування (заявляючи, що начебто мав місце лише замах на нього, не було погрози вбивством тощо) [7, 131–134].

Більше того, простежується певна закономірність: що більше часу пройшло з моменту зґвалтування і звернення потерпілих до правоохоронних органів і що частіше потім мала місце відмова від первісних викривальних показань, тим ближче, як виявлялося, потерпілі й обвинувачені знали одне одного до вчинення злочину.

Таким чином, збирання і вивчення відомостей про особу й поведінку потерпілого в ситуації, що передувала насиллю, в момент посягання і після нього, про характер стосунків із винним допомагають прийняти правильне рішення про напрям розкриття злочину, досудового розслі-

дування (судового розгляду) і з'ясувати, що ж було насправді – добровільний секс, що виключає кримінальну відповідальність, чи насильницькі статеві зносини з потерпілою особою. Залежно від соціальної та морально-психологічної характеристики і поведінки жертви інколи у процесі розслідування можна вирішувати питання про об'єктивність і вірогідність її показань, у тому числі про подію злочину, особливості застосованого насильства, прикмети підозрюваного тощо. Необхідність подальшої наукової розробки цієї проблеми в теорії та практиці оперативно-розшукової діяльності сприятиме ефективному удосконаленню профілактичної роботи, розслідуванню та розкриттю статевих злочинів оперативними підрозділами карного розшуку ОВС.

### **Список використаних джерел**

1. Кримінальний кодекс України. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 240 с.
2. Практика судів України з кримінальних справ (2006–2007) / уклад.: В.В. Сташис, В.І. Тютюгін; за заг. ред. В.В. Сташиса. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 880 с.
3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: за станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 груд. 2001 р. / за ред. С.С. Яценюка. – К.: А.С.К., 2002. – 936 с.
4. Гульман Б.Л. Сексуальные преступления. – Харьков, 1994. – 270 с.
5. Корчовий М.М. Кримінологічні проблеми боротьби зі згвалтуваннями, вчинюваними неповнолітніми: дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2000. – 194 с.
6. Антонян Ю.М., Голубев В.П., Кудряков Ю.Н. Изнасилования: причины и предупреждение. – М., 1990. – 191 с.
7. Лановенко И.И. Концепция ранней профилактики половых преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1995. – 204 с.

*Стаття надійшла 24.11.2008.*



УДК 343.132 (094.5.072)

**Іван Сервецький**

кандидат юридичних наук, доцент,  
начальник кафедри теорії та  
практики організації оперативно-  
розшукової діяльності Академії  
управління МВС

## **ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗШУКОВОГО ПРАВА**

*У статті розглянуто сутність та зміст оперативно-розшукової діяльності, запропоновано базове поняття розшукового права як самостійної галузі юридичної науки.*

*В статье рассмотрены сущность и содержание оперативно-розыскной деятельности, предложено базовое понятие розыскного права как самостоятельной отрасли юридической науки.*

*The article deals with the essence and maintenance of operative investigation activities, the concept of Investigation Law as an independent sphere of legal science is offered.*

**Ключові слова:** *оперативно-розшукова діяльність, розшукове право, оперативно-розшукові заходи, предмет розшукового права, методи, система та принципи розшукового права.*

**Ключевые слова:** *оперативно-розыскная деятельность, розыскное право, национальная безопасность, оперативно-розыскные мероприятия, предмет розыскного права, методы, система и принципы розыскного права.*

**Keywords:** *operative investigation activities, Investigation Law, investigation measures, subject of Investigation Law, principles, methods and the system of Investigation Law.*

Правовідносини, що виникають на основі норм кримінального, кримінально-процесуального, оперативно-розшукового права (наразі офіційно не визнаного), об'єднують учасників оперативно-розшукової діяльності з приводу вчинення злочину або можливості його вчинення, що характеризує єдність їх юридичних прав і обов'язків, гарантованих державним примусом. У правозастосовній практиці варто пам'ятати про те, що практичні працівники і науковці

поки що тільки стоять на порозі визнання реальності нової галузі – розшукового права.

Вивченню теорії оперативно-розшукової діяльності, зокрема й окремих засад розшукового права, присвятили свої праці вітчизняні вчені В.Л. Грохольський, І.П. Козаченко, М.А. Погорецький, Є.В. Рижков, В.Л. Регульський, І.В. Сервецький, а також зарубіжні науковці Ю.С. Блінов, Ю.Ф. Кваша, М.Н. Маршунов, Д.В. Рівман, О.Ю. Шумилов та ін. [1–11].

Розшукове право має регулювати різні правові відносини, і тому є комплексною галузевою юридичною наукою. Виходячи з цього, в ній можна виокремити аспекти, що стосуються безпосередньо розшукової діяльності і забезпечення адміністративно-правового режиму за допомогою оперативно-розшукових сил, засобів, методів та заходів. У розшуковій діяльності, залежно від вирішення тих або інших завдань, можна виділити безпосередньо розшукову, розвідувальну, контррозвідувальну тощо.

Співвідношення понять *оперативно-розшукова діяльність* і *розшукове право* є важливою складовою нашого дослідження в утвердженні розшукового права як галузевої науки та вдосконаленні її понятійного й термінологічного апарату. Враховуючи, що у вітчизняній науковій літературі немає спеціальних робіт, присвячених цій проблемі, нашою *метою* є спроба дослідити співвідношення термінів “право” і “діяльність” у сучасному науковому обігу та законодавстві України, запропонувати базове поняття розшукового права.

Розшукове право – це різновид суспільно корисної людської діяльності, але не будь-якої, а юридичної, тобто частина опосередкованої правом державно-владної діяльності компетентних державних органів, спрямованої на виконання суспільно корисних завдань і функцій. Тільки держава в особі найвищих органів законодавчої, виконавчої і судової влади (у межах їх компетенції) може наділяти правом здійснювати таку діяльність визначених суб’єктів, покладати на них обов’язки і здійснювати контроль та нагляд за реалізацією законодавчих норм оперативно-розшукової діяльності.

У вузькому значенні розшукове право – це законодавчо врегульований вид правоохоронної, суспільно корисної діяльності визначених

законодавцем суб'єктів, яка є системою спеціальних конспіративних заходів з використання негласних сил та засобів і прийняття оперативних рішень з метою захисту людини й суспільства від злочинних посягань.

Поняття оперативно-розшукового заходу в теорії ОРД, контррозвідки й розвідки, кримінального процесу, криміналістики, а також у законодавстві й практиці належить до фундаментальних категорій. Це зумовлено тим, що розв'язання багатьох проблем у згаданих галузях тією чи іншою мірою пов'язане не лише з оперуванням науковою категорією “розшуковий захід”, а й з її змістом [3].

Правова невизначеність поняття розшукового заходу та нерозробленість їх класифікації негативно позначається на правозастосовному процесі [13]. Важливим є визначення розшукового заходу органами досудового слідства під час розслідування кримінальної справи, органами прокуратури та суду – під час досудового слідства чи судового розгляду матеріалів негласного розслідування, отриманих під час проведення розшукового заходу, здійсненні прокурорського нагляду і судового контролю за розшуковою діяльністю, поновленні прав громадянина, порушених нелегальним проведенням оперативно-розшукових заходів тощо [3].

Таким чином, мета розшукової діяльності у вузькому значенні полягає в захисті людини від злочинних посягань, передусім від учинення тяжких та особливо тяжких злочинів.

У широкому сенсі мета ОРД змінюється. У цьому разі метою такої діяльності є забезпечення безпеки людини і суспільства усіма законними та доступними заходами, у тому числі правовими, кримінально-правовими, адміністративними, соціальними, психологічними, політичними тощо.

Наявність в оперативно-розшуковій діяльності різних правових відносин визначає її комплексний характер, зокрема можна виділити: *оперативно-розшукове провадження* (власне оперативно-розшукова робота); *адміністративна оперативно-перевірочна робота*, тобто забезпечення адміністративно-правових режимів за допомогою оперативно-розшукових сил, засобів, методів і заходів.

Розшукова діяльність з урахуванням різних аспектів її здійснення структурно така:

- практично спрямована на застосування спеціальних сил, засобів, методів і заходів діяльності для захисту об'єктів, що охороняються;
- складова інформаційної роботи, призначеної інформувати органи влади;
- організаційна діяльність, яка реалізується під час керування практичною роботою працівників оперативних підрозділів;
- компонент ідеологічної роботи, спрямованої на підвищення правової культури учасників такої діяльності, а також суспільства загалом;
- наукова діяльність;
- педагогічна діяльність, спрямована на застосування отриманих наукою знань у практичній ОРД.

Враховуючи різноманітність розшукової діяльності, розглянемо окремі ознаки її змісту.

*Розшукове право* – це юридична галузева наука, яка має мету, завдання, об'єкт, предмет, методи, систему та принципи.

Метою розшукового права є:

- досягнення суспільно корисних цілей в інтересах громадян та держави;
- забезпечення охорони власності (власність – економічна категорія, що відображає право на володіння майном);
- убезпечення суспільства і держави від злочинних посягань.

Завданням розшукового права є реалізація доручень (волевиявлення, наказ) законодавця, передбачених нормативними актами, що регламентують оперативно-розшукову діяльність, виконанням яких досягається зазначена мета.

Цілі розшукового права спрямовані на реалізацію суспільно корисної діяльності в інтересах громадян та держави, на наш погляд, поділяються на:

**за ступенем вияву загрози** для об'єкта, що захищається:

- *безпосередні* – виявлення, розкриття, припинення злочинів, а також розшук осіб (у зв'язку з учиненням злочину);
- *опосередковані* – запобігання вчиненню злочинів, отримання інформації про події, процеси, що становлять загрозу дер-

жавній (військовій, економічній чи екологічній та ін.) безпеці України, і розшук безвісти зниклих;

**за функціональною спрямованістю:**

- *превентивно-профілактичні;*
- *виявлення і розкриття* злочинів та пошук осіб, які їх вчинили;
- *припинення* – вилучення предметів, матеріалів і повідомлень під час проведення оперативно-розшукових заходів і призупинення надання послуг зв'язку в передбачених випадках;
- *розшукові* – розшук осіб, які переховуються від органів дізнання, слідства і суду, ухиляються від кримінального покарання, а також безвісти зниклих.

Реалізація цілей розшукового права із забезпечення охорони власності передбачає: запобігання вчиненню злочинів; їх виявлення; розшук осіб, які вчинили кримінальні діяння чи осіб, які переховуються від органів дізнання, слідства чи суду або ухиляються від кримінального покарання, а також предметів, що зберегли на собі сліди злочину, викраденого майна тощо.

Гарантування безпеки суспільства і держави від протиправних посягань, на наш погляд, передбачає сприяння кримінальному судочинству та реалізації кримінального покарання.

Оперативно-розшукову діяльність слід відрізнити від суміжних і частково суміжних з нею видів юридичної діяльності. Насамперед це стосується співвідношення її з кримінально-процесуальною діяльністю.

Мета розшукового права, перш за все, має захисний характер, який втілюється у системі оперативно-розшукових, організаційних, нормативно-правових та інших передбачених законодавством заходів, спрямованих на створення умов, що гарантують безпеку визначених законом об'єктів від протиправних посягань, і водночас на усунення причин і умов учинення злочинів; локалізацію суспільно небезпечних наслідків (у разі вчинення злочину).

Залежно від передбачених законом цілей в ОРД виділяють такі напрями:

- а) захист життя, здоров'я, прав і свобод людини та громадянина від злочинних посягань;
- б) захист власності від злочинних посягань;

в) забезпечення суспільства і держави в аспекті захисту від осіб, які вчиняють злочини.

*Предмет розшукового права* впливає з правовідносин, що виникають унаслідок задуму, готування, замаху та вчинення протиправних дій, виокремлений у процесі злочинного посягання, що обумовлює об'єкт дослідження для встановлення специфічних закономірностей і забезпечує таємний шлях до їх викриття.

*Злочинна діяльність* – це динамічна система, що містить різні форми відносин, які відбуваються у взаємодії предметів матеріального світу – механічній, психологічній, біологічній, хімічній, фізичній, кожна з яких суттєво впливає на перебіг учинення злочину, так чи інакше відображає взаємодію злочинця з об'єктами живої і неживої природи.

До об'єктів злочинної діяльності належать об'єкти злочинного посягання (люди, предмети протиправного посягання), спосіб його учинення та результат, матеріальні й ідеальні відображення обставин, часу і місця, способу тощо.

Такі закономірності визначальних відносин під час задуму, готування, замаху та вчинення злочину мають таємний або прихований характер, і жодним чином не виявляються в суспільстві, не є об'єктом психологічної, кримінальної, кримінально-правової, криміналістичної сфери, а є предметом розшукового права. До цього предмета належать і закономірності злочинної поведінки осіб, які відображають їх сутність.

Найперше, це закономірності, пов'язані з виявленням, дослідженням ознак злочинного потенціалу осіб, які є носієм генетичних, спадкових та інших криміногенних чинників. Предметом оперативнорозшукового інтересу є особа як носій такого потенціалу.

Розшукове право використовує негласні сили, засоби, методи та заходи з метою виявлення збудників криміногенних чинників у осіб, які про це можуть навіть не знати. Виявлення таких ознак злочинної поведінки можливе за допомогою знань з генетики, біології, психології, соціології тощо. Отже, організаційно-тактична основа виявлення осіб, які становлять оперативний інтерес для ОВС, є предметом розшукового права.

У сфері його проблематики – учинення аморальних дій, порушення традицій та звичаїв, прояви агресії, за яку не передбачено відповідальності, вчинення правопорушень, відповідальність за які не визначена, вчинення правопорушень особами, які не відомі державним органам, що мають протидіяти злочинності. Для виявлення зовнішніх ознак злочинної поведінки використовуються наукові досягнення в галузі біологічних, хімічних, фізичних, а також психологічних наук з метою негласного вивчення проявів злочинного контакту, його фіксування та легалізації у кримінальному судочинстві.

Настання злочинного результату виявляється у певній спільності дій осіб, які порушили закон, взаємодіючи з іншими особами, предметами, речами матеріального світу, впливали на них, що призвело до кримінально караних змін, порушення цілісності живої та неживої природи, традицій, звичаїв, законодавства тощо. Рівень протиправної поведінки суб'єкта залежить від позитивної чи негативної оцінки наслідків його діянь (боїться він викриття чи ні, знищує предмети, носії інформації чи залишає їх для свого користування, продає, передає, дарує, позичає, тобто відчужує від себе будь-яким чином).

Вияви злочинної поведінки такі: вчинення протиправного діяння, залишення його слідів, фіксація яких з використанням наукових знань уможливорює аналіз, зіставлення та прогнозування злочинної поведінки.

Друга група закономірностей пов'язана з негласним інформаційним забезпеченням кримінального та розшукового права: виявлення носіїв інформації, удосконалення процесу надходження до оперативно-розшукових підрозділів таких відомостей, їх перевірка, зіставлення, вивчення, узагальнення, наукове прогнозування.

Третя група закономірностей пов'язана з установленням, налагодженням негласної співпраці з особами, які є конфідентами (виявлення носіїв оперативної інформації), визначення тактичних прийомів, які необхідно застосувати для спонукання їх до активної співпраці, забезпечення таємності передачі такої інформації, гарантування безпеки конфідентів, забезпечення матеріального заохочення, сприяння удосконаленню системи обліку осіб, які є носіями злочинної поведінки та вчинили небезпечні діяння.

Четверта група закономірностей пов'язана з негласним документуванням злочинних процесів, виявленням зовнішніх ознак такої діяльності (задум, готування, замах і вчинення та негласне дослідження наслідків кримінальної поведінки конкретних осіб), а саме:

- закономірності, пов'язані з використанням негласних методів отримання інформації про факти, події, контакти осіб, які є носіями небезпечних дій, виявили зовнішні ознаки злочинної поведінки, що призвело до злочинного результату;
- закономірності, пов'язані із заходами ОРД щодо негласного вивчення, документування задуму, готування, замах та вчинення злочину з використанням заходів, пов'язаних з:
  - негласною перевіркою, ототожненням, експериментом, закупівлею тощо;
  - негласною фіксацією злочинної поведінки, її проявів у суспільстві;
  - негласним документуванням за допомогою технічних засобів (застосування яких передбачене тільки за рішенням суду – прослуховування телефонних розмов тощо);
  - застосуванням оперативних підрозділів відповідно до дозволів, узгоджень, рішень суду, комплексних спеціальних оперативно-розшукових операцій, що підвищує можливість викриття у протиправних діях;
  - фіксацією і документуванням злочинних проявів.

Методи розшукового права, як і будь-якої іншої юридичної науки, залежать від предмета і об'єкта дослідження.

Загальнотеоретичними методами розшукового права є діалектико-матеріалістичний метод пошукового пізнання соціально-правових явищ, а також загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, а саме:

- висування та перевірки гіпотез;
- історико-правовий метод дослідження та вивчення наукових джерел оперативно-службової діяльності оперативних підрозділів;
- біографічний метод (застосовується для вивчення таємних сторін об'єктів розшукового права);
- порівняння, кількісного і цілісного аналізу;



- аналізу та синтезу факторів (застосовується при виборі форм і методів відомчого контролю та оцінці ефективності діяльності підрозділів карного розшуку);
- системно-структурного аналізу довідкових матеріалів оперативно-службової діяльності оперативних підрозділів;
- статистичного аналізу емпіричних даних (застосовується з метою контролю за негласним застосуванням сил, засобів, методів та заходів негласного розслідування);
- експертного опитування оперативних працівників щодо здійснення розшукової діяльності;
- емпіричний метод (анкетування працівників оперативних підрозділів);
- спостереження за службовою діяльністю працівників оперативних підрозділів;
- порівняльно-математичний та логіко-юридичний методи (застосовується при вивченні структури злочинності).

Аналіз закономірностей діяльності оперативних підрозділів здійснюється з використанням усіх методів дослідження суспільних відносин.

Підбиваючи підсумки нашого дослідження проблем теоретичних засад, сутності і змісту ОРД, можна зробити висновок, що застосування негласних оперативно-розшукових засобів є необхідною умовою захисту громадян, суспільства й держави від злочинних посягань.

З огляду на те, що згідно із Законом України “Про оперативно-розшукову діяльність” оперативні підрозділи, здійснюючи ОРД, можуть офіційно (гласно) представляти інтереси певного органу або виступати від його імені, а оперативний працівник або особа, яка сприяє проведенню розшукової діяльності, може здійснювати свої повноваження у гласній і негласній формах, на наш погляд, система розшукового права теж повинна включати в себе дві форми, що взаємодоповнюються, – *гласну* і *негласну*.

Розглядаючи розшукове право як галузеву юридичну наукову діяльність, ми дійшли висновку, що це різновид суспільно корисної діяльності, – але не будь-якої, а юридичної, тобто опосередкованої правом державно-владної діяльності компетентних державних органів, спрямованої на виконання важливих функцій суспільства.

Ми також вважаємо, що розшукове право, як і будь-яка галузь юридичної науки, має свій теоретико-методологічний апарат.

Визначення предмета розшукового права, його складових дає підстави окреслити коло специфічних методів розшукового права, його принципи та закономірності. А це, у свою чергу, дозволило відобразити систему розшукового права, його специфіку та логічну послідовність дій працівників оперативних підрозділів у досягненні результату в боротьбі зі злочинністю з урахуванням того, що система – це множина елементів, що перебувають у взаємозв'язках, утворюють визначену цілісність, єдність.

Запропонований у статті науковий понятійний та термінологічний апарат розшукового права відкриває перспективи для розв'язання наукових проблем щодо сутності та змісту розшукового права як самостійної галузі юридичної науки, що сприятиме також зростанню ефективності практичної оперативно-розшукової діяльності.

### **Список використаних джерел**

1. Грохольський В.Л. Поєднання гласних і негласних заходів в ОРД // Вісн. Одес. ін-ту внутр. справ. – О., 2000. – Вип. № 4 (т). – С. 34–38.
2. Козаченко І.П. Оперативно-розшукова діяльність: вступ до курсу. – О.: Одес. ін-т внутр. справ, 1999. – 112 с.
3. Погорецький М.А. Оперативно-розшукові заходи: поняття і види // Державна безпека України: наук.-практ. зб. НАН України і СБ України. – К., 2005. – № 1(3). – С. 151–162.
4. Рижков Е.В., Долженков О.Ф., Запорожцева Г.В., Кіцул А.П. Використання психологічних знань в ОРД: монографія. – О.: Одес. ін-т внутр. справ, 2001. – 116 с.
5. Козаченко І.П., Регульський В.Л. Правові, морально-етичні та організаційні основи оперативно-розшукової діяльності. – Л.: Львів. ін-т внутр. справ при Нац. акад. внутр. справ України, 1999. – 220 с.
6. Сервецький І.В. Науково-практичний коментар до Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2002. – 302 с.

7. Блинов Ю.С. Принципы ОРД в учебном курсе “Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел” // Проблемы формирования уголовно-розыскного права: вневедомств. сб. науч. работ. – М., 1998. – Вып. 1. – С. 251–263.

8. Кваша Ю.Ф., Сурков К.В. Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел: общая часть. Введение в курс оперативно-розыскной деятельности: курс лекций. – СПб., 1997. – 235 с.

9. Маршунов М.Н. Федеральный Закон “Об оперативно-розыскной деятельности” в схемах и таблицах: постатейный комментарий. – М., СПб., 1998. – 250 с.

10. Ривман Д.В. Сущность, задачи, принципы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. – СПб., 1999. – 251 с.

11. Шумилов А.Ю. Комментарий к Федеральному Закону “Об оперативно-розыскной деятельности”. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 2000. – 370 с.

12. Энциклопедический социологический словарь / под общ. ред. акад. Г.В. Осипова. – М., 1995. – 501 с.

13. Сервецкий І.В., Шапочка С.В. Теоретичні проблеми класифікації оперативно-розшукових заходів // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2002. – Вип. 2. – С. 49–53.

14. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. – К., 1999. – 700 с.

15. Про основи національної безпеки України: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – 964. – Ст. 56.

16. Про захист суспільної моралі: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 14. – Ст. 192

17. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. Т.В. Бусел. – Ірпінь, 2003. – 1440 с.

*Стаття надійшла 10.11.2008.*

УДК 351.741:338.26.015

**Олексій Копан**

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, начальник відділу Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України;

**Сергій Потеряйко**

кандидат військових наук, професор кафедри тактико-спеціальної підготовки Академії управління МВС;

**Михайло Возник**

начальник кафедри тактико-спеціальної підготовки Академії управління МВС

## **ОЦІНКА СПОСОБІВ ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ПІДРОЗДІЛАМИ МВС**

*У науковій статті на основі аналізу нормативно-правових актів, попередніх наукових досліджень, існуючих методів проведення наукових досліджень розглянуті деякі підходи щодо створення єдиної методичної бази оцінки способів виконання підрозділами МВС завдань у спеціальних операціях. Запропоновано застосовувати єдину науково-методичну базу на основі інформаційно-програмних середовищ.*

*В научной статье на основе анализа нормативно-правовых актов, предыдущих научных исследований, существующих методов проведения научных исследований рассмотрены некоторые подходы к созданию единой методической базы оценки способов выполнения подразделениями МВД задач в специальных операциях. Предлагается применение единой научно-методической базы на основе информационно-программных сред.*

*Some approaches to creating the unified methodical base of estimation of the ways of performing duties by MIA subdivisions in special operations are considered in the scientific article on basis of the analysis of legislation, previous scientific studies and existing methods of undertaking the scientific studies. It is offered to use a unified scientific and methodical base on ground of information-program environment.*

**Ключові слова:** спеціальна операція, спосіб виконання завдання, метод дослідження, інформаційно-програмне середовище, галузь оцінок, рівень ієрархії, програмний продукт, якісний показник, математична модель, сценарій дій.

**Ключевые слова:** специальная операция, способ выполнения задачи, метод исследования, информационно-программная среда, область оценок, уровень иерархии, программный продукт, качественный показатель, математическая модель, сценарий действий.

**Keywords:** special operation, way of the performing duties, method of the study, information-program environment, estimation area, level of hierarchy, program product, qualitative factor, mathematical model, sequence of operations.

Зміни в масштабах, формах і способах ведення спеціальних операцій висунули комплекс нових проблем, що стоять перед МВС України, особливо у сфері застосування його підрозділів, і вимагають удосконалення існуючих та розробки нових підходів до оцінки способів виконання завдань такими підрозділами МВС [1, 2].

В оцінці способів виконання завдань одним з центральних є питання синтезу фізичних, інформаційних, функціональних, оперативнотактичних і економічних складових. Наявні підходи до розв'язання проблеми оцінки методів виконання завдань, на жаль, враховують лише одну із вказаних складових і не забезпечують їх комплексного вивчення.

Тому ситуація, що характеризує проблему оцінок, суперечлива. З одного боку, існує потреба мати універсальний науково-методичний апарат стосовно будь-якої визначеної галузі критеріїв, а з іншого є специфічні особливості наукового завдання, а саме – дослідження способів виконання підрозділами МВС завдань, які вимагають конкретного підходу до аналізу спеціальних операцій. Вихід з цієї суперечності можливий за умови, якщо процес оцінок ґрунтуватиметься на єдиній науково-методичній базі.

У попередніх наукових дослідженнях розглядалися питання планування дій підрозділів, частин, з'єднань [3–9]. Так, у Жукова Г.П., Чуєва Ю.В. та інших викладено аспекти математичного обґрунтування планування операцій військового характеру, але дослідження

щодо створення єдиної науково-методичної бази оцінки способів виконання завдань не проводилося.

Мета наукової статті – розглянути деякі підходи щодо створення єдиної науково-методичної бази оцінки способів виконання підрозділами МВС завдань у спеціальних операціях на основі аналізу нормативно-законодавчих актів, попередніх наукових розвідок, існуючих методів проведення наукових досліджень.

Підрозділи МВС утворюють багаторівневу ієрархію з упорядкованими зв'язками і відносинами між собою та підпорядкованими і взаємодіючими об'єктами. За своєю природою, складом, завданнями, що вирішуються органами внутрішніх справ, просторово-часовим розмахом такі зв'язки і відносини класифікуються як складні системи. Останнім властиві відповідні ознаки: єдність системи (наявність єдиної мети та призначення); її великі розміри, що характеризуються кількістю багатofункціональних підсистем різної природи; наявність взаємозв'язків між складовими елементами; вплив на систему зовнішніх чинників; функціонування у значних просторово-часових масштабах; наявність широкого діапазону і високої динамічності зміни станів у реальному часі; необхідність прийняття рішень у стислий термін, за неповної і суперечливої інформації про обстановку. Тому дослідження такої системи повинно охоплювати аспекти синтезу й аналізу з дотриманням основних принципів: комплексності, динамічності та конфліктності.

Як відомо, серед способів аналізу і синтезу складних систем, на основі яких розроблялися методики досліджень, розрізняють неформальні (логічні, евристичні) і кількісні. Залежно від необхідної міри вивчення і рівня ієрархії, в дослідженні можна виокремити низку методів, що поєднуються у наступні групи: евристичного програмування, семіотичного підходу, аналогій, аналітичних методів та моделювання [3].

Аналіз основних переваг, недоліків і умов застосування цих інструментів показує, що методики на базі евристичного програмування ґрунтуються на неформальних, інтуїтивних оцінках, де значну роль відіграє метод експертних оцінок, головна перевага якого – доступність і простота. Недоліки ж його полягають у тому, що почасти не вдається встановити міру вірогідності експертизи, відсутні фор-

мальні правила пошуку “евристик”, що обмежує їх можливості для дослідження дій підрозділів МВС.

Методики на основі семіотичного підходу близькі до евристичних і засновані на можливостях природної мови, що дозволяє за певних умов однозначно описувати широкий клас об’єктів, процесів і явищ. Одним із методів, що реалізують такий підхід, є ситуаційне управління, основний недолік якого – необхідність значної “ручної” роботи з формування базових відносин, а сформований базис (поняття і відносини) обмежує коло завдань, які можна вирішити за допомогою цієї моделі. Цей метод також обмежено придатний для дослідження дій підрозділів МВС.

Найбільш поширеними аналітичними прийомами, на основі яких будується сукупність способів досліджень під час вивчення складних систем, можна вважати методи: аналізу структур систем на основі прогностного графу і аналітики Т. Сааті; аналізу обчислювальних процесів, заснованих на теорії масового обслуговування; агрегатів, що використовуються у структурному аналізі і синтезі систем та ін.

Поряд з неформальними і кількісними методами використовуються способи, побудовані на основі моделювання [10, 4–7]. Це процес формування математичної моделі реальної системи і проведення на ній експериментів з метою виявлення властивостей системи та визначення можливих шляхів її створення, удосконалення й ефективного використання. Моделювання використовується, як правило, у тих випадках, коли аналітичні прийоми досліджень тієї чи іншої моделі відсутні. Перевагами зазначеного методу є: можливість заміни експериментів у реальних умовах дослідів в штучному середовищі; застосування методу досліджень об’єктів, що не мають точного математичного опису в традиційній формі; наочне представлення невідомих раніше проблем, коли традиційні методи аналізу не спрацюють; забезпечення кращих умов для систематичного використання інтуїції і судження експертів; можливість змінювати тривалість процесів, що досліджуються; забезпечення стабільності в умовах експериментів.

Найприйнятніша метода досліджень дій підрозділів МВС – оптимізація складних систем, яка забезпечує кількісну оцінку ефективнос-

ті останніх на безлічі умов функціонування, що дозволяє: здійснити зв'язок, згортання багатьох критеріїв у їхній кількісній визначеності; об'єднати структуру складної системи з її функціонуванням, статику з динамікою; за допомогою критерію стійкості відобразити органічні, внутрішні зв'язки системи з можливостями її розвитку та пристосування до нестандартних ситуацій.

Методика аналізу систем реалізується під час виконання таких операцій: визначення переліку факторів, що вивчаються і граничних значень кожного з них; установлення кількісних зв'язків між рушійними силами і результатами дій системи; зондування простору рішень і визначення ефективності для кожної ситуації; розподілу обставин, що відповідають вимогам, і ті, що є неприйнятними; визначення варіантів організації системи, за яких її стійкість максимальна.

Аналіз існуючих методик дослідження дій підрозділів МВС свідчить про те, що вони дозволяють визначити узагальнені можливості останніх щодо виконання завдань за окремими показниками, наприклад: патрулювання, блокування тощо [11; 12]. Але ці інструменти не дозволяють визначити такі показники, як кількість об'єктів, яку спроможний підрозділ нейтралізувати під час спеціальної операції, ступінь виконання завдання, а також залежність цих позицій від характеристик об'єктів та способів їх дій. Деякі положення цих досліджень доцільно використовувати, але методи визначення можливостей підрозділів МВС та способів їх дій потребують удосконалення для урахування факторів, притаманних спеціальним операціям.

Нині потужного розвитку набули дослідження, що ґрунтуються на моделюванні процесів функціонування об'єктів з використанням інформаційно-програмних середовищ (ІПС). Розглянемо їх призначення і можливості.

Так, ІПС “Аналіз, прогноз, оптимізація складних багатокритеріальних систем” (“Гранд–98”) – це комплексний програмний продукт, призначений для аналізу, параметричного синтезу, прогнозування й оптимізації складних багатокритеріальних систем (об'єктів і процесів) методами:



- багатокритеріальної Парето-оптимізації; кореляційного, клас-терного і регресійного аналізу; математичного моделювання;
- ЛП-тау зондування і статистичних іспитів; теорії ігор і статистичних рішень.

Програмний продукт містить методикау, уперше реалізовану (на сучасному рівні для персонального комп'ютера) і призначену для розв'язання задач, в яких необхідно проаналізувати та щонайкраще обрати параметри якого-небудь об'єкта чи процесу (параметричний синтез складної системи) за безліччю критеріїв якості з урахуванням невизначеності умов функціонування [13]. ПС "Ідентифікація складних систем" ("Ідента") обробляє характеристики на виході складної системи за різних значень зовнішніх і внутрішніх впливів задля ідентифікації статичних і динамічних показників, одержання її математичної моделі для оптимального керування та прогнозування параметрів. Для розв'язання цих задач у програмному продукті реалізовано методи: групового обліку аргументів (МГОА), багатомірної лінійної екстраполяції (МБЛЕ) і регресійного аналізу (РА). Якість синтезованої моделі оцінюється за допомогою статистичних критеріїв. Для зручності програмний продукт оснащений процедурами створення й обробки інформації, графічною візуалізацією, додатковими системними і сервісними засобами аналізу, функціями введення висновку [14].

Інтегрально-програмне середовище методу аналізу ієрархій (МАІ) застосовується для вирішення практичних завдань: багатоетапного планування; аналізу, оцінки, вибору і ведення проектів; науково-технічного й економічного прогнозування; підтримки проведення конкурсів; пошуку і подолання конфліктних ситуацій; моделювання ситуацій; навчання математичним методам планування, прогнозування та прийняття рішень. Це вдале сполучення методології експертних оцінок, заснованої на способі прогнозного графа В.М. Глушкова, і аналітичної методології, яка ґрунтується на аналізі ієрархічних структур Т. Сааті і дозволяє вирішувати типові задачі.

Варіант послідовності визначення доцільних способів виконання підрозділами МВС завдань у спеціальній операції із застосуванням методу аналізу ієрархій наведено на рис. 1 [15, 16].

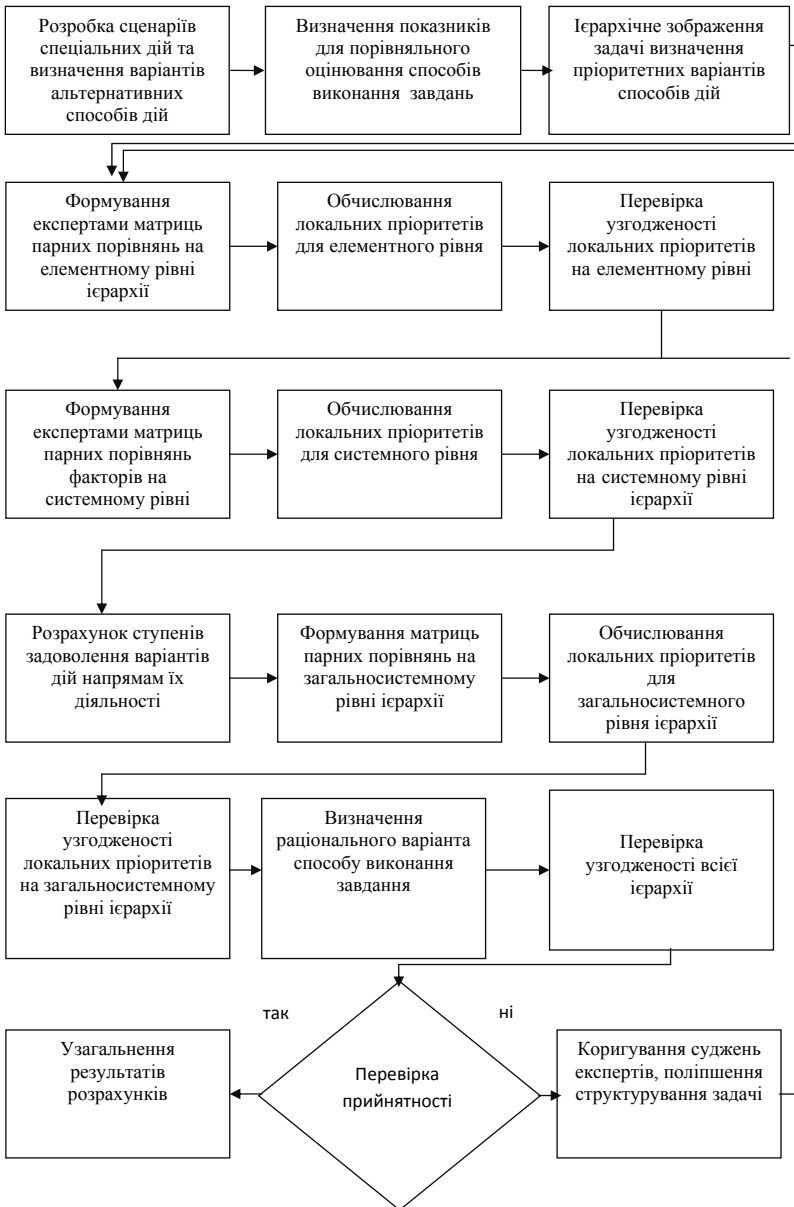


Рис. 1. Послідовність визначення доцільних способів виконання підрозділами МВС завдань у спеціальній операції

Результати розрахунків якісних показників способів виконання підрозділами МВС завдань на елементному рівні є початковими даними для системного рівня. Підсумки розрахунків на системному рівні є початковими даними для порівняння способів виконання завдань на загальносистемному рівні. Для оцінки і порівняння структур у методі аналізу ієрархій використані задачі “Ранжування” і “Вибір”. “Ранжування” дозволяє одержати метризоване ранжування всіх факторів кожного рівня. Початкова інформація у вигляді шкали відносної важливості якісних показників оцінки способів виконання завдань наведена у табл. 1 з урахуванням їх граничних значень парних порівнянь. Результатом є нормовані вектори пріоритетів за відповідним показником.

Задача “Вибір” допускає встановлення пріоритетів “варіантів альтернатив” відповідно до системи якісних характеристик з урахуванням думок експертів. “Варіанти” не обов’язково взаємовиключні, а можуть взаємодоповнюватись. В основу процедур покладені алгоритми одержання Парето-оптимальних ранжувань. Результати наводяться у формі нормованих векторів пріоритетів, аналогічно до задачі “Ранжування”. В табл. 1 наведена шкала відносної важливості якісних показників.

Таблиця 1

### Шкала відносної важливості якісних показників з’єднань

Співвідношення характеристик факторів, рівнів і альтернатив
надзвичайно перевершує аналогічну характеристику факторів, рівнів і альтернатив
дуже перевершує аналогічну характеристику факторів, рівнів і альтернатив
значно перевершує аналогічну характеристику факторів, рівнів і альтернатив
досить перевершує аналогічну характеристику факторів, рівнів і альтернатив
істотно перевершує аналогічну характеристику факторів, рівнів і альтернатив
середньо перевершує аналогічну характеристику факторів, рівнів і альтернатив
помірковано перевершує аналогічну характеристику факторів, рівнів і альтернатив
слабко перевершує аналогічну характеристику факторів, рівнів і альтернатив
рівнозначна аналогічній характеристиці факторів, рівнів і альтернатив
невідома або викликає сумніви порівняння факторів, рівнів і альтернатив
нижній поріг порівняння факторів, рівнів і альтернатив – несуттєво
верхній поріг порівняння факторів, рівнів і альтернатив – приголомшливо

Вирішення завдання потребує врахування думок експертів для порівняння альтернатив відповідно до факторів і рівнів. Підготовка

до використання МАІ включає створення графу об'єкта і заповнення якісними показниками порівняльних характеристик способів виконання завдань, що виконується експертами. Вирішення наукового завдання має таку послідовність:

1. Будується ієрархія (структурний граф) якісних показників, вершиною якої є завдання, мета дослідження.

2. Створюється множина матриць парних порівнянь для кожного нижчого рівня (по одній матриці для якісних показників), який прилягає до верхнього. Цей фактор є направляючим щодо елементу нижчого рівня. Елементи всіх рівнів порівнюються з огляду на їх вплив на спрямовуючий елемент. Таким чином, отримується матриця думок експертів. Виконання цього пункту стосовно практичного завдання, умовно розподіляється на три кроки.

На першому кроці, з використанням суб'єктивних суджень експертів, заповнюються матриці альтернатив показниками парних порівнянь відповідно до груп кожного фактора й рівня. У зв'язку з тим, що ці показники заздалегідь невідомі, суб'єктивні експертні судження оцінюються за шкалою відносної важливості. Значення пріоритетів є початковими даними для розв'язання задачі другого кроку. Кількість матриць відповідає кількості факторів. У розв'язанні такої задачі вона наводиться ієрархічно, а матриця складається для порівняння відносної важливості параметрів рівнів.

На другому кроці експерти заповнюють матриці парних порівнянь рівнів з урахуванням результатів розв'язання задачі першого кроку розраховують матрицю пріоритетів груп рівнів. Значення пріоритетів другого кроку є початковими даними для рішення задачі третього кроку. Кількість матриць дорівнює кількості рівнів. Такі матриці складаються для парних порівнянь кожної альтернативи способів виконання завдань на третьому рівні стосовно показників другого рівня.

На третьому кроці експертами заповнюється матриця парних порівнянь за сукупністю факторів з урахуванням результатів рішення задачі другого кроку розраховується матриця пріоритетів груп рівнів.

Таким чином, обирається пріоритетна сукупність якісних показників способів виконання завдань та напрями покращання можливостей підрозділів у спеціальній операції.

Для кожного якісного показника розраховується чисельний коефіцієнт ваги за обмеження [15, 16]:

$$\sum_{i=1}^p I_i = 1, \quad (1)$$

де  $I_i$  – порівняльний показник способу виконання завдання;

$i$  – кількість показників факторів;

$p$  – кількість факторів, рівнів, альтернатив.

Після проведення всіх парних порівнянь визначається коефіцієнт узгодженості для факторів, рівнів, альтернатив.

Разом з матрицею парних порівнянь отримується міра оцінки рівня відхилення від узгодженості. Якщо такі відхилення перевищують задану межу (10 %), то експерту доцільно перевірити свої рішення. Для визначення міри узгодженості ( $\lambda_{\max}$ ) спочатку додається кожна колонка матриці рішень експерта, а потім додаток першої колонки множиться на величину першої компоненти вектора пріоритетів, сума другої колонки – на другу компоненту і т. д. Тоді отримані числа додаються. Таким чином отримується величина  $\lambda_{\max}$  за формулою [15; 16]:

$$\hat{\lambda}_{\max l} = \sum_{i=1}^n a_i \times X_{il} + \sum_{i=1}^n a_2 \times X_{2l} + \dots + \sum_{i=1}^n a_n \times X_{nl} \quad (2)$$

де  $a$  – значення рішення експерта в кожній колонці;

$X$  – величина компоненти нормалізованого вектора пріоритетів;

$n$  – кількість колонок (рядків) (кількість елементів, які порівнюються);

$l$  – номер компоненти вектора;

$i = \overline{1, n}$  – кількість рішень.

Індекс узгодженості (IU) розраховується за формулою [15, 16]:

$$IU = \frac{\hat{\lambda}_{\max} - n}{n - 1}, \quad (3)$$

де  $n > 1$  – кількість елементів, які порівнюються;

$\hat{\lambda}_{\max} \geq n$ .

Відношення узгодженості експертів (ОС) розраховується за формулою [15, 16]:

$$0,1 > OC = \frac{IU}{P}, \quad (4)$$

де P – випадкова узгодженість (табл. 2).

Показники випадкової узгодженості наведені в табл. 2.

Таблиця 2

### Показники випадкової узгодженості

Розмір матриці	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Випадкова узгодженість (P)	0	0	0.58	0.90	1.12	1.24	1.32	1.41	1.45	1.49

У деяких випадках можливо допустити значення ОС не більше 20 %.

Порядок обчислення даних порівняння якісних показників визначається прийнятою в ППС “МАІ” аналітичною методологією, яка заснована на аналізі ієрархічних структур і в подальшому дозволяє перейти від якісних до кількісних показників парних порівнянь.

Результатом розрахунків є чисельні значення парних порівнянь факторів, рівнів, способів у цілому. Тому і визначаються чисельні показники парного порівняння на трьох рівнях: елементному, системному, загальносистемному. З групи матриць парних порівнянь формується сукупність локальних пріоритетів, які відображають відносний вплив множини елементів на елемент верхнього рівня. Необхідно визначити рівень впливу кожного окремого елемента через “рішення” матриць, кожна з яких володіє асиметричними властивостями. Це потребує розрахунків множини властивих векторів для кожної матриці, а потім нормалізації результату для отримання вектора пріоритетів.

Одним з ефективних шляхів розрахунків властивих векторів є геометричне середнє, що виконується множенням елементів кожного рядка і добуванням кореню n-го ступеня, де n – число елементів матриці. Отримана таким чином колонка чисел нормується діленням кожного числа на доданок всіх чисел. Початковою операцією розрахунків інтегральних показників елементного рівня є ранжування елементів матриці факторів відповідно до прийнятих альтернатив статутних документів.

Для першого рівня ієрархії спочатку розраховуються компоненти головного властивого вектора для кожного рядка, які наведені в табл. 3 [15, 16]:

Таблиця 3

**Компоненти головного властивого вектора**

	$A_1$	...	$A_n$	
$A_1$	$\delta_1 \backslash \delta_1$	...	$\delta_1 \backslash \delta_n$	$(\delta_1 \backslash \delta_1) * (\delta_1 \backslash \delta_2) * \dots * (\delta_1 \backslash \delta_n)$ компоненти головного властивого вектора отримуються з цього рядка
....	.....	...	....	.....
$A_n$	$\delta_n \backslash \delta_1$	...	$\delta_n \backslash \delta_n$	$(\delta_n \backslash \delta_1) * (\delta_n \backslash \delta_2) * \dots * (\delta_n \backslash \delta_n)$ компоненти головного властивого вектора отримуються з цього рядка

де  $\delta_{ij}$  – значення порівняльного показника фактора;

$n$  – кількість факторів;

$j$  – поточний рядок матриці;

$i$  – поточний стовпчик матриці.

Компонента властивого вектора кожного рядка розраховується за формулою [15; 16]:

$$a = ((\delta_1 \backslash \delta_1) * (\delta_1 \backslash \delta_2) * \dots * (\delta_1 \backslash \delta_n))^{1/n}$$

..... (5)

$$m = ((\delta_n \backslash \delta_1) * (\delta_n \backslash \delta_2) * \dots * (\delta_n \backslash \delta_n))^{1/n},$$

де  $a, m$  – компоненти властивого вектора кожного рядка.

Після того, як компоненти властивого вектора отримані для всіх  $n$  рядків, їх сума розраховується за формулою:

$$P = a + b + \dots + m, \quad (6)$$

де  $P$  – сума компонентів властивих векторів.

Результат для отримання вектора пріоритетів нормується за формулою [15, 16]:

$$X_1 = \frac{a}{p}, X_2 = \frac{b}{p}, \dots, X_n = \frac{m}{p}, \quad (7)$$

де  $X_1, X_2, X_n$  – вектори пріоритетів (локальний пріоритет).

Вектори пріоритетів наведені в табл. 4.

### Вектори пріоритетів

	Матриця			Компоненти властивого вектора	Вектор пріоритетів		
	A <sub>1</sub>	.	A <sub>n</sub>		a	P	X <sub>1</sub>
A <sub>1</sub>	δ <sub>1</sub> \δ <sub>1</sub>	.	δ <sub>1</sub> \δ <sub>n</sub>	$((\delta_1 \setminus \delta_1) * (\delta_1 \setminus \delta_2) * \dots * (\delta_1 \setminus \delta_n))^{1/n}$	a	P	X <sub>1</sub>
....	.....	.	.....	.....	....	..	..
A <sub>n</sub>	δ <sub>n</sub> \δ <sub>1</sub>	.	δ <sub>n</sub> \δ <sub>n</sub>	$((\delta_n \setminus \delta_1) * (\delta_n \setminus \delta_2) * \dots * (\delta_n \setminus \delta_n))^{1/n}$	m	P	X <sub>n</sub>

Далі виконуються “зважування” локальних пріоритетів для їх використання на вищому рівні ієрархії. З цією метою матриця множиться на вектор пріоритетів (множиться перший елемент рядка на перший елемент колонки; другий елемент рядка на другий елемент колонки), додаються ці величини та отримується одне число для цього рядка. “Зважування” локальних пріоритетів наведено в табл. 5.

Таблиця 5

### “Зважування” локальних пріоритетів

δ <sub>1</sub> \δ <sub>1</sub>	...	δ <sub>1</sub> \δ <sub>n</sub>	X <sub>1</sub>		$(\delta_1 \setminus \delta_1) * X_1 + (\delta_1 \setminus \delta_2) * X_2 + \dots + (\delta_1 \setminus \delta_n) * X_n$	Y <sub>1</sub>
.....	...	.....	..	=	.....	= ...
δ <sub>n</sub> \δ <sub>1</sub>	...	δ <sub>n</sub> \δ <sub>n</sub>	X <sub>n</sub>		$(\delta_n \setminus \delta_1) * X_1 + (\delta_n \setminus \delta_2) * X_2 + \dots + (\delta_n \setminus \delta_n) * X_n$	Y <sub>n</sub>

З матрицями всіх рівнів виконуються подібні розрахункові операції.

У процесі порівняльної оцінки на кожному рівні досліджень індекс узгодженості не повинен перевищувати 10 % (табл. 3), що відповідає вимогам випадкових узгоджень для отриманих розмірів матриці [15; 16].

Значення індексів узгодженості пропозицій експертів наведено в табл. 6.

Таблиця 6

### Значення індексів узгодженості пропозицій експертів

За факторами	За рівнями	За альтернативами
0,028 – 0,1	0,071 – 0,09	0,02 – 0,034

Зазначена методика дозволяє за визначеною кількістю факторів, відповідно до чисельних значень якісних показників обрати найвищі з них, – ті, які забезпечують виконання підрозділом МВС завдання.



Аналіз нормативно-правових актів, попередніх наукових розвідок, існуючих методів досліджень свідчить про те, що окреме застосування методів вивчення способів виконання підрозділами МВС завдань не дозволяє об'єктивно оцінити кінцевий результат – буде виконано завдання чи ні. Упровадження єдиної науково-методичної бази дає змогу порівняти варіанти дій таких підрозділів, дослідити їхні характеристики за якісними показниками в поєднанні з чисельними параметрами можливостей, створити початкову математичну модель, яка поєднує і відображає зв'язок якісних та кількісних показників, отримати дані функціонування підрозділів під час ведення спеціальної операції згідно із заданими сценаріями, розробити остаточний функціонал і поєднати дані, отримані різними методами.

Тому пропонується застосовувати для дослідження способів виконання завдань підрозділами МВС інтегрально-програмні середовища, а саме: “Гранд–98” (“Аналіз і оптимізація складних систем воєнного призначення”), “Ідента” (“Ідентифікація характеристик складних систем”), МАІ (“Метод аналізу ієрархій”) і моделі ведення спеціальної операції.

Одним із напрямів подальших наукових досліджень способів виконання підрозділами МВС завдань може бути впровадження математичних моделей.

### **Список використаних джерел**

1. Про міліцію: Закон України від 20.12.1990 № 565-ХІІ; Постанова Верховної Ради України від 25.12.90 № 583-ХІІ. – 12 с.
2. Про дії органів, підрозділів внутрішніх справ, з'єднань, військових частин внутрішніх військ, вищих закладів освіти МВС України по ліквідації масових заворушень: наказ МВС України від 11.11.2003 № 1345.
3. Жуков Г.П., Викулов С.Ф. Военно-экономический анализ и исследование операций. – М.: МО СССР, 1987. – 440 с.
4. Чув Ю.В. Исследование операций в военном деле. – М.: Воениздат, 1970. – 256 с.
5. Вентцель Е.С. Исследование операций. – М.: Сов. радио, 1972. – 547 с.

6. Вентцель Е.С. Исследование операций: задачи, принципы, методология. – М.: Наука, 1988. – 208 с.
7. Диннер И.Я. Математические методы исследования операций. – Л.: Военно-морская академия, 1964. – 140 с.
8. Шиян В.Д., Волошина Т.С. Науково-концептуальні основи проблем боротьби з тероризмом у сучасних умовах // Науковий вісник НАВСУ, 2004. – № 3. – С. 165–171.
9. Шиян В.Д. Проблеми боротьби з організованою злочинністю в паливно-енергетичному комплексі // Науковий вісник НАВСУ, 2006. – № 2. – С. 167–173.
10. Основи теорії оцінювання ефективності складних систем (Методологія військово-наукових досліджень): навч. посіб. – К.: НАОУ, 1999. – 32 с.
11. Організація і проведення комплексу спеціальних заходів щодо припинення та ліквідації масових заворушень: наук.-практич. комент. частини 1,2. – К.: НАВСУ, 2004. – 225 с.
12. Спур Г.В., Животов В.В. Тактичні основи спеціальних операцій: навч. посіб. частина 2. – Луганськ: РВВ ЛПВС, 2001. – 72 с.
13. Анализ, прогноз, оптимизация многокритериальных систем “Гранд-98”. – К: в/ч А-0202, 1996. – 13 с.
14. Инструментальный программный комплекс. Идентификация характеристик сложных систем “ИДЕНТА”. – К.: Тридента, 1992. – 18 с.
15. Саати Т., Кернс К. Аналитическое планирование. Организация систем. – М.: Радио и связь, 1991. – 75 с.
16. Загорка О.М., Мосов С.П., Сбитнев А.І., Стужук П.І. Елементи дослідження складних систем військового призначення. – К.: НАОУ, 2005. – 99 с.

*Стаття надійшла 08.12.2008.*

УДК 347.51

**Олег Лов'як**

кандидат юридичних наук, начальник кафедри цивільно-правових дисциплін Академії управління МВС

## **ОСОБЛИВОСТІ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ РЕКВІЗИЦІЇ ЗА УЧАСТЮ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

*У статті окреслюються особливості настання ревізиції, зазначається про можливість її настання за умов виникнення надзвичайних подій, локалізацією яких, поряд з іншими службами, займаються і ОВС, а також наголошується, що відшкодування завданої шкоди і мінімізація несприятливих наслідків майнового характеру за умов ревізиції залежить від сукупності об'єктивних чинників.*

*В статье рассматриваются особенности наступления реквизиции, отмечается возможность её наступления при чрезвычайных событиях, локализацией которых наряду с другими службами занимаются и ОВД, а также подчеркивается, что возмещение причинённого ущерба и минимизация неблагоприятных последствий имущественного характера при реквизиции зависит от совокупности объективных факторов.*

*The article specifies the features of arising the requisition, the possibilities of its arising under the conditions of emergency with which organs of internal affairs deal as well as some other services. Also it is noted that the compensation for damage and minimization of unfavourable property consequences under the conditions of requisition depends on the set of objective factors.*

**Ключові слова:** ревізиція, мінімізація наслідків, надзвичайна подія, шкода, характер шкоди, локалізація.

**Ключевые слова:** реквизиция, минимизация последствий, чрезвычайное происшествие, ущерб, характер ущерба, локализация.

**Keywords:** requisition, consequences minimization, incident, damage, character of damage, localization.

Одним із способів припинення права власності фізичної чи юридичної особи за наявності визначених в законі підстав та умов є ревізиція. Разом з тим, здійснення ревізиції є одним із випадків зав-

дання майнової шкоди фізичній чи юридичній особі. Ще задовго до появи сучасного Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) на цьому наголошував М.М. Агарков [1]. Реквізиція – це примусове вилучення державою майна у власника в державних або громадських інтересах з виплатою йому вартості вилученого. Мета реквізиції – не припинити протиправну поведінку власника, а забезпечити безпеку громадян, врятувати майно або знищити заражених тварин у разі епідемії або епізоотії. Вона можлива лише у випадках і порядку, прямо встановлених законодавством України. Умовами застосування реквізиції можуть бути стихійні лиха, аварії, епідемії, епізоотії та інші надзвичайні обставини. Майно може бути реквізовано лише з метою суспільної необхідності та за умови попереднього і повного відшкодування його вартості. Зокрема, в історичній спадщині нашої держави є болісні приклади викривленого здійснення реквізиції. Йдеться про події початку 30-х рр. минулого століття. Так, 7 серпня 1932 року ВЦВК і РНК СРСР ухвалили постанову “Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперативів та про зміцнення суспільної (соціалістичної) власності”. Згідно з цим законом крадіжка майна колгоспу каралася розстрілом, а за пом’якшувальних обставин – ув’язненням на строк не менше 10 років. Як крадіжка кваліфікувалася навіть спроба принести додому з колгоспного поля жменю зерна, щоб нагодувати дітей (це лишилося у народній пам’яті як закон про п’ять колосків). Для проведення реквізиції зерна у села направлялися загони військ і міліції. Їм допомагали “буксирні бригади”, сформовані з місцевих активістів. Озброєні довгими загостреними щупами, вони обшукували хати, стодоли, садиби, щоб вилучити схований хліб. Забирали не лише необхідну для виконання планів заготівлі кількість зерна, а й запаси будь-якої їжі. Експропріювалися також гроші, посуд, килими та інше – все цінне, що вдалося знайти під час обшуку. Над українським селом нависла смертельна небезпека, якої воно не знало з часів монголо-татарських і османських навал.

*Актуальність* цієї статті пов’язана з утвердженням принципу, за якого обов’язком кожної людини є невчинення дій, що завдають шкоди іншій особі, крім випадків, коли така поведінка може бути виправдана законодавчо. Це виправдання полягає в реалізації прав, закріплених за особою, хоча при цьому можливе заподіяння шкоди іншій

особі. Стаття 1166 Цивільного кодексу України (п. 4) передбачає, що збиток, завданий правомірними діями, відшкодовується у випадках, установлених цим кодексом та іншим законом [2, 752]. Таким чином, лише ЦК чи відповідний закон передбачає можливість відшкодування шкоди, завданої правомірно, але такого спеціального закону поки що немає [3].

Загальним питанням цивільно-правової відповідальності, а також окремим її аспектам приділяли увагу відомі українські та російські вчені-юристи: С.С. Алексєєв, Д.В. Боброва, О.В. Дзера, Г.В. Єрьоменко, О.С. Йоффе, В.І. Курило, О.Ю. Піддубний, Я.М. Шевченко, Ю.В. Ярмоленко та інші. Аналізуючи праці названих правників, ми визначили низку питань, досліджуваних не в повному обсязі. Так, положення законодавства України з питань регулювання діяльності ОВС дозволили дійти висновку про недостатню визначеність правового статусу службової особи ОВС у недоговірних правовідносинах. Зокрема, це унеможливує чітке визначення елементів такого правовідношення, ускладнює механізми відшкодування шкоди, в тому числі завданої правомірними діями, і тому виникає потреба вдосконалення наявних та вироблення нових засад регулювання згаданих відносин. Судова практика дозволяє виявити причини виникнення таких відносин та має велике значення у вирішенні спорів з відшкодування збитку, завданого громадянинуві службовими особами органів внутрішніх справ.

За таких обставин невирішеним залишається питання щодо розуміння підстав відшкодування майнової шкоди, завданої правомірно (на прикладі реквізиції). За відсутності спеціального закону залишається досліджувати підстави відповідальності за правомірно заподіяну шкоду в діяльності органів внутрішніх справ крізь призму самого факту вчинення майнового збитку їх працівниками.

Такий стан справ дозволив виокремити *основні завдання* нашого дослідження, а саме:

- дослідити заподіяння правомірної майнової шкоди за участю ОВС;
- визначити поняття реквізиції як правомірного способу позбавлення права власності за участю ОВС України;

- з'ясувати системність та ускладнення правового регулювання відносин управління органами внутрішніх справ в умовах надзвичайних обставин, зокрема під час здійснення реквізиції.

Отже, зазначимо, що термін “реквізиція”, окрім ЦК України, досить часто зустрічається й у інших законодавчих актах. Так, Закон України від 19 березня 1996 року “Про режим іноземного інвестування” передбачає у ст. 9, що іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації. Державні органи не мають права реквізувати такі інвестиції, за винятком випадків здійснення рятувних заходів у разі стихійного лиха, аварій, епідемій, епізоотій. Зазначена реквізиція проводиться на підставі рішень органів, уповноважених на це Кабінетом Міністрів України. Рішення про реквізицію іноземних інвестицій та умови компенсації оскаржуються у судовому порядку відповідно до ст. 26 цього Закону [4]. До речі, Кодекс торговельного мореплавства України від 23 травня 1995 р., зокрема у ст. 68 “Права капітана судна у разі нестачі продовольства” передбачає, що якщо всі життєві припаси, у тому числі незнищений запас продовольства, вичерпані, капітан судна має право провести реквізицію необхідної кількості продовольства, що є в розпорядженні осіб, які перебувають на судні, і реквізицію вантажу, який можна використати для харчування. Про реквізицію складається акт. Вартість реквізованого продовольства та вантажу відшкодовується судовласником [5].

Як ми зазначали, здійснення реквізиції можливе лише у випадках і в порядку, встановленому законодавством, що передбачено в Законі України “Про правовий режим надзвичайного стану” від 16 березня 2000 р. Метою введення надзвичайного стану є усунення загрози та якнайшвидша ліквідація особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, нормалізація обстановки, відновлення правопорядку при спробах захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, для відновлення конституційних прав і свобод громадян, а також прав та законних інтересів юридичних осіб, створення умов для нормального функціонування органів державної влади й місцевого самоврядування, інших інститутів громадянського суспільства. Надзвичайний стан вводиться у разі: 1) виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (стихійного лиха, катастроф,

особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемії, панзоотії тощо), що створюють загрозу життю і здоров'ю широких верств населення; 2) здійснення масових терористичних актів, що супроводжуються загибеллю людей чи руйнуванням особливо важливих об'єктів життєзабезпечення; 3) виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, блокування або захоплення окремих особливо важливих об'єктів або місцевостей, що загрожує безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування; 4) виникнення масових безпорядків, що супроводжуються насильством над громадянами, обмежують їх права і свободи; 5) спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства; 6) масового переходу державного кордону з території суміжних держав; 7) необхідності відновлення конституційного правопорядку і діяльності органів державної влади [6]. Особам, які втратили житло у зв'язку з обставинами, пов'язаними з дією надзвичайного стану, в тому числі проведенням робіт з їх відвернення або ліквідації, відповідно до закону надаються житлові приміщення. Особам, які постраждали від надзвичайних ситуацій, в тому числі під час проведення аварійно-рятувальних робіт, відшкодовуються заподіяні матеріальні збитки та надається інша необхідна допомога на умовах і в порядку, встановленому законом. Юридичним особам, майно і ресурси яких використовувалися для відвернення або ліквідації ситуацій, що стали причиною введення надзвичайного стану, відшкодовується їх повна вартість у встановленому законом порядку. Майно, що було реквізоване, переходить і передається у власність держави. Можливі ситуації, коли для запобігання окресленим обставинам це майно може знищуватися. ЦК України у ст. 353 містить нове положення, згідно з яким власник має право вимагати повернення майна, що збереглося після припинення надзвичайних обставин. Також визначаються майнові відносини сторін у разі повернення власникові його майна, які зводяться до поновлення права власності особи, водночас вона зобов'язана повернути грошову суму або річ, одержану у зв'язку з реквізицією, з вирахуванням розумної плати за використання цього майна [2, 238].

Одним із важливих аспектів здійснення реквізиції як одного з видів завдання правомірної майнової шкоди, є те, що учасниками цього

процесу можуть бути службові особи ОВС. Адже на підставі Закону України “Про правовий режим надзвичайного стану” від 16 березня 2000 року передбачено, що забезпечення громадського порядку, охорони життя, здоров’я, прав, свобод і законних інтересів громадян в умовах надзвичайного стану здійснюється силами та засобами органів Міністерства внутрішніх справ України, в тому числі Внутрішніх військ, військ Цивільної оборони, Служби безпеки України, Військової служби правопорядку у Збройних силах України відповідно до їх повноважень, встановлених законом (ст. 20). Наприклад, здійснення таких заходів, як: перевірка документів у громадян, а в необхідних випадках – проведення особистого огляду, огляду речей, транспортних засобів, багажу і вантажів, службових приміщень та житла громадян; обмеження або тимчасова заборона продажу зброї, отруйних і сильнодіючих хімічних речовин, а також алкогольних напоїв та речовин, вироблених на спиртовій основі; тимчасове вилучення у громадян зареєстрованої вогнепальної і холодної зброї та боєприпасів, а у підприємств, установ і організацій – навчальної військової техніки, вибухових, радіоактивних речовин і матеріалів, отруйних і сильнодіючих хімічних речовин – покладено на відповідні підрозділи органів внутрішніх справ. Наприклад, у Франції під час сумнозвісних подій минулого року, аби зупинити безладдя, регіональній владі дозволили впроваджувати комендантську годину, а поліції – проводити обшуки без судових ордерів. Це призвело до того, що вуличні заворушення стали наймасовішими за останні 40 років [7].

Керуючись Постановою Кабінету Міністрів від 22 березня 2002 р. № 395 “Про затвердження Положення про підрозділи ветеринарної міліції з проведення карантинних ветеринарних заходів”, слід зауважити, що повноваження зазначених підрозділів передбачають певну обов’язковість у здійсненні реквізиції. Приміром, вони безпосередньо організовують і забезпечують карантинні заходи під час забою тварин та переробки продукції тваринного походження, що надходить з карантинної зони [8]. Наприклад, свого часу прес-служба МНС повідомила, що станом на сьому годину 6 грудня 2005 р. вилучено 22 тис. 318 голів птиці, а в п’яти селах Криму введені карантинні обмеження, встановлено трикілометрову захисну зону, проводиться щоденний аналіз захворювання, вживаються санітарно-епідемічні та дезінфекційні



заходи. Заборонено вивіз і ввіз живої птиці та продукції із цієї зони, ведеться роз'яснювальна робота серед населення. Загиблу птицю спалюють під контролем фахівців ветеринарної медицини. Проводяться компенсаційні виплати населенню за вилучену живність. Фактів масової загибелі свійської птиці на території інших районів АР Крим не зареєстровано. Інфікованих серед населення не виявлено. Щоб запобігти епідемічним ускладненням, приведено в готовність госпітальну базу. До ліквідації наслідків надзвичайної ситуації залучено підрозділи і техніку оперативно-рятувальної служби районів, аварійно-рятувального загону МНС (в/ч Д0990, с. Мазанка), МВС, санітарно-епідеміологічної та ветеринарної служб АР Крим [9]. Міністр внутрішніх справ України Юрій Луценко позитивно оцінив роботу органів внутрішніх справ з локалізації осередків пташиного грипу в автономії. На його думку, працівники міських та районних відділів міліції, військовослужбовці внутрішніх військ МВС, які несуть службу на контрольно-пропускних пунктах та у складі автопатрулів поблизу районів, де виявлено захворювання, професійно виконали свою роботу. Міліція, вважає міністр, спрацювала добре, зона зараження пташиним грипом оточена, виявлені осередки хвороби – вчасно локалізовані.

Загалом у карантинних заходах взяли участь близько 350 правоохоронців (з них – понад 40 працівників ДАІ і майже 200 вояків внутрішніх військ), 40 працівників МНС, 34 фахівця ветеринарної та 38 представників санітарно-епідеміологічної служб. До Криму прибули спеціалісти ветеринарної служби Центрального апарату МВС України. Увесь особовий склад внутрішніх військ АР Крим перевели на посилений режим несення служби. Для обмеження переміщення громадян і автотранспорту, організації та проведення дезінфекції та інших протиепізоотичних заходів в осередках захворювання на території автономії виставлено шість постійно діючих ветеринарно-міліцейських постів. Для недопущення подальшого поширення інфекції до інших регіонів країни підрозділом ветеринарної міліції при УМВС України в Херсонській області організовано функціонування трьох ветеринарно-міліцейських постів (два з яких також розташовані на території Криму). Такі пости створено на автотрасах Сімферополь – Москва, Сімферополь – Київ та Армянськ – Чаплинка в с. Чонгар Генічеського району Херсонської області, а також у м. Армянську АР Крим. На косі Арабат-

ська Стрілка Генічеського району, с. Василівці Новотроїцького району, с. Першокостянтинівці Чаплинського району Херсонщини створено спецпости з метою обмеження проїзду з півострова та провозу тваринницької продукції. На території всього Криму тимчасово заборонена реалізація птиці та продукції з неї. Так, 4 грудня 2005 р. із Запоріжжя в карантинну зону доставлено три тони напалму для спалення зараженої птиці у спеціально створених могильниках. Епізоотична ситуація в осередках захворювання тримається на постійному контролі [10].

Зважаючи на те, що настання реквізиції можливе лише за умов виникнення надзвичайних подій, локалізацією яких разом з іншими службами займаються і ОВС, то, відповідно, і компенсація заподіяної шкоди, а також мінімізація несприятливих наслідків майнового характеру залежить від сукупності об'єктивних чинників. Загалом питання відшкодування завданої шкоди залишається зрозумілим – повне відшкодування збитків покладено на державу в особі її фінансових органів. Неприпустимим є перевищення особами, які беруть участь у підтриманні режиму надзвичайного стану, своїх повноважень, так само, як і неправомірне застосування сили під час виконання обов'язків з охорони громадського порядку.

Разом з тим, особливе місце у врегулюванні питань охорони громадського порядку відводиться нормам матеріального права, об'єднаним у кодекси, положення яких безпосередньо чи опосередковано впливають на сферу охорони правопорядку в умовах ускладненої оперативної обстановки. Так, у Кодексі України про адміністративні правопорушення зазначені норми, що передбачають адміністративну відповідальність за такі правопорушення: а) порушення санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідеміологічних правил і норм (ст. 42); б) злісна непокора законному розпорядженню або вимозі працівника міліції, члена громадського формування з охорони громадського порядку, військовослужбовця чи ображення їх (ст. 185). Враховуючи вищенаведені обставини, а також можливість виникнення різноманітних масових безпорядків, Міністерством внутрішніх справ України затверджено наказ від 11.11.2003 № 1345 “Про затвердження Настанови про дії органів, підрозділів внутрішніх справ, з'єднань, військових частин внутрішніх військ, вищих навчальних закладів МВС України з ліквідації масових заворушень”. Згідно з наказом під посиленням

варіантом діяльності ОВС слід розуміти комплекс організаційних заходів, пов'язаних із залученням значної кількості особового складу до виконання оперативно-службових завдань з метою найшвидшої стабілізації оперативної обстановки, коли наявними силами і засобами, що безпосередньо залучені до охорони громадського порядку, за повсякденного режиму роботи їх виконати неможливо [11]. Безпосередня регламентація діяльності не тільки зведених загонів, а й підрозділів ОВС, з'єднань, частин внутрішніх військ, вищих закладів освіти МВС України з ліквідації масових безпорядків закріплена у наказах МВС від 30.12.2003 № 1657 “Про внесення доповнень до наказу МВС України від 21.10.2003 № 1238 “Про визнання такими, що втратили чинність, деяких нормативно-правових актів МВС України”, від 28.01.2004 № 83 “Про внесення змін до наказу МВС України від 21.10.2003 № 1238” [12; 13]. Ці накази відповідно до національного законодавства та нормативних актів МВС визначають поняття масових безпорядків, сили й засоби, що залучаються до проведення операції з їх ліквідації, завдання та порядок розробки розрахунку, організацію управління цими силами й засобами, основні організаційні, практичні заходи й тактику дій ОВС під час припинення масових безладь.

За ускладнення оперативної обстановки, зумовленої виникненням певного виду конфлікту (соціального, воєнного тощо), цілком справедливо постає питання щодо створення спеціального керівного органу (комісії з надзвичайних ситуацій, оперативного штабу), який здійснюватиме функції управління силами і засобами різноманітних підрозділів ОВС, внутрішніх військ, вищих закладів освіти МВС України. Ці положення закріплені в наказі МВС України від 27 квітня 2001 р. № 331 “Про затвердження положення про Оперативний штаб МВС України та склад Оперативного штабу МВС України”. Так, наказом затверджується положення про Оперативний штаб МВС України, його склад і функціональні обов'язки посадових осіб [14].

Вищевикладене з усією очевидністю свідчить про те, що система законодавства з питань організації управління силами й засобами ОВС за ускладнення оперативної обстановки – це складна й багаторівнева структура. Неабияке значення в ній відводиться юридичній відповідальності працівника ОВС, яка є складовою частиною його спеціального правового статусу як службової особи. Його цивільно-

правова відповідальність має специфічний характер: реалізується в результаті вчиненого правопорушення, є не просто порушенням виконання обов'язку, а й реакцією на порушення закону, яка зумовлює настання несприятливих наслідків для винної особи. Чинне законодавство України не завжди конкретизує відповідальність окремих категорій працівників ОВС (виняток – кримінальна та адміністративна відповідальність). На ефективність юридичної відповідальності таких працівників впливає чітке вказування на склад правопорушень, що спричиняють дисциплінарну, матеріальну та інші види відповідальності. Особливості цивільно-правової відповідальності працівників ОВС – у наявності двох контекстів: загальнолюдського й службового (працівник ОВС несе підвищену відповідальність за порушення норм права, оскільки наділений більшим обсягом прав і обов'язків-повноважень стосовно особи та громадянина): ширше коло підстав до відповідальності; наявність підстав відповідальності, які застосовуються лише для працівників ОВС як до службовців; підвищений рівень відповідальності щодо тих її видів, які поширюються на громадян; виникнення складів правопорушень як безпосереднього результату наявності державно-владних повноважень.

Системність правового регулювання відносин управління ОВС в умовах надзвичайних обставин, зокрема під час здійснення реквізиції, ускладнюється низкою об'єктивних обставин: 1) множинністю джерел правового забезпечення управління ОВС в умовах конфлікту; 2) розрізненістю таких джерел (конституційна, адміністративна, цивільна, кримінальна, трудова й інші галузі права); відсутність, за винятком загальних положень, норм, які б регулювали управління зазначеними органами в умовах певного конфлікту, що призводить до численних запитань, труднощів у практичній діяльності; 3) особливістю формування структури системи управління ОВС, а також порядком побудови і механізму функціонування таких органів в умовах певного виду конфлікту (соціального, міжнаціонального, воєнного тощо); 4) окремі закони, розпорядження Уряду і МВС до підрозділів ОВС не надходять; 5) пошук необхідних керівникові вказівок і положень забирає час, зусилля, і в зоні конфлікту практично неможливий; 6) керівники підрозділів ОВС в умовах соціального (міжнаціонального, воєнного) конфлікту більше керуються командами “згори” (якщо вони надходять) і

здоровим глуздом, інтересами тих або інших працівників, громадян, ніж нормативними документами; 7) науково-дослідницька робота проводиться кволо, а за деякими напрямками зовсім не ведеться. Висновки й пропозиції, як правило, “розкидані” по численних малодоступних джерелах. Немає систематизації питань розвитку і локалізації конкретного (соціального, політичного, міжнаціонального, воєнного тощо) конфлікту, реалізації заходів регулюючого впливу на поведінку сторін конфлікту; 8) кількість методичної літератури (лекції, огляди, звіти) обмежена і до виконавчого рівня майже не доходить [15].

Отже, важливо узагальнити розрізнені правові норми щодо управління ОВС в умовах конфлікту, дій працівників ОВС у конкретному конфлікті, їх взаємодії з іншими органами (правоохоронними і виконавчою влади) і введення їх після відповідної обробки в єдиний кодифікаційний акт.

Перспективою подальших досліджень у цьому аспекті, *по-перше*, могла б стати розробка нової настанови для працівників ОВС щодо охорони громадського порядку в умовах конфлікту. Її розробка і прийняття дозволить усунути багато норм, що дублюються, заповнити прогалини у правовому регулюванні, надати йому логічної послідовності. Разом з тим, не слід забувати, що усунення недоліків під час взаємодії позитивно позначається на остаточних результатах службової діяльності. А тому вкрай необхідно: правильно організувати взаємодію працівників ОВС; чітко знати схеми невідкладної взаємодії (для кожної ситуації своя); сприяти підвищенню професійної майстерності. І, попри все, розвивати конфліктологічну компетентність працівника. *По-друге*, потребує удосконалення інститут завдання шкоди правомірно, оскільки передбачення у ЦК України можливості відшкодування шкоди правомірно спрямоване на практичне здійснення основного принципу, закріпленого у Конституції України стосовно визначення найвищої соціальної цінності нашої держави.

### **Список використаних джерел**

1. Агарков М.М. Избранные труды по гражданскому праву: в 2-х т. – М.: АО “Центр ЮрИнформ”, 2002. – Т. 1. – 420 с.
2. Цивільний кодекс України: коментар. – 2-ге вид., перероб. і допов. за станом на 15 січня 2004 р. – Х.: ТОВ “Одісей”, 2004. – 856 с.

3. Надворна О. Відшкодування шкоди за новим законодавством // Юридична газета – [Електронний ресурс]: [www.justinian.com.ua](http://www.justinian.com.ua).

4. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19.03.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 19. – Ст. 80.

5. Кодекс торговельного мореплавства України від 23.05.1995 // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 47–52. – Ст. 349.

6. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.03.2000 // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 23. – С. 176.

7. У Франції скасували надзвичайний стан – [Електронний ресурс]: [www.5tv.com.ua/newslines/185/0/19198/](http://www.5tv.com.ua/newslines/185/0/19198/).

8. Про затвердження Положення про підрозділи ветеринарної міліції з проведення карантинних ветеринарних заходів: постанова Кабінету Міністрів України від 22 березня 2002 р. № 395 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 14. – Ст. 724.

9. В Крим введуть війська! – [Електронний ресурс]: [www.oboz.com.ua](http://www.oboz.com.ua).

10. Юрій Луценко позитивно оцінює роботу органів внутрішніх справ з локалізації осередків курячого грипу в Криму – [Електронний ресурс]: [www.mvsinfo.gov.ua](http://www.mvsinfo.gov.ua).

11. Про затвердження настанови про дії органів, підрозділів внутрішніх справ, з'єднань, військових частин внутрішніх військ, вищих навчальних закладів МВС України з ліквідації масових заворушень: наказ МВС України від 11.11.2003 № 1345.

12. Про внесення доповнень до наказу МВС України від 21.10.2003 № 1238 “Про визнання такими, що втратили чинність, деяких нормативно-правових актів МВС України”: наказ МВС України від 30.12.2003 № 1657.

13. Про внесення змін до наказу МВС України від 21.10.2003 № 1238: наказ МВС України від 28.01.2004 № 83.

14. Про затвердження положення про Оперативний штаб МВС України та склад Оперативного штабу МВС України: наказ МВС України від 27.04.2001 № 331.

15. Сучасні шляхи вирішення міжособистісних конфліктів між працівниками ОВС – [Електронний ресурс]: [www.imzak.org.ua](http://www.imzak.org.ua).

*Стаття надійшла 02.10.2008.*

## МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ

УДК 351.741+352.075.0

**Володимир Грохольський**

доктор юридичних наук, професор,  
начальник кафедри теорії та практики управління ОВС Академії управління МВС

### ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

*Розглянуто окремі організаційно-правові питання міжнародного співробітництва у сфері протидії торгівлі людьми організованими злочинними формуваннями.*

*Рассмотрены отдельные организационно-правовые вопросы международного сотрудничества в сфере противодействия торговле людьми организованными преступными формированиями.*

*The particular organizational – legal issues of international cooperation in combating trafficking in human beings by organized criminal groups are considered in the article.*

**Ключові слова:** торгівля людьми, організована злочинність, міжнародне співробітництво.

**Ключевые слова:** торговля людьми, организованная преступность, международное сотрудничество.

**Keywords:** trafficking in human beings, organized crime, international cooperation.

У сучасному світі торгівля людьми є одним з найбільш брутальних та масових порушень прав і свобод людини, яка включає в себе торгівлю дітьми з метою їх протиправного усиновлення, жінками – з метою їх сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, чоловіків – з метою їх використання в різного роду збройних конфліктах, експлуатації їх праці, а також найбільш небезпечний вид цієї діяльності – торгівля людьми з метою трансплантації органів та тканин, насильницького донорства.

За неофіційними даними, у світі щороку близько 4 млн. осіб переправляються через кордони держав для використання у підневільній праці [3]. За свідченнями міжнародних експертів, торгівля людьми за розміром прибутків посідає третє місце після торгівлі наркотиками та зброєю [4]. Тому не дивно, що таким прибутковим бізнесом займається організована злочинність, для якої немає кордонів. Масштаби такої злочинності становлять реальну загрозу державі і суспільству. Через корумповані зв'язки вона все більше проникає в економічну і фінансову системи, законодавчу та державну владу, правоохоронні органи.

Окрім міжнародні кримінальні організації не тільки проводять спільні злочинні акції, але й у низці випадків економічно консолідується, створюючи єдині “чорні каси” і загальні способи “відмивання” незаконних прибутків. В Україну та інші країни відповідно проникають і легалізують нелегальні капітали, що без сумніву вимагає розробки правового механізму конфіскації або вилучення цього майна чи капіталу. Для цього потрібні спеціальні міждержавні угоди не відомчого, а загальнодержавного характеру і відповідне коригування національного законодавства. Зволікання з розробкою зазначених актів, несвочасний початок їхньої реалізації негативно позначаються на практиці боротьби з міжнародними злочинними угрупованнями. При цьому слід враховувати, що державна співпраця у цій сфері повинна ґрунтуватися на системі певних критеріїв, стандартів, тобто міжнародних принципах та формах співпраці, які потребують наукового дослідження.

Деяким аспектам зазначеної проблеми присвячені наукові праці М.І. Ануфрієва, О.М. Бандурки, Г.М. Бирюкова, В.Л. Грохольського, Н.О. Гуторової, О.Ф. Долженкова, О.О. Дульського, Р.А. Калюжного, І.П. Козаченка, Я.Ю. Кондратьєва, М.В. Корнієнка, І.В. Сервецького, О.П. Снігерьова та багатьох інших, але наявності цих досліджень для ефективного міжнародного співробітництва у протидії торгівлі людьми недостатньо. Сьогодні назріла необхідність дослідити організаційно-правові засади міжнародного співробітництва у цій сфері.

Обов'язок співпраці держав безпосередньо впливає зі Статуту ООН. Зокрема, ч. 3 ст. 1, статей 55 та 56, де йдеться про обов'язок



співробітництва в галузі соціальних проблем. Торгівля людьми – явище соціальне, тому співробітництво держав у галузі протидії організованій злочинності є однією зі спеціальних форм соціального партнерства, що має свої визначені особливості. Норми, що регулюють зазначені питання, утворюють окрему галузь міжнародного права – міжнародне співробітництво в боротьбі зі злочинністю. З цією метою держави укладають багатосторонні міжнародні угоди, що визначають взаємні права й обов'язки учасників, умови, за яких наступають ці правові обов'язки. Потім починає працювати національне законодавство або державно-правова система. За допомогою інституту ратифікації міжнародних договорів і угод міжнародно-правовий акт набуває обов'язкового характеру у державно-правовій системі і стає чинним на території держави, що його ратифікувала. Відповідно до ст. 9 Конституції України та Закону України “Про міжнародні договори України” від 29 червня 2004 р., міжнародні договори й угоди, укладені і належним чином ратифіковані, становлять невід'ємну частину національного законодавства.

За останнє десятиріччя в Україні сформувалися деякі напрями міжнародної співпраці у сфері боротьби з організованою злочинністю та протидії торгівлі людьми. Насамперед це діяльність у межах: багатостороннього співробітництва; на рівні двосторонніх угод; у рамках юридичних неурядових міжнародних організацій.

Для посилення боротьби з міжнародною злочинністю, Україна створила розгалужену договірно-правову базу безпосереднього співробітництва з більшістю потенційних партнерів близького та далекого зарубіжжя [5, 5].

Аналіз наявної оперативної інформації, оперативно-розшукових, кримінальних справ щодо міжнародних злочинних груп дозволяє дійти висновку, що успіх якісної реалізації отриманих матеріалів і сигналів забезпечується тільки за наявності тісної взаємодії, довгострокових ділових зв'язків МВС України з правоохоронними органами інших держав.

Але нині міждержавний правовий простір формується вкрай повільно і не зовсім послідовно. Ще не визначено до кінця, в яких формах необхідно налагоджувати і здійснювати взаємодію у сфері боротьби з організованою злочинністю. У двосторонніх та багато-

сторонніх угодах його суб'єктів як основні форми співробітництва вказуються:

- виконання запитів і прохань у кримінальних справах;
- обмін відповідною оперативно-пошуковою, довідковою і криміналістичною інформацією;
- сприяння у проведенні оперативно-пошукових заходів і процесуальних дій;
- забезпечення криміналістичною технікою тощо.

Конкретно ж про можливі спільні форми боротьби з міжнародною організованою злочинністю в цих угодах нічого не зазначено.

Позитивною формою взаємодії правоохоронних органів є розвиток двостороннього співробітництва. Двосторонні угоди дозволяють повніше враховувати характер відносин між державами, їхні інтереси у кожній конкретній проблемі. Міжурядові угоди, як правило, супроводжуються міжвідомчими, в яких конкретизується співробітництво окремих відомств, детальніше визначаються їхні завдання, порядок вирішення питань, що входять до їх компетенції. Двостороннє співробітництво з його поступовим підходом має певні реальні переваги. Перш за все, – це гнучка стратегія, яка може розвиватися з урахуванням інтересів держав, що взаємодіють.

Разом з тим, у цій формі співпраці є певні недоліки. Серед них можна виділити те, що вона часто має нерегулярний характер, що у свою чергу призводить до низької ефективності, поганої координації і дублювання зусиль, якщо розглядати всю діяльність загалом. Також потрібно відмітити, що двостороннє співробітництво допускає додаткову затрату часу, сил і ресурсів.

Але незважаючи на певні недоліки, вважаємо, що систему двостороннього співробітництва в Україні потрібно і далі розвивати, що вимагає її доповнення різними формами багатосторонньої співпраці. Перевагою останньої є те, що держава усуває необхідність розробки окремих двосторонніх договорів.

У боротьбі зі злочинністю, зокрема з торгівлею людьми, велике значення має збір та обмін різною інформацією, надання й отримання іншої правової допомоги. Сьогодні це найкраще можна здійснювати за допомогою Інтерполу. З цією метою постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 1993 р. № 220 у системі МВС було

утворено НЦБ Інтерполу, яке зараз вже налагодило контакти з правоохоронними органами більше 60 країн світу.

Сучасне устаткування, яке має Інтерпол у штаб-квартирі в Ліоні, доступне для всіх країн-членів цієї організації. Швидкий і надійний зв'язок між правоохоронними органами, повністю комп'ютеризована міжнародна база даних дозволяють встановлювати наявність зв'язку між окремими фігурантами, а також між окремими злочинами за подібністю способів їх учинення тощо.

Оперативність обміну інформацією, досить надійна система захисту конфіденційності повідомлень, що забезпечуються в рамках Інтерполу, часто є ефективним інструментом у викритті організованих міжнародних злочинних організацій.

Об'єктивну необхідність удосконалення міжнародної співпраці викликає як стан договірно-правової бази, так і практика виконання Україною, як і багатьма іншими державами, зобов'язань, що випливають з міжнародних договорів у кримінально-правовій сфері. Це обумовлено низкою проблемних ситуацій, серед яких можна виділити такі:

а) велика кількість договорів, конвенцій і угод, їх різний рівень. Причому велику частину (близько 80 %) цього масиву становлять двосторонні угоди й угоди, підписані не тільки на міждержавному і міжурядовому рівнях, але й між правоохоронними відомствами. Дотримуючись суворих критеріїв, міжвідомчі угоди до категорії міжнародних договорів зараховувати не слід, оскільки вони покликані регламентувати лише технічні сторони співпраці [6, 8; 7, 12–13]. Тому заслуговує на увагу пропозиція про укрупнення деяких міжнародних договорів. На наш погляд, назріла необхідність систематизації й уніфікації договірно-правової основи міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю.

б) невідповідність і в деяких випадках протиріччя окремих положень міжнародних договорів один одному. Наприклад, видача осіб для виконання вироку здійснюється: за Європейською конвенцією (1957 р.) при покаранні у вигляді позбавлення волі на термін не менше 4 місяців (ст. 2); за Конвенцією СНД (1993 р.) – за аналогічного покарання на термін не менше 6 місяців (ст. 56). Виходом з таких колізій, на наш погляд, є дотримання під час розробки договорів прин-

ципу системності, визначеної ієрархії, тобто підпорядкованості двосторонніх угод – регіональним, а регіональних – глобальним. Деякі міжнародно-правові акти вже зараз виходять з такого принципу, але передбачають це не досить послідовно, з численними застереженнями. Так, наприклад, ст. 28 Європейської конвенції про видачу (1957 р.) передбачає: “1. Дійсна Конвенція відносно тих країн, до яких вона застосовується, заміняє собою положення будь-яких двосторонніх умов, конвенцій чи угод, що регулюють видачу правопорушників між будь-якими двома Договірними сторонами. 2. Договірні сторони можуть укласти між собою двосторонні чи багатосторонні угоди тільки для того, щоб доповнити положення дійсної Конвенції чи полегшити застосування принципів, що містяться в ній” [8, 290–291].

Водночас зазначається, що в тих випадках, коли між двома чи більше договірними сторонами видача здійснюється на основі однакових норм, сторони вільні регулювати взаємовідносини з видачі винятково відповідно до такої системи незалежно від положень дійсної конвенції. Той же принцип застосовується й у відносинах між двома і більше договірними сторонами, кожна з яких має чинний закон, що передбачає виконання на її території ордерів на арешт, виданих на території іншої сторони чи сторін [9].

в) залежність виконання міжнародних договорів від повноти, якості своєчасності трансформації (імплементатії) положень цих договорів у національне законодавство України, як і інших країн-учасниць відповідних конвенцій і угод. Це було яскраво продемонстровано під час прийняття законів України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом” (2002 р.), “Про боротьбу з корупцією” (1995 р.), внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України про відміну смертної кари тощо.

Виникає концептуальне питання: що має бути первинним – ратифікована конвенція і необхідність приведення у відповідність до неї внутрішнього (національного) законодавства або стан і готовність правової системи держави до підписання відповідної конвенції? Однозначно на це питання відповісти складно, оскільки обидва підходи взаємозалежні і взаємопов’язані. З одного боку, удосконалення внутрішнього законодавства повинне ґрунтуватися на загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права та міждержавних догово-

рах, з іншого – відповідати внутрішньодержавним кримінологічним і правовим реаліям. Здається, що в подібних ситуаціях необхідно виходити з національних інтересів держави з максимальним урахуванням міжнародно-правових стандартів і рекомендацій.

г) невідповідність працівників правоохоронних органів України до безпосереднього застосування положень міжнародних договорів, що обумовлено:

- поганою інформованістю про наявність і зміст конвенцій;
- недостатньою професійною підготовкою;
- психологічною неготовністю до такої форми правозастосовчої і правоохоронної діяльності;
- відсутністю практики і досвіду безпосереднього застосування міжнародно-правових норм у повсякденній практичній роботі.

Відомо, що для успішної реалізації міжнародного партнерства у боротьбі з транснаціональною злочинністю необхідне її організаційне забезпечення, що передбачає організаційно-структурний, інформаційно-аналітичний, методичний, ресурсний аспекти, з якими тісно пов'язані прогнозування, планування і програмування заходів для реалізації політики у згаданій сфері, включаючи міжнародне партнерство у протидії торгівлі людьми.

Удосконалення організаційного забезпечення є важливою умовою ефективності діяльності системи міжнародної кримінальної юстиції, яка повинна гнучко і вчасно реагувати на нові умови і завдання, що виникають у галузі протидії міжнародній злочинності, і водночас залишатись досить стабільною за загальними цілями, формами і методами своєї діяльності.

Проблема удосконалення організаційного забезпечення міжнародного співробітництва в боротьбі з організованою злочинністю актуалізується й через те, що нині безсумнівним фактом є нездатність світового співтовариства створити комплексний та інтегрований тип взаємин, що міг би виробити нові форми співробітництва, одночасно дотримуючись норм і стандартів міжнародно визначених прав і свобод людини. Крім того, процеси економічної глобалізації спричиняють корінну трансформацію системи міжнародних відносин, яка стає все менш керованою, непередбачуваною, зменшують владу національних урядів усередині країн і на міжнародній арені,

оскільки транснаціональні суб'єкти – неурядові корпорації – перешкоджають цьому. Руйнуються блокові системи, слабшає роль ООН та інших міжнародних організацій, пов'язаних з існуючою міжнародною системою. У результаті система нинішнього світопорядку втрачає керованість, а непередбачуваність і хаотичність процесів посилюються.

Удосконалюючи організаційне забезпечення співробітництва в боротьбі з організованою злочинністю, варто виходити з того, що відповідні зміни в міжнародній системі можуть досягатися шляхом демократизації держав і норм, що регулюють міжнародні відносини, в умовах взаємодії, взаємопроникнення правових систем. Саме в таких умовах модифікується поняття і роль держави, визрівають нові наддержавні, міждержавні і державні утворення, виявляються їхні нові якості і можливості [10, 2–9]. Причому взаємодія міжнародної і внутрішніх правових систем здійснюється на всіх рівнях, включаючи організаційно-правові механізми [11, 93–114].

Значний інтерес з метою вивчення досвіду й оцінки можливих перспектив для України має організаційне забезпечення у країнах-учасниках Європейського Союзу співробітництва в боротьбі зі злочинністю. Насамперед це співпраця поліції і судових органів у межах Шенгенських угод. Дуже примітним тут є практична відсутність яких-небудь спеціалізованих структур, що відповідають за організацію цієї діяльності. Водночас досить докладно обговорені широкі повноваження поліцейських органів, які отримали можливість за певних умов переслідувати злочинців за межами власної держави. Для вироблення єдиної практики боротьби зі злочинністю підготовлений проект регламенту про створення загальної комп'ютерної бази даних відбитків пальців “Євродак” (Eurodac) для осіб, що вчинили злочини та інші правопорушення на території Євросоюзу [12, 32–33, 90–136].

Оскільки в межах Ради Європи співпраця держав у боротьбі зі злочинністю переважно здійснюється в договірно-правовій формі, то її удосконалення не торкається повною мірою організаційних питань. Єдиною структурою, що здійснює організаційну діяльність у цій сфері, є Європейський комітет Ради Європи з проблем злочинності, на який покладена функція координатора з врегулювання спірних

питань, які виникають під час виконання європейських конвенцій. З розширенням кола учасників згаданих конвенцій і збільшенням обсягу діяльності, роль комітету зростатиме, що потребуватиме зміцнення й удосконалення діяльності зазначеної структури.

Аналізуючи організаційно-правові заходи міжнародного співробітництва у сфері протидії торгівлі людьми і боротьби з організованою злочинністю, можна дійти висновку, що за останні роки практично на всіх рівнях (від ООН до СНД) порушується питання про необхідність розробки і прийняття комплексних міждержавних програм боротьби зі злочинністю. Так, експерти і члени Комісії ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя вважають, що створення такої програми – це практично єдино доцільний підхід до вирішення проблеми боротьби зі злочинністю на міжнародному рівні [13, 178–181].

Розробка такої програми повинна ґрунтуватися на прийнятті загальної міжнародної конвенції з боротьби зі злочинністю, що можливо лише за умови узгоджених колективних дій держав як на міжурядовому, так і міжвідомчому рівні.

### **Список використаних джерел**

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про міжнародні договори України: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.
3. Карпачова Н.І. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – К., 2000. – 378 с.
4. Гуторова Н.О. Проблеми кримінальної відповідальності за торгівлю жінками, вчинену організованими групами. Боротьба з торгівлею жінками: проблеми вдосконалення законодавства та завдання органів внутрішніх справ України // Вісник Університету внутрішніх справ. – Х., 1999. – С. 26–28.
5. Правові основи міжнародної діяльності МВС України: збірник міжнародно-правових документів у 2-х томах. – К., 1997. – 346 с.
6. Лукашук И.И. Нормы международного права в правовой системе России. – М., 1997. – 415 с.

7. Слюсарь Н.Б. Реализация международных обязательств Российской Федерации в уголовном законодательстве России: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2000. – 28 с.

8. Сборник документов Совета Европы в области защиты прав человека и борьбы с преступностью. – М., 2000. – 451 с.

9. Лосицкая Л. Применение конвенций “О взаимной правовой помощи по уголовным делам” и “О выдаче” // Российская юстиция. – 2000. – № 12. – С. 8–10.

10. Кочетов Э.Г. Геоэкономика. – М., 1999. – 208 с.

11. Поленина С.В. Взаимодействие международной и внутригосударственных правовых систем // Правовая система социализма: в 2-х кн., кн. 2. Функционирование и развитие. – М., 1987. – 315 с.

12. Шенгенские соглашения. – М., 2000. – 160 с.

13. Основные сведения об Организации Объединенных Наций. – М., 1995. – 245 с.

*Статья надійшла 16.11.2008.*



**Олександр Капля**

кандидат юридичних наук, доцент  
кафедри цивільно-правових дис-  
циплін Академії управління МВС

## **ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

*Статтю присвячено розгляду поняття та правової регламентації діяльності міждержавних правоохоронних органів Європейського Союзу. Автор аналізує загальну структуру та компетенцію цих організацій з метою з'ясування їх місця та ролі у боротьбі зі злочинністю на території ЄС.*

*Статья посвящена рассмотрению понятия и правовой регламентации деятельности межгосударственных правоохранительных органов Европейского Союза. Автор анализирует общую структуру и компетенцию этих организаций с целью выяснения их места и роли в борьбе с преступностью на территории ЕС.*

*The article is devoted to the notion and legislative regulation of the activity of EU interstate law enforcement agencies. The general structure and competence of these organizations are analyzed with the view of finding out their place and role in crime combating within the territory of EU*

**Ключові слова:** правоохоронний орган ЄС, боротьба зі злочинністю, міжнародне спілкування, правоохоронна політика ЄС, транснаціональний злочин, Європол.

**Ключевые слова:** правоохранительный орган ЕС, борьба с преступностью, международное общение, правоохранительная политика ЕС, транснациональное преступление, Европол.

**Keywords:** EU law enforcement agency, crime combating, international communication, EU law enforcement policy, transnational crime, Europol.

Інтеграційні процеси, що активно розвиваються у сучасному світі, поступово зменшують значення державних кордонів, роблять їх більш відкритими для міжнародного спілкування. Громадське життя набуває інтернаціонального характеру, цьому великою мірою сприяють і досягнення науково-технічного прогресу (Інтернет тощо).

Нарівні з очевидними перевагами, які цифрові технології приносять людству, вони мають і негативні сторони. Подібно до інших соціальних перетворень, інтеграція не тільки створює нові можливості для людей, але й породжує нові суспільні проблеми.

Вважаємо, що за умов реалізації євроінтеграційної політики України значно кориснішим буде вивчення правового регулювання діяльності організацій Європейського Союзу, що займаються проблемами боротьби зі злочинністю.

Актуальність статті насамперед обумовлена тим, що комплексне вивчення діяльності правоохоронних органів Європейського Союзу надасть можливість вибору шляхів удосконалення системи та порядку управління органами внутрішніх справ України в умовах євроінтеграційного курсу нашої держави. Крім того, використання закордонного досвіду буде корисним для реформування міліції України, підвищення рівня захищеності прав і свобод людини та громадянина.

Дослідженню правоохоронних органів Європейського Союзу, їх функцій та компетенції присвячені праці відомих українських та зарубіжних вчених-юристів: Ю.А. Борко, С.Ю. Кашкіна, С. Шевчука А.В. Губанова та ін. Загальним питанням реформування органів внутрішніх справ України в умовах євроінтеграції, а також окремим її аспектам приділяли увагу О.В. Копан, Ю.Ф. Кравченко, В.Б. Авер'янов, Ю.І. Римаренко, Р.А. Калюжний та інші.

Нормативну базу статті склали Конституція України, Договір про Європейський Союз із доповненнями, внесеними Амстердамським та Ніццьким договорами, Конвенція ЄС “Про створення європейського поліцейського відомства”.

На підставі аналізу названих вчених та чинних нормативно-правових актів визначене коло питань, досліджуваних не в повному обсязі. Таким залишається питання про визначення підходів до обрання конкретного шляху (шляхів) удосконалення органів внутрішніх справ України в умовах її євроінтеграційного курсу. Крім того, відчувається брак науково узагальнених знань про правоохоронну систему Європейського Союзу. Адже кожна країна, яка стає членом ЄС, приречена виконувати функції цієї системи. Ця проблема потребує широкого пошуку в інших напрямках, зокрема всебічного науко-

вого дослідження та впровадження ефективних заходів суспільної корекції у тих сферах, які таким дослідженням будуть визначені.

Мета цієї статті – встановити, ґрунтуючись на дослідженні правоохоронної системи ЄС, правового статусу та компетенції її елементів, яка саме ланка цього утворення є основним елементом, на якому лежить тягар боротьби зі злочинністю, а також той орган, який здійснює загальне управління та координацію правоохоронної діяльності.

Під час підготовки статті були використані системний, історико-правовий та порівняльно-правовий методи наукового пізнання.

Особливо актуальною останнім часом стала проблема інтенсивного зростання транснаціональної злочинності, що є побічним наслідком розвитку міжнародного співробітництва в інших цивілізованих сферах діяльності.

Для спільної боротьби з цим негативним явищем (а з деяких питань і замість національних засобів антикримінального впливу) має впроваджуватися загальна система таких заходів – подібно до створених раніше загальної аграрної, зовнішньої, транспортної, екологічної політики тощо.

Недостатня ефективність правових та організаційних механізмів Ради Європи спонукала держави-члени європейських співтовариства розпочати розробку власних методів спільної діяльності у кримінально-правовій сфері.

У своєму розвитку зусилля Європейського Союзу, спрямовані на створення механізмів боротьби зі злочинністю, можна розділити на три етапи.

Перший етап, який ще можна назвати попереднім, почався до створення Союзу та мав значною мірою неформальний характер (оскільки правові основи спільної діяльності в кримінально-правовій сфері не були передбачені в установчих договорах або нормативних актах).

Витоком правоохоронної політики майбутнього Європейського Союзу вважається створення у 1975 р. особливого координаційного органу в цій сфері. Йдеться про так звану групу Треві, що складалася з міністрів внутрішніх справ держав-членів Співтовариств і збиралася на засідання двічі на рік. Свою назву група отримала від абрєвіатури французьких слів “Тероризм, радикалізм, екстремізм і насильниць-

кі дії міжнародного характеру” (Terrorism, radicalisme, extremisme, et violence internationale) [1, 819].

Другий етап розпочався 1 листопада 1993 р., коли вступив у силу Договір про Європейський Союз [2, 45]. З цього моменту питання спільної боротьби зі злочинністю стали невід’ємною частиною сфер компетенції нової міжнародної організації, отримали в її установчому договорі (розділ VI) правову основу.

Ці питання були структурно відособлені від ЄС та інших Співтовариств, стали об’єктом третьої самостійної опори Європейського Союзу.

Утім, розвиток загальної правоохоронної політики Союзу на перших двох етапах не був достатньо ефективним, що змусило західних експертів і політиків в один голос говорити про її недостатню ефективність.

Ситуація змінилася з підписанням Амстердамського договору 1997 р., який почав докорінну реформу загальної правоохоронної політики. Після його вступу в силу 1 травня 1999 р. починається третій, сучасний етап у розвитку цієї сфери діяльності Союзу.

На цьому етапі предметом третьої опори, що тепер іменується співробітництвом поліцій і судових органів у кримінально-правовій сфері (СПСО), є питання боротьби зі злочинністю, притягнення до кримінальної відповідальності та виконання покарань за кримінальні злочини. Цілковито природно, що головним об’єктом спільних зусиль є боротьба з “транснаціональною” злочинністю, яка отримала додатковий імпульс у зв’язку з відкриттям кордонів і скасуванням бар’єрів для пересування людей у межах спільного ринку ЄС.

Незважаючи на труднощі у правовій сфері реалізації кримінальної політики Європейського Союзу, багато в цьому напрямі вже зроблено. Зокрема, одним із досягнень стало створення двох організацій для координації роботи національних правоохоронних служб. Перша з них має дві офіційні назви: повну та коротку. Повна – Європейське поліцейське відомство – використовується досить рідко. У нормах права Союзу переважно вживається скорочена назва – Європол.

Як і Європейська рада, Європол займає особливе, своєрідне місце в механізмі Європейського Союзу, але його специфіка в іншому.

На відміну від інститутів і Європейської ради Європол є підрозділом організаційного механізму, що діє у межах лише однієї з його опор – третьої. Відповідно правовий статус Європолу перебуває поза межами комунітарного права, повністю регулюється нормами третього компонента у системі права Європейського Союзу – права СПСО.

Хоча створення Європолу й передбачене положеннями установчого договору Союзу, основним джерелом його правового статусу є спеціальна конвенція, укладена державами-членами у межах третьої опори – Конвенція на базі ст. К.3 (29) Договору про ЄС. Ця Конвенція прийнята у 1995 р. та має назву: “Про створення європейського поліцейського відомства” [3].

Інша та головна особливість статусу Європолу полягає в тому, що він одночасно виступає як організація з власною правосуб’єктністю, у тому числі міжнародною (ст. 26 Конвенції про Європол), хоча за стандартною класифікацією Європейське поліцейське відомство належить до звичайних органів Союзу (тобто не інститутів).

Посадові особи і службовці Європолу не перебувають на цивільній службі Європейських співтовариств і утворюють самостійний апарат. Правовий статус цивільних службовців Європолу врегульований окремим правовим актом-протоколом “Про привілеї й імунітети Європолу, членів його органів, заступників його директора і його працівників” від 19 червня 1997 р. [4].

Європейське поліцейське відомство має також фінансову автономію щодо Союзу та союзного бюджету. Європол має власний бюджет, дохідна частина якого формується за рахунок періодичних внесків держав-членів Європейського Союзу (ст. 35 Конвенції про Європол). Відповідно до протоколу 1997 р. місцем знаходження Європолу є м. Гаага (Нідерланди). Мета, заради якої створено це відомство, – сприяння заходам щодо боротьби зі злочинністю в державах-членах Євросоюзу, а саме:

- підвищення ефективності роботи національних правоохоронних органів;
- розвиток співробітництва між ними (§ 1 ст. 2 Конвенції 1995 р.).

Однак до сфери зусиль Європолу належить протидія далеко не всім злочинам, а лише “серйозним формам міжнародної злочинності”, що потребує спільних дій декількох держав-членів.

Це поняття в Конвенції 1995 р. розкривається за допомогою трьох критеріїв:

1. Мають бути реальні дані про існування організованої групи або злочинної організації.

2. Злочинне формування має охоплювати інтереси двох і більше держав-членів.

3. Через масштаби, тяжкість та наслідки злочинів необхідні спільні дії держав-членів.

Ці критерії слугують правовою підставою для визначення підвідомчості окремих складів злочинів Європолу. Перелік предметів відання Європейського поліцейського відомства має вичерпний характер (§ 2 ст. 2 Конвенції 1995 року):

- незаконна торгівля наркотичними засобами;
- торгівля ядерними і радіоактивними матеріалами;
- підпільні імміграційні потоки;
- торгівля людьми;
- торгівля викраденими транспортними засобами;
- тероризм (злочини, що вчинені або ті, що можуть бути вчинені у сфері терористичної діяльності та зазіхають на життя, фізичну недоторканість, особисту свободу та майно);
- незаконні дії з “відмивання” грошей;
- фальшивомонетництво та підробка засобів платежу.

Як і будь-яка організація, Європол має свої функції й повноваження. Договір про Європейський Союз (ст. 30) і Конвенція 1995 р. (ст. 3) встановлюють три групи функцій Європолу, тобто три головних напрями його діяльності у сфері боротьби зі злочинністю: інформаційне сприяння державам-членам у розслідуванні злочинів, науково-технічне сприяння та координація роботи національних слідчих органів.

Збір, аналіз, обробка й поширення інформації з метою розслідування злочинів – найважливіша складова діяльності Європейського поліцейського відомства з моменту його створення і до сьогодні (§ 1 ст. 3 Конвенції 1995 р.).

Європол – це насамперед інформаційний центр, банк даних, наданих у спільне користування всіх країн Європейського Союзу, а за наявності спеціальних домовленостей – і третіх країн.

Конвенція 1995 р. встановлює три організаційно-правові форми реалізації функцій Європолу в інформаційній сфері, що слугують джерелами і каналами для одержання, обробки та поширення даних про вчинені злочини або злочини, що готуються:

1. Національні відділи зв'язків з Європоллом. Згідно зі ст. 1 Конвенції про Європол у державному апараті кожної країни Європейського Союзу функціонує спеціальний підрозділ – національний відділ зв'язків з Європоллом, що виступає у ролі зв'язкового в контактах між Європоллом і компетентними службами держав-членів (тобто насамперед з органами дізнання і попереднього слідства). Національні відділи є одночасно і джерелом, і одержувачем інформації від Європолу.

2. Офіцери зв'язку. Держави-члени взаємодіють з Європоллом не тільки зі своєї території (через національні відділи), а й безпосередньо у штаб-квартирі європейського поліцейського відомства. Кожна країна призначає і відряджає спеціальну посадову особу (одну або кількох), яка на постійній основі працює “при Європолі” в офіційному місці перебування поліцейського відомства.

3. Автоматизована система збору інформації. З урахуванням новітніх досягнень у галузі науки й техніки, включаючи сферу комп'ютерної обробки інформації, Конвенція 1995 р. (ст. 6) передбачає створення у межах Європолу автоматизованої системи для збору, обробки та передачі інформації.

Відповідно до положень Конвенції 1995 р. Європол є не тільки інформаційним центром у боротьбі зі злочинністю на території Європейського Союзу, а й консультантом держав-членів у справі вдосконалення стратегії й тактики слідчої роботи.

Функції науково-технічного сприяння боротьбі зі злочинністю вважаються додатковими щодо інформаційної складової діяльності Європолу, але не втрачають через це свого важливого прикладного значення. До них належать: сприяння поглибленню спеціальних знань у криміналістичній сфері, надання довідкової інформації стратегічного характеру, а також підготовка доповідей про стан роботи у різних галузях (§ 2 ст. 3).

Крім того, у межах своїх інтелектуальних і матеріальних ресурсів Європол покликаний надавати допомогу державам-членам у навчан-

ні персоналу слідчих органів, технічному оснащенні правоохоронних служб, а також у розробці нових методів боротьби зі злочинністю, науково-технічних методів розслідування (§ 3 ст. 3 Конвенції 1995 р.).

Зі вступом у силу Амстердамського договору істотно розширилися функції і повноваження Європейського поліцейського відомства. З інформатора й консультанта Європол має перетворитись на орган, що координує роботу правоохоронних установ усіх держав-членів Союзу з розслідування злочинів транснаціонального характеру [1, 365].

Відповідно до § 2 ст. 30 Договору про Європейський Союз Європол одержав право направляти державам-членам запити щодо проведення та координації розслідування конкретних кримінальних справ.

Європейське поліцейське відомство як організація із самостійною правосуб'єктністю реалізує свої функції та повноваження через власні органи, статус яких закріплений у спеціальному розділі Конвенції 1995 р. (розділ V – “Правовий статус, організація та фінансові положення”).

Головними його керівними органами й посадовими особами є Адміністративна рада, директор та його заступники.

Адміністративна рада (ст. 28 Конвенції 1995 р.) – це колегіальний орган, за складом і порядком роботи схожий на Раду Євросоюзу. Його члени (представники держав-членів – по одному від кожної країни) мають один голос. З правом дорадчого голосу в роботі Адміністративної ради бере участь також представник Європейської комісії.

До прав та обов'язків Адміністративної ради належить насамперед встановлення загальних правил функціонування поліцейського відомства – Європолу, зокрема кількості та повноважень офіцерів зв'язку. У низці випадків Адміністративна рада готує лише проект рішення, а затверджує його Рада Європейського Союзу (наприклад, проект щорічного бюджету Європолу).

Директор – вища посадова особа, яка на постійній основі здійснює поточне керівництво роботою Європолу (ст. 29 Конвенції 1995 р.).

На відміну від Адміністративної ради директор – незалежна наднаціональна посадова особа. Як і членам Європейської комісії, йому



забороняється не тільки витребувати, а й одержувати інструкції від будь-яких суб'єктів, зокрема й від держав-членів (ст. 30 Конвенції).

У структурі Європолу також функціонує спеціальний підрозділ, який здійснює контроль за дотриманням прав особи в інформаційній сфері, що можуть порушуватися під час складання та використання робочих дос'є (ст. 24). Будь-яка зацікавлена особа може звертатися до нього із запитом на предмет перевірки законності та достовірності інформації про себе, що внесена до інформаційних банків даних Європолу.

Другою організацією, створення якої передбачає Ніццький договір, є Євроюст [5]. Відповідно до введеної декларації Ніццького договору до Євроюсту належать прокурори, магістрати й посадові особи поліції з рівнозначною компетенцією, відряджені від кожної держави-члена.

Завдання Євроюсту: сприяти належній координації діяльності національних органів, уповноважених здійснювати кримінальне переслідування, а також надавати допомогу в розслідуванні справ, пов'язаних з організованою злочинністю.

Згідно з новим (введеним Ніццьким договором) § 2 ст. 31 Договору про Європейський Союз правила, що визначають повноваження Євроюсту, приймає Рада. Процес розробки та прийняття цих правил триває і сьогодні.

Дослідивши правоохоронні органи ЄС, їх правовий статус та компетенцію, ми дійшли висновку, що основним елементом, на якому лежить тягар боротьби зі злочинністю, є правоохоронні органи країн-членів Співдружності, що є одним із основних загальних правил правоохоронної політики Співтовариства, на відміну від інших (наприклад, військових) систем співпраці країн Союзу.

Загальне управління та координацію діяльності національних правоохоронних служб Європейський Союз здійснює через Європейське поліцейське відомство (Європол). Мета, заради якої створене і функціонує відомство, – виключно сприяння заходам для боротьби зі злочинністю в державах-членах Євросоюзу. Це відомство має чіткий перелік елементів своєї компетенції, до якої не належить проведення безпосередніх заходів з профілактики та розкриття конкретних правопорушень. Цю тезу, на думку автора, слід враховувати під час вдо-

сконалення системи та структури органів внутрішніх справ України, порядку управління ними.

У цілому взаємодія поліції різних країн, зокрема у системі Європолу, може розвиватися лише за умови неухильного дотримання загальних принципів міжнародного права і насамперед співробітництва, суверенної рівності держав, невтручання в їхні внутрішні справи, поваги до прав людини, – ці аспекти можуть стати підґрунтям для подальших наукових досліджень.

### **Список використаних джерел**

1. Право Европейского Союза: учеб. / под ред. С.Ю. Кашкина. – М.: Юристъ, 2004. – 358 с.
2. Документы Европейского Союза / под ред. Ю.А. Борко. – М.: Право, 1994. – Т. 2. – 271 с.
3. Про створення європейського поліцейського відомства: Конвенція Європейського Союзу від 26.07.1995 // Official Journal of the European Union. С 316 du 17.11.1995 P. 0001-0008.
4. Про привілеї та імунітети Європолу, членів його органів, заступників його директора і його співробітників: протокол від 19.06.1997 // Official Journal of the European Union. С 221 du 19.7.1997 P. 0007-0011.
5. Ніщський договір та розширення ЄС // Міністерство юстиції України. Центр порівняльного права; за заг. ред. С. Шевчука. – К.: Логос, 2001. – 401 с.

*Стаття надійшла 01.12.2008.*

## ПІДГОТОВКА ПРАВООХОРОННИХ КАДРІВ

---

УДК 15+351.74

**Вадим Барко**

доктор психологічних наук, професор,  
проректор Академії управління МВС

### ГУМАНІСТИЧНИЙ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ЯК ПРИНЦИП ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

*У статті розглядаються можливості підвищення ефективності управління персоналом органів внутрішніх справ за рахунок реалізації принципу гуманістичного особистісно орієнтованого підходу. Аналізуються умови його впровадження і деякі аспекти психологічної структури особистості керівника, важливі для здійснення цього принципу.*

*В статье рассматриваются возможности повышения эффективности управления персоналом органов внутренних дел путем реализации принципа гуманистического личностно ориентированного подхода. Анализируются условия его воплощения и некоторые аспекты личности руководителя, значимые для осуществления этого принципа.*

*The article is devoted to actual questions connected with possibilities of improving the management effectiveness in Law enforcement agencies due to exercising humanistic personality-oriented approach. Conditions of its implementation and some aspects of manager's personality concerning the mentioned approach are analyzed as well.*

**Ключові слова:** управління персоналом, принципи управління, гуманістичний особистісно орієнтований підхід, психологічна структура особистості.

**Ключевые слова:** управление персоналом, принципы управления, гуманистический личностно ориентированный подход, психологическая структура личности.

**Keywords:** personnel management, management principles, humanistic personality-oriented approach, psychological structure of the personality.

Більшість концепцій процесу управління приділяють увагу аналізу суб'єктів, що беруть участь у процесі управління, дослідженню динаміки їх розвитку, взаємодії з об'єктами управління і між собою, функціонуванню у цілому тощо. З таких позицій процес управління персоналом постає як взаємодія керівників з конкретними підлеглими та виконавцями, колективами працівників [1; 2; 3]. Проте слід враховувати, що суб'єкт управління (індивід, державний орган чи громадська організація) є об'єктом управління для суб'єкта вищого рівня, вищого за посадою керівника або органу управління. В усіх випадках процес управління персоналом органу внутрішніх справ передбачає тісну взаємодію управлінців з працівниками, під час якої здійснюються основні компоненти управлінського циклу – добір кадрів, організація їх ефективної службової діяльності, у тому числі згуртування членів команди міліцейського підрозділу, мотивація і стимулювання, перепідготовка та підвищення кваліфікації, оцінка діяльності і контроль за результатами. У сучасному проактивному управлінні персоналом людина, особистість є системоутворюючим чинником самої системи управління і процесів, які в ній відбуваються. З елементів структури циклу видно, що для ефективного керівництва необхідна реалізація важливого принципу і умови ефективного управління персоналом – *гуманістичного особистісно орієнтованого підходу до працівників організації*. Проте на практиці він втілюється не завжди.

Тому метою статті є розкриття психологічних умов і чинників, які сприяють реалізації принципу гуманістичного особистісно орієнтованого підходу до управління в колективах органів внутрішніх справ.

Як зазначалось, цей принцип базується на гіпотезі про те, що людина має величезні ресурси для самопізнання і саморозвитку, формування і зміни Я-концепції, цілеспрямованої поведінки, проте ні дії управлінця, ні інформація, що надходить від нього, не будуть ефективними і впливовими, якщо у працівників відсутня мотивація і особистісно значущі процеси, які опосередковують службову діяльність. Доступ до зазначених ресурсів можливий лише тоді, коли управлінцем створюється в колективі певний фасилітуючий психологічний клімат. Дослідження свідчать, що є три умови для створення такого

клімату, який забезпечує зростання і розвиток людини, коли йдеться про стосунки між керівником і підлеглим (колективом підлеглих), лідером і групою, педагогом та учнями. Ці умови, на думку К. Роджерса та інших авторів, можуть бути реалізовані у будь-якій ситуації, метою якої є розвиток людини [4].

Для ситуації проактивного управління персоналом міліції ці умови можна сформулювати таким чином.

Перша умова – це щирість і конгруентність. Чим більше керівник є самим собою у стосунках з працівниками, чим менше він відгороджується від підлеглих своїм професійним або особистісним “фасадом”, тим імовірніше, що працівник зміниться і просуватиметься вперед у конструктивному плані. Щирість означає, що управлінець відкрито переживає почуття і установки, які виникають у певні моменти роботи з персоналом. Доведено, що існує відповідність або конгруентність між тим, що відчувається на соматичному рівні та уявляється у свідомості, і тим, що виражається працівникові.

Друга умова – турбота про працівника, його безумовне прийняття і визнання, тобто позитивний погляд на підлеглого. Коли управлінець відчуває позитивну, не засуджуючу установку до працівника, незалежно від того, ким він є на цей момент і на якій посаді перебуває, позитивний рух у напрямі виконання вимог, порад керівника, особистісного росту й розвитку працівника найімовірніший. Така позиція керівника дозволяє підлеглому, у свою чергу, бути у будь-якому його безпосередньому переживанні – засмученні, образі, гніві, побоюванні, збентеженні, обуренні, сміливості, гордості, любові тощо. Коли керівник визнає працівника цілісно, а не обумовлено, рух уперед є найвірогіднішим.

Третя умова – емпатичне розуміння. Це означає, що управлінець точно сприймає почуття, особистісні смисли, які переживає працівник і адресує це сприйняте розуміння своїм підлеглим. У деяких випадках керівник настільки глибоко розуміє внутрішній світ свого працівника, що може пояснити не лише усвідомлювані, а й неусвідомлювані смисли останнього. Для досягнення цього управлінець має оволодіти особливим, активним різновидом слухання та деякими методами дослідження особистості, які уможливають діагностування і розуміння глибинних, базових потреб і прагнень іншої людини.

Таким чином, гуманістичний особистісно орієнтований підхід до управління персоналом забезпечує свідому активність працівника на будь-якому етапі циклу управління, розвиток і саморозвиток, ґрунтуючись на його індивідуально-психологічних особливостях як суб'єкта пізнання і предметної діяльності. Оскільки, з позиції об'єкта управління, зміст управління поділяється на зовнішній – середовище (організацію, управлінців, управлінські впливи і рішення) та внутрішній – створюваний працівником при взаємодії з зовнішнім середовищем продукт, то під особистісно орієнтованим змістом управління ми розумітимемо всі види зовнішнього і внутрішнього змісту, склад і структура якого обумовлені забезпеченням особистісного росту і розвитку працівника міліції.

Значення зовнішнього змісту управління, яке створюється його розробниками – управлінцями (авторами наказів та інструкцій системи МВС, навчальних програм та підручників навчальних закладів), може не збігатися зі ставленням до нього з боку працівника міліції. Внутрішній зміст управління, скажімо, особистісний суб'єктивний сенс освіти працівника та її складової частини – екзамену, може не поєднуватися з її об'єктивним значенням – способом визначення рівня підготовки спеціаліста та його оцінки. Особистісний сенс екзамену для працівника міліції, який навчається у вищому навчальному закладі, може бути зовсім інший – отримати високу оцінку, просування по службі, довести власну спроможність перед батьками, друзями тощо. Особистісний сенс навчання і професійної діяльності багато в чому залежить від мотивів, якими керується працівник. О.М. Леонтьєв підкреслював, якщо значення є засобом зв'язку людини з реальністю, то сенс пов'язує її з реальністю власного життя в цьому світі. Особистісний смисл, за О.М. Леонтьєвим, – це значення, опосередковане мотивом. Звідси випливає, що смислоутворювальні мотиви діяльності людини, які впливають на її світогляд та життєві позиції, виявляються більш дієвими і значущими ніж мотиви-стимули, які спонукають до конкретних дій.

Таким чином, головна функція особистісно орієнтованого змісту управління персоналом – забезпечувати і відображати становлення системи особистісних сенсів працівника. Вони утворюються на основі його взаємодії з глибинними основами світу і самого се-

бе. Для організації мотивованого прояву та розвитку особистісних сенсів працівника міліції необхідно у зовнішньому і внутрішньому змісті проактивного управління персоналом відобразити насамперед ключові розвиваючі об'єкти та відношення між ними: фундаментальні об'єкти професійної діяльності (наприклад, громадська безпека і громадський порядок, захист життя, здоров'я, прав і свобод громадян); особистісний досвід працівника відносно цих об'єктів (знання, уміння, потреби, ціннісні орієнтації), фундаментальні гуманістичні досягнення людства відносно цих об'єктів (міжнародні стандарти прав людини тощо).

Дослідження свідчать, що процес пошуку системи особистісних смислів працівника по відношенню до службових функцій та цілей діяльності передбачає створення у процесі проактивного управління умов для реалізації:

- особистісної творчості працівника стосовно фундаментальних об'єктів професійної діяльності, навколишнього середовища (продукція працівника як особистісний зміст його діяльності та самоосвіти);
- самоусвідомлення особистого досвіду, знань і ціннісних орієнтацій працівника, які виявляються у процесі пізнання фундаментальних об'єктів діяльності та знань про них (рефлексивно “скопійовані” результати пізнання і творчості);
- прояву власної позиції і відповідної діяльності відносно фундаментальних загальнолюдських цінностей [3].

Таким чином, гуманістичний особистісно орієнтований підхід до проактивного управління персоналом має будуватися на довірі до людини і працівника міліції, вірі у його бажання і можливість до особистісного і професійного зростання й розвитку. Традиційні системи управління органами внутрішніх справ у багатьох країнах, зокрема й Україні, досить часто ґрунтувались на недовірі до людини, гіпотезі про те, що цілі потрібно ставити ззовні, оскільки сам працівник не може зробити адекватний вибір. У деяких теоріях стверджується, що індивіда слід вести до поставлених цілей, інакше він зіб'ється з визначеного керівником шляху; управлінці, супервізори мають розробляти спеціальні курси – екзамени, дізнання, контрольні процедури, щоб впевнитись – працівник рухається до обраної мети; працівник імплі-

цитно розглядається як деструктивний, лінивий, який не бажає плідно і якісно працювати й має перебувати під постійним наглядом [2].

Гуманістичний особистісно орієнтований підхід навпаки спирається на притаманну кожній людині актуальну тенденцію – рости, розвиватись, реалізовувати свій потенціал. Він ґрунтується на засадах віри у конструктивні прагнення кожного працівника до прогресу і саморозвитку. Практичне втілення розглянутих умов досягнення фасилітуючого психологічного клімату в організації та розкриття у процесі управління системи особистісних сенсів працівників міліції можливе за умови створення управлінцями системи МВС системи цілеспрямованого добору, підвищення кваліфікації й розвитку, мотивації персоналу, а також комунікації.

Управління персоналом будь-якої організації – це вид соціального управління, яке здійснюється в соціальних системах. Останнім притаманні невід’ємні елементи кожної системи – структура і функції, характерні (системоутворюючі) ознаки такі, як складність, цілісність, здатність ділитися на компоненти (підсистеми), зв’язок із середовищем, належність як компонент до більш складної системи, – а також деякі специфічні системоутворюючі чинники. Це обумовлюється тим, що виникнення, цілісність, особливості функціонування та розвитку соціальних систем визначаються взаємодією людей. Саме тому до загальних умов виникнення та функціонування усіх систем у цьому разі долучається додаткова – наявність спільних усвідомлених цілей або загальних інтересів, що мають вирішальне значення для ситуації колективної діяльності людей. Головним елементом соціальних систем будь-якого ступеня складності є людина з власними потребами та інтересами, ціннісними орієнтаціями, світоглядом. Тому можна виокремити такі специфічні системоутворювальні чинники соціальної системи: загальна ціль (цілі) функціонування сукупності елементів; підпорядкування завдань кожного елемента загальним цілям функціонування системи; виконання кожним елементом функцій, які впливають із загальних цілей; стійкі зв’язки координації та субординації між елементами системи; орган управління; зворотній зв’язок.

Як уже зазначалося, об’єднання людей у групу, колектив, організацію відбувається заради задоволення певних особистих потреб, інтересів, цілей працівників, але об’єднавшись, останні виконують



вже загальне завдання усієї організації, що безпосередньо не входить до їх особистих інтересів. Утім психологічно працівників задовольняє подібна ситуація оскільки, по-перше, вони усвідомлюють неможливість досягнення власних цілей без реалізації загальної мети, по-друге, працівники поступово пересвідчуються у тому, що можливості організації (тобто системи) ширші, ніж сума можливостей складових елементів [2, 120]. Подібне називається ефектом синергії, саме заради нього створюється більшість систем різного рівня, зокрема й соціальних. Величина синергетичного ефекту багато в чому залежить від уміння управляти персоналом. Будь-яка соціальна система управління, у тому числі й система управління персоналом органів внутрішніх справ, містить дві самостійні, але взаємопов'язані підсистеми: керівну та керовану. До керівної підсистеми належать усі елементи, які забезпечують процес управління персоналом, тобто процес цілеспрямованого впливу на колектив людей, зайнятих у керованій підсистемі. До керованої – усі елементи, які забезпечують процес надання послуг працівниками міліції.

Остаточною метою системи управління персоналом є не стільки особиста діяльність працівника, скільки організація і забезпечення належного стану її об'єкта. Останній розглядається як організована підсистема системи управління персоналом, цілеспрямований вплив на об'єкти становить основний зміст управлінського процесу. Зміни в об'єктах, тобто людях, працівниках організації, зумовлюють етапи розвитку системи управління та оцінку ефективності її функціонування. Зміни стосуються будь-яких показників: рівня знань, умінь, професіоналізму, рівня розвитку індивідуально-психологічних особливостей – здібностей, мотивів, самооцінки, спрямованості, соціальних якостей працівників. Окрім цього, на думку Ю.О. Тихомирова, об'єкт має властивість ніби “опредмечувати” управлінську діяльність з точки зору кінцевих результатів. Об'єкт також генетично визначає стан і функціонування суб'єкта, тобто керівної підсистеми, керівника, впливає на його розвиток, організацію діяльності, на вибір цілей та використання усього комплексу засобів їх досягнення [3, 70].

Тобто у системі управління персоналом головним системоутворюючим фактором є людська особистість. Управління відбувається в соціальній системі – сукупності соціальних відносин, що створюється

в результаті спільної діяльності людей та соціальних груп. В керівній та керованій підсистемах чітко виокремлюються групи елементів – особистостей керівників та працівників, – які разом змінюються, взаємодіють, розвиваються, утворюють ієрархічні структури і підсистеми нижчого рівня, цілеспрямовано рухаються в напрямі поставленої мети, обмінюються інформацією, підтримують зворотній зв'язок. Усе функціонування системи управління заломлюється через призму особистості суб'єкта і об'єкта. У зв'язку з цим для правильного пошуку шляхів оптимізації управління персоналом принципово важливо визначити сутність психологічного поняття “особистість”.

Аналіз численних психологічних даних, наведених у працях Б.Г. Ананьєва, Л.С. Виготського, У. Джемса, О.Г. Ковальова, Г.С. Костюка, О.М. Леонтєва, Ф. Лерша, В.С. Мерліна, В.М. Мясіщева, А.В. Петровського, К.К. Платонова, С.Л. Рубінштейна, З. Фрейда та інших психологів свідчить про необхідність розглядати особистість як складну систему, в якій диференціюються та інтегруються різноманітні психічні якості, що розвиваються в індивіді під впливом соціальних чинників упродовж тривалого часу в умовах власної діяльності. За загальноприйнятими визначеннями, особистість – це системна соціальна якість індивіда, яка формується у спільній діяльності та спілкуванні і характеризується входженням індивіда у суспільні відносини. Інакше кажучи, особистість – це суб'єкт соціальних відносин та свідомої діяльності [4, 124]. З цього визначення випливає, що психологічне уявлення про особистість має відповідати загальнонауковим ознакам системи – таким, як наявність цілісної структури елементів, взаємних зв'язків між ними, ієрархічної організації елементів, системоутворюючих факторів, вхідних і вихідних структурно-функціональних характеристик, рівня розвитку тощо. У такій системі враховується соціальна, психологічна, біологічна специфіка.

Беручи до уваги складність проблеми створення системного психологічного уявлення про особистість, логічно розглянути такий важливий аспект цієї проблеми, як психологічна структура особистості. В цьому напрямі напрацьовані певні здобутки, створені передумови для синтезу системного уявлення про психологічну структуру особистості. На думку В.В. Рибалки, можна виділити три основних ана-

літичних напрямів досліджень, у руслі яких здійснювались спроби сформуванню базових системних засад побудови цілісної психологічної структури особистості – соціально-психолого-індивідуальний, діяльнісний та генетичний [7, 22]. Наукові дані свідчать про те, що в психології все більше усвідомлюється обмеженість існуючих монотипних уявлень про структуру особистості.

У працях Б.Г. Ананьєва, О.М. Леонтєва, Ф. Лерша, Г.С. Костюка, К.К. Платонова, С.Л. Рубінштейна та інших психологів простежується тенденція до синтезу двовимірної або тривимірної психологічної структури особистості, якщо розглядати як базові саме соціально-психолого-індивідуальний, діяльнісний та генетичний виміри. Так, у контексті соціально-психолого-індивідуального напрямку розробки психологічної структури особистості, який представлений у дослідженнях Б.Г. Ананьєва, О.Г. Ковальова, В.С. Мерліна, А.В. Петровського, К.К. Платонова та інших, здійснено певні спроби щодо виходу за межі одного виміру. Прикладом цього є функціональна динамічна психологічна структура особистості К.К. Платонова. На його думку, у структурі особистості слід виокремити чотири підструктури:

- біологічно обумовлених властивостей особистості;
- рівня підготовленості (досвіду);
- особливостей окремих психічних процесів;
- соціально обумовлених якостей особистості.

Стосовно першої підструктури якостей К.К. Платонов чітко підкреслює їх біологічну обумовленість. Він вважає, що до неї належать темперамент, тип вищої нервової системи, задатки, фізичні вади тощо. Усі чотири основні сторони особистості, на думку К.К. Платонова, тісно взаємодіють, проте домінуючий вплив має соціальний бік особистості – її світогляд і спрямованість, потреби й інтереси, ідеали й прагнення, моральні й естетичні якості [5, 15].

К.К. Платонов також розглядав підструктури здібностей і характеру, які ніби “накладені” на всі підструктури першого ряду. У застосуванні принципу “накладання” одного ряду підструктури на інший зроблено важливий крок до синтезу двовимірної структури особистості. Запропонована К.К. Платоновим схема психологічної структури особистості може розглядатись як вихідний пункт для глибшого синтезу пов’язаних між собою соціально-психолого-індивідуального та гене-

тичного (задатки, здібності як результат розвитку) планів цілісного уявлення про особистість. Для цього, однак, необхідні певні доповнення та уточнення такої схеми. Наприклад, на думку В.В. Рибалки, доцільно ввести підструктуру характеру в соціально-психолого-індивідуальний ряд або вимір, враховуючи її зв'язок із підструктурами спрямованості та психофізіологічних якостей особистості, до яких належить темперамент, а соціально-психолого-індивідуальний ряд у схемі К.К. Платонова також доцільно доповнити такими важливими підструктурами, як спілкування та самосвідомість особистості. Саме через підструктуру спілкування відбувається процес соціалізації, формування усіх психічних якостей людини, тому вона має бути представлена у структурі особистості. Що стосується самосвідомості або “Я-підструктури”, то без неї як без “ядра особистості” неможливо сформулювати будь-яке наукове уявлення про структуру особистості. На це неодноразово вказували Б.Г. Ананьєв, У. Джемс, Г.С. Костюк, О.М. Леонт'єв, К. Роджерс, С.Л. Рубінштейн, З. Фрейд, Е. Еріксон та інші психологи. На думку Б.Г. Ананьєва, структура особистості будується водночас за двома основними принципами: субординаційному, за якого більш складні й загальні соціальні властивості особистості підпорядковують собі більш елементарні й часткові соціальні та психофізіологічні властивості, і координаційному, коли взаємодія здійснюється на паритетних засадах, що допускають низку ступенів свободи для корельованих властивостей, тобто відносну автономію кожної з них [1, 20].

Таким чином, синтез соціально-психолого-індивідуального та генетичного вимірів структури особистості уможливорює визначення рівня розвитку в конкретного індивіда задатків і психічних властивостей, тобто здатності особистості до конкретних видів поведінки та діяльності на конкретному етапі її становлення. Йдеться про рівень розвитку і виявлення здібностей, що розподілені між різними підструктурами соціально-психолого-індивідуального виміру, тобто спілкування, спрямованості, характеру, Я-підструктури, досвіду, психічних (інтелектуальних) процесів та психофізіологічних якостей особистості.

Спробу синтезувати два інших виміри психологічної структури особистості – соціально-психолого-індивідуальний та діяльнісний

здійснив наприкінці 30-х – на початку 50-х років XX століття відомий німецький психолог Ф. Лерш. Він фактично поєднав два плани аналізу та синтезу особистості й отримав так звану двовимірну “горизонтально-вертикальну” схему побудови особистості. Цей варіант структури особистості свого часу підтримали українські психологи Г.С. Костюк і П.М. Пелех. За Ф. Лершем, “горизонтальний” вимір особистості утворюють психічні процеси і функції, що виникають і розвиваються в людині на основі взаємодії особистості з навколишнім середовищем, її діяльності та спілкування. “Горизонтальне” діяльнісне коло внутрішньої психологічної структури особистості складається з таких елементів: мотиваційний; почуттєвий або емоційний; пізнавальний; діяльна поведінка. “Вертикальний” вимір особистості розглядається як результат цієї психічної “горизонтальної” діяльності, її внутрішніх сил. У процесі розвитку вони утворюють, так би мовити, внутрішні нашарування у формі “диспозицій”, психічних властивостей, навичок, звичок тощо. Вони – динамічні, оскільки беруть участь у “горизонтальній” діяльності особистості – у процесах відчуття, сприймання та інших психічних процесах [6, 30].

“Вертикальна” внутрішня психологічна структура дорослої людини утворюється завдяки таким основним нашаруванням або “диспозиціям” (підструктурам), як “особистісна надбудова”; “ендотимна основа” особистості – її внутрішні спонування, прагнення, потреби та почуття як мотиви людської діяльності; “зовнішній обсяг переживань особистості” – її відчуття, сприймання, уява, пам’ять, фантазія, мислення, діяльна поведінка тощо; “життєва основа особистості” – сукупність органічних процесів живої істоти, серед яких найважливішими є фізіологічні. Згідно з поглядами Ф. Лерша, розвиток особистості у “горизонтальному” та “вертикальному” вимірах – це єдиний процес. Усяка психічна функція “горизонтального” ряду залишає свої сліди у “вертикальному” ряді нашарувань, “диспозицій”, підструктур і навпаки. Слід зазначити, що введення Ф. Лершем діяльнісного виміру у структуру особистості наділяє особистість ознаками суб’єкта діяльності, надає їй продуктивного, творчого характеру.

Сучасні дослідження діяльності та її побудови, а також погляди П.К. Анохіна, М.О. Бернштейна, О.М. Леонтєва, О.Р. Лурії, В.М. Русалова дозволяють уточнити структурні компоненти ді-

яльнісного виміру. В цьому плані доцільно розглядати такі компоненти, як: потрібнісно-мотиваційний, інформаційно-пізнавальний, цілеутворюючий (прийняття рішення щодо мети, задуму, ідеї, плану діяльності), результативний (виконання рішення, досягнення результату діяльності), емоційно-почуттєвий. Сенс двовимірної “горизонтально-вертикальної” структури, за Ф. Лершем, полягає в тому, що кожна підструктура особистості робить свій системний внесок у регуляцію діяльності та поведінки і, навпаки, вимоги щодо ефективної організації та здійснення діяльності й поведінки формують порівневу (за підструктурами) організацію властивостей особистості. Щоб цей процес мав часову характеристику, доцільно ввести третій, генетичний вимір. Порівнюючи схеми структури особистості Ф. Лерша і К.К. Платонова, В.В. Рибалка відзначає, що, незважаючи на притаманні їм фрагментарність, незавершеність, вони створюють передумови для розробки тривимірної психологічної структури особистості [7].

Узагальнюючи наукові дані, В.В. Рибалка дійшов висновку про те, що в основі синтезу психологічної структури особистості мають лежати три взаємопов’язаних базових виміри: перший – соціально-психолого-індивідуальний, тобто “вертикальний”, з притаманними йому підструктурами особистості; другий – діяльнісний або “горизонтальний”, що диференціюється на відповідні компоненти діяльності та поведінки; третій – генетичний або “часовий” чи “віковий”, що характеризує рівень розвитку якостей особистості, її задатків і здібностей на певному віковому етапі становлення індивіда як особистості. Ці виміри, на думку В.В. Рибалки, утворюють єдину систему базових параметрів цілісної психологічної структури особистості. Вони пов’язані між собою за ортогональним принципом. У психологічній структурі особистості зазначений принцип не використовується у суто математичному розумінні, а й як засіб встановлення внутрішніх системних зв’язків між елементами моделі особистості. Згідно з цим принципом кожний елемент психологічної структури особистості зазнав системного впливу та поєднує в собі функції щонайменше трьох головних типів – соціально-психолого-індивідуального, діяльнісного та генетичного, які відповідають трьом базовим вимірам особистості. З іншого боку, кожний з трьох вимірів має власну внутрішню побудову.

дову, що утворюється відповідними підструктурами, компонентами, рівнями розвитку, пов'язаними між собою. Враховуючи ці обставини, можна твердити, що психологічна структура особистості дійсно є багатовимірною.

Здійснюючи науковий аналіз і синтез психологічної структури особистості, необхідно усвідомлювати, на якому етапі узагальнення та конкретизації понятійного апарату ведеться побудова цієї структури. Так, якщо йдеться про поняття “психологічна структура” як про певний важливий аспект системної характеристики особистості, то його можна вважати найбільш узагальненим. У зв'язку з цим поняття “психологічна структура особистості” умовно належить до першого етапу узагальнення, з якого має починатися процес його конкретизації. Для другого умовного етапу конкретизації властивий розгляд трьох зазначених раніше вимірів – соціально-психолого-індивідуального, діяльнісного та генетичного як базових параметрів психологічної структури особистості. На третьому етапі конкретизації ведеться подальший аналіз і синтез указаних вимірів у формі підструктур соціально-психолого-індивідуального ряду (спілкування, спрямованості, характеру, самосвідомості, досвіду, інтелекту, психофізіологічних якостей), компонентів діяльності (потребово-мотиваційного, цілеутворюючого, результативного, емоційно-почуттєвого) та рівнів розвитку в межах генетичного виміру (здатки і психічні властивості, здібності). До четвертого етапу конкретизації аналізу та синтезу психологічної структури особистості належать загальнопсихологічні якості, функції, процеси, на які диференціюються елементи попереднього етапу.

Використання обраного принципу побудови психологічної структури особистості дозволяє, на нашу думку, структурувати в межах єдиної системної класифікації майже всі загальнопсихологічні якості та функції особистості. Вважаємо, що цей принцип побудови психологічної структури особистості може використовуватись для систематизації основних психічних властивостей людини, що сприяє їх системному вивченню та розумінню, а також для подальшого цілеспрямованого аналізу і синтезу психологічної структури особистості на наступних етапах створення оптимальної психологічної моделі керівника органу внутрішніх справ.

Так, на п'ятому етапі конкретизації психологічної структури особистості стає можливою класифікація конкретних якостей, здібностей особистості щодо певних видів діяльності (наприклад, управлінської). Перехід до цього етапу пов'язаний з урахуванням вимог, які висуваються до особистості в певних видах діяльності та поведінки, ролях, соціальному статусі, які обираються та реалізуються людиною у конкретних соціальних умовах життя. При цьому до структури особистості належать якості та здібності, що відповідають зазначеним вимогам і формуються у процесі соціалізації, виконання різних видів діяльності.

На шостому етапі конкретизації може здійснюватись перехід до диференціації генетичного виміру. Йдеться про аналіз і синтез анатомо-фізіологічних задатків та власне здібностей щодо діяльності певного профілю, що потребує об'єднаних зусиль психологів, педагогів, фізіологів, інших фахівців, котрі можуть кваліфіковано досліджувати особливості анатомо-фізіологічних та морфологічних особливостей людини, які є основою розвитку здібностей.

На сьомому етапі може розроблятися індивідуальна модель творчої особистості, властива конкретній людині, яка ґрунтується на поєднанні конституціональних, індивідуальних та особистісних рівнів її формування. Для цього етапу характерним є вихід людини на рівень самоактуалізації особистості, повноцінна реалізація власного потенціалу.

Розглянуті принципи побудови психологічної структури особистості, на нашу думку, можуть використовуватись для розробки моделі керівника органу внутрішніх справ на базі гуманістичного особистісно орієнтованого підходу. Зокрема, узагальнюючи і систематизуючи індивідуально-психологічні якості, властивості, процеси керівника системи ОВС, доцільно спиратись переважно на четвертий і п'ятий етапи конкретизації психологічної структури особистості, що уможливить системно і всебічно підійти до створення психограми і професіограми керівника. У процесі подальшої професіоналізації керівника можливий вихід на шостий і сьомий етапи узагальнення психологічної структури його особистості, що дозволить науковцям достатньо вірогідно діагностувати і прогнозувати індивідуальний творчий стиль його діяльності.



Можна також дійти висновку про те, що умовами реалізації принципу гуманістичного особистісно орієнтованого підходу до управління є позитивне ставлення керівника до працівника організації, безумовне сприйняття його як людини із певними інтересами, мотивами і потребами, емпатійне розуміння, використання в роботі комплексу методів впливу на особистість, серед яких переважають методи і засоби заохочення і стимулювання діяльності, а також створення умов для командної роботи, постійного особистісного зростання і розвитку працівників.

### **Список використаних джерел**

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – СПб.: Питер, 2002. – 288 с.
2. Барко В.І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ (проактивний підхід): монографія. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 448 с.
3. Барко В.І., Ірхін Ю.Б., Никифорчук Д.Й., Підюков П.П. Управління персоналом ОВС (психолого-педагогічний аспект): навч. посіб. – К.: РВЦ НАВСУ, 2005. – 244 с.
4. Барко В.І., Ірхін Ю.Б., Нещерет Т.В. Професіографічний опис основних видів діяльності в ОВС України: навч. посіб. – К.: КНУВС, ДП “Друкарня МВС”, 2007. – 100 с.
5. Платонов К.К. Структура и развитие личности. – М.: Наука, 1986. – 252 с.
6. Собчик Л.М. Психология индивидуальности. – СПб.: Изд. “Речь”, 2003. – 624 с.
7. Рибалка В.В. Психологія розвитку творчої особистості. – К.: ІЗМН, 1996. – 236 с.

*Стаття надійшла 22.10.2008.*

УДК 371.24:34

**Володимир Клачко**

кандидат педагогічних наук, доцент, начальник кафедри роботи з персоналом, юридичної психології, педагогіки та політології Академії управління МВС;

**Наталія Музика**

ад'юнкт Академії управління МВС

## **ВИКОРИСТАННЯ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ АКАДЕМІЇ УПРАВЛІННЯ МВС. КОНТЕКСТНЕ НАВЧАННЯ**

*У статті розкриваються сутність, зміст та види особистісно орієнтованих технологій навчання, що створюють оптимальні умови для розвитку особистості слухача Академії управління МВС. Особлива увага приділяється технології контекстного навчання. Обґрунтовується необхідність застосування особистісно орієнтованих технологій у навчальному процесі вищої школи в умовах входження України до європейського освітнього простору.*

*В статті розкриваються сутність, содержание и виды личностно ориентированных технологий обучения, создающих оптимальные условия для развития личности слушателя Академии управления МВД. Особое внимание уделено технологии контекстного обучения. Обосновывается необходимость использования личностно ориентированных технологий в учебном процессе высшей школы в условиях интеграции Украины в европейское образовательное пространство.*

*The essence, content and kinds of personality-oriented technologies which create optimal conditions for the personality development of a trainee of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs are discovered in the article. Special attention is devoted to the technology of context teaching. The necessity of the application of personality-oriented technologies in the academic process in the conditions of Ukraine's integration into the European educational area is grounded.*

**Ключові слова:** *особистісно орієнтовані технології, робота над навчальним проектом, технологія колективного творчого виховання, технологія “створення ситуації успіху”, сугестивна технологія, контекстне навчання.*

**Ключевые слова:** *личностно ориентированные технологии, работа над учебным проектом, технология коллективного творческого воспитания, технология “создания ситуации успеха”, суггестивная технология, контекстное обучение.*

**Keywords:** *personality-oriented technologies, technology of “creating the situation of achieving success”, working on the study project, technology of the collective creative bringing-up, suggestive technology, context teaching.*

Процес входження України до європейського освітнього простору потребує вдосконалення системи якості вищої освіти, впливає на темпи та рівень науково-технічного, економічного і соціально-культурного прогресу, а також на формування інтелектуального потенціалу нації. У зв'язку з цим необхідні зміни до змісту, форм та методів підготовки студентів до майбутньої педагогічної діяльності. Практика педагогічного процесу вищої школи ще не повною мірою відповідає нинішнім високим світовим стандартам.

У дослідженнях педагогічних аспектів удосконалення системи якості вищої освіти (І.Д. Бутузов, Е.П. Бутузова, В. Жураковський, В. Приходько, І. Федоров, С.Н. Горичева, В.В. Гузєєв, А.І. Александров, В.П. Каширін, Л.Є. Мерзляк, А.Т. Іваницький, В.В. Богуславський, Ю.В. Шеремета, В.В. Зайцев та інші) проблемі змісту, форм та методів підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності приділяється чимала увага, разом з тим, перелік досліджень, спрямованих на обґрунтування форм та методів особистісно орієнтованих технологій навчання дещо обмежений, – це роботи таких науковців, як А.А. Вербицький, В.П. Безпалько, Н.В. Борисова, В.П. Бугрин, М.Г. Чобітько [2; 3; 4; 5; 6].

З метою подолання недоліків у сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідженнях пропонується перехід до інноваційних технологій здійснення навчального процесу у вищій школі. Своєрідний методологічний імператив простежується через визнання особистісно орієнтованої освіти як специфічної організації навчального процесу, що створює оптимальні умови для розвитку особистості студента. Під-

ставою для реорганізації освіти слугують нові цінності, що з'явилися в суспільстві, – саморозвиток, самоосвіта, самовиховання, самопроекування особистості.

За тлумачним словником, технологія – це процес досягнення певних результатів порівняно з вихідним станом об'єкта завдяки використанню властивої конкретній сфері діяльності сукупності методів, засобів, способів.

Зміна змісту освіти сьогодні впливає на її технології, надає їй особистісної спрямованості. Якими конкретно технологіями потрібно користуватись, що за зміни мають відбутись усередині процесу навчання, аби для особи, яка навчається, освіта набула життєвого сенсу, давала задоволення?

Особистісно орієнтована технологія навчального процесу – це певна система педагогічних дій, опосередкованих особистісними якостями педагога, які спрямовані на створення якнайсприятливішого середовища навчання на підставі обміну індивідуальними здібностями, способами навчання та особистісного саморозвитку [1, 8].

Характерною особливістю технологій, спрямованих на розвиток особистості, є їх варіативність, що враховує рівні потреб, інтересів, схильностей, здібностей і можливостей студента. Тому навчальний процес в Академії управління МВС відбувається в умовах мотиваційного управління самостійною навчально-пізнавальною діяльністю, завдяки цьому замінюється значення викладача та слухача.

Технологізація особистісно орієнтованого освітнього процесу передбачає спеціальне конструювання навчального тексту дидактичного матеріалу, методичних рекомендацій до його використання, типів навчального діалогу, форм контролю за особистісним розвитком студента під час навчально-пізнавальної діяльності. Тільки реалізуючи принцип суб'єктності освіти, можна говорити про особистісно орієнтовані технології.

Головні вимоги до особистісно орієнтованих технологій І.С. Якиманська сформулювала таким чином:

- навчальний матеріал має забезпечувати виявлення змісту суб'єктного досвіду осіб, що навчаються, враховуючи досвід їх попереднього навчання;

- виклад знань у навчальній літературі (викладачем) спрямовується не тільки на розширення їх обсягу, структурування, інтегрування, узагальнення предметного змісту, а також і на постійне перетворення набутого суб'єктного досвіду кожного студента;
- враховуючи інтереси студента, рівень його знань і вмінь, з метою розвитку його особистості визначається навчальна мета кожного заняття, формується увесь навчальний процес;
- активне стимулювання студентів до самостійної освітньої діяльності, зміст і форми якої дозволяють забезпечувати можливість самоосвіти, саморозвитку, самовираження під час оволодіння знаннями;
- всі методичні рішення (організація навчального процесу, використані прийоми, способи, вправи) відповідають особистості студента – його потребам, мотивам, здібностям, активності, інтелекту. Створюється середовище, що сприяє максимальному розвитку кожного, реалізує принцип суб'єктивної освіти, формується індивідуальна карта пізнавального і психічного розвитку студента;
- слід забезпечувати контроль і оцінку не лише результату, а й головним чином процесу навчання;
- освітній процес має забезпечувати побудову, реалізацію, рефлексію, оцінку навчання як суб'єктної діяльності [2, 37–38].

Особистість людини – єдність трьох сутностей: природної, соціальної, культурної, тому особистісно орієнтована технологія навчального процесу має враховувати природні особливості кожного (здоров'я, здатність мислити, відчувати, діяти), соціальні властивості (бути громадянином, трудівником), властивості як суб'єкта культури (свобода, гуманність, духовність, творчість).

Сьогодні науковці називають різноманітні технології, які належать до особистісно орієнтованих, утім, бракує загальноприйнятої класифікації. Найпоширеніші особистісно орієнтовані технології, які використовуються у навчальному процесі Академії управління МВС, розглянемо нижче.

Робота над навчальним проектом – практика особистісно орієнтованого навчання у процесі конкретної праці слухача, на основі його

вільного вибору та з урахуванням його інтересів. У свідомості слухача це має такий вигляд: “Все, що я пізнаю, – знаю, для чого мені потрібно, і де я зможу ці знання застосувати”. Для педагога – це прагнення знайти розумний баланс між академічними і прагматичними знаннями, уміннями та навичками. Навчальне проектування орієнтоване передусім на самостійну діяльність слухачів – індивідуальну, парну або групову, яка виконується впродовж визначеного часу.

Технологія проектування передбачає розв’язання слухачем або групою слухачів будь-якої проблеми, яка передбачає, з одного боку, використання різноманітних методів, засобів навчання, а з другого – інтегрування знань, умінь із різних галузей науки.

Результати виконання проектів “відчутні”: якщо це теоретична проблема, то заключний етап – вироблення конкретного варіанту її розв’язання, якщо практична – конкретний результат, готовий до впровадження. Проектна технологія передбачає використання педагогом сукупності дослідницьких, пошукових, творчих за своєю суттю методів, прийомів, засобів.

Таким чином, суть проектної технології – стимулювання інтересу слухачів до певних проблем, які передбачають володіння визначеною сумою знань, та через проектну діяльність, яка передбачає розв’язання однієї або цілої низки проблем, показ практичного застосування отриманих знань. Метою навчального проектування є створення педагогом таких умов під час навчального процесу, за яких його результатом є індивідуальний досвід проектної діяльності слухача.

Технологія колективного творчого виховання – формування особистості у процесі колективної роботи; організація певного способу життя колективу, де все ґрунтується на засадах моральності та соціальної творчості. Зазначена технологія уможливує вдосконалення пізнавально-світоглядної, емоційно-вольової та дієвої сфери слухача і є особисто орієнтованою, бо кожному з них знайдеться справа до душі, яку можна організувати, зробити найкраще. Сьогодні він керує, організовує, творить разом з іншими, так само зацікавленими людьми. Завтра – візьме участь у новій колективній творчій справі, але вже як виконавець. Ця технологія об’єднує ділову та міжособистісну сфери діяльності людини.

Педагогічна технологія “створення ситуації успіху” ґрунтується на особистісно орієнтованому підході до процесу навчання та виховання. Ситуація успіху – це суб’єктивний психічний стан задоволення внаслідок фізичної або моральної напруги виконавця вправ, творця явища.

Ситуація успіху досягається тоді, коли сам учасник навчального процесу (слухач) визначає досягнутий результат як успіх. Кожному педагогу слід звернути увагу на це положення. Усвідомлення ситуації успіху самим слухачем, розуміння її значущості виникає у суб’єкта після подолання боязкості, невміння, незнання, психологічного утиску та інших труднощів. Слід зауважити, що навіть інколи пережита слухачем ситуація успіху може залишити незабутнє емоційне враження в його душі, позитивно вплинути на мотиваційну сферу, яка активізує особистість у процесі навчання. Заряд активного оптимізму загартовує характер, підвищує життєву стійкість, здатність до протидії.

Серед педагогічних особистісно орієнтованих технологій найбільшу зацікавленість викликала сугестивна технологія, яка ще мало поширена. Основою релаксопедичного навчання є психічна саморегуляція, яка має неабияке профілактичне значення. Керування психічним станом відбувається спочатку через регуляцію психічного стану особи, що навчається, за допомогою та під керівництвом викладача, і трансформується у саморегуляцію. Прикладом використання цієї технології може слугувати проведення в Академії управління МВС згідно з розкладом занять соціально-психологічних тренінгів. Наприклад, метою тренінгу “Психологія ефективного управління”, проведеного зі слухачами, був розвиток компетентності майбутніх керівників ОВС у спілкуванні, формування та розвиток загальних і спеціальних умінь, виховання навичок самовдосконалення і впливу на підлеглих, управління конфліктами і запобігання шкідливим проявам дистресу, розвиток цілісної системи якостей управлінця [3, 349].

Особливу увагу варто приділити контекстному навчанню як одному з видів особистісно орієнтованих технологій. Підґрунтям для формування концепції зазначеної технології стало усвідомлення смислоутворюючого впливу предметного та соціального контекстів

майбутньої професійної діяльності слухача на процес і результати його навчання.

Так, А.А. Вербицький визначає контекстне навчання як концептуальну основу інтеграції видів діяльності осіб, які вчаться (навчальної, наукової, практичної). Ученим виявлені форми організації діяльності таких осіб: навчально-професійна, квазіпрофесійна, навчальна діяльність академічного типу [5]. Особливого значення у контекстному навчанні набувають його активні форми й методи або технології активного навчання (ТАН), які базуються не тільки на процесах сприйняття, пам'яті, уваги, а насамперед на творчому, продуктивному мисленні, поводженні, спілкуванні. Отже, проаналізуємо форми організації навчальної діяльності слухачів у контекстному навчанні та залежні від них ТАН контекстного типу в Академії управління МВС.

У навчально-професійній діяльності як форми її організації використовуються такі ТАН: написання курсової та магістерської робіт, що є самостійними науковими дослідженнями в галузі актуальних для слухача знань; проходження навчальної практики та стажування. Головна умова останнього – виконання під контролем її керівника певних дій у реальних умовах оперативно-службової обстановки. Це забезпечує найбільш повне наближення навчального процесу до оперативно-службової діяльності.

Під час квазіпрофесійної організації діяльності слухачів використовують розігрування ролей, дидактичну гру. Розігрування ролей (інсценування) – це ігровий спосіб аналізу конкретних ситуацій, що ґрунтуються на проблемах взаємин у колективі, вдосконалення стилю й методів керівництва органами та підрозділами внутрішніх справ. Цей метод активного навчання контекстного типу спрямований на розвиток поведінкових умінь як професійного, так і соціального характеру й допускає введення певних елементів театралізації, оскільки подання ситуації, її аналіз і прийняття рішень здійснюються в особах. Матеріалом для розігрування ролей слугують, як правило, типові ситуації, навички або вміння, тобто відбувається відпрацьовування дій гравців у заданих предметно-соціальних умовах.



Розігрування ролей – простіший, ніж дидактична гра, метод навчання за характером імітованої ситуації, кількістю дійових осіб, однозначністю прийнятих рішень, контролем ситуації й поведження учасників з боку викладача, тривалістю заняття.

Дидактична гра – складне багатопланове явище, вивченням якого займаються представники різних наук. Це форма діяльності в умовних ситуаціях, спрямованих на відтворення й засвоєння суспільного досвіду, фіксованого в соціально закріплених способах здійснення предметних дій, у предметах науки й культури.

Ми дотримуємося визначення дидактичної гри, відповідно до якого вона є формою відтворення предметного й соціального змісту професійної діяльності майбутніх керівників ОВС, моделювання систем відносин, характерних для цього виду практики. Гра акумулює в собі елементи будь-яких форм і методів навчання (конкретну ситуацію, розігрування ролей, дискусію тощо). На відміну від ігрового проектування, імітаційного тренінгу, розігрування ролей має гнучкішу структуру, не обмежує вибір об'єктів імітації, допускає введення ситуацій, які виникають у процесі оперативно-службової діяльності спонтанно.

До академічної навчальної діяльності належить проблемна та бінарна лекції, інтерактивна лекція-візуалізація, семінар-дискусія з “мозковою атакою” або без неї, групове практичне заняття, семінар-дискусія. Під час проведення проблемної лекції нове завдання подається через проблемність питання або завдання ситуації. При цьому процес пізнання слухачів у співробітництві та діалозі з викладачем наближається до дослідницької роботи. Зміст проблеми розкривають шляхом організації пошуку чи розв’язання її, підсумовування й аналізу традиційних і сучасних поглядів. Інтерактивна лекція-візуалізація є візуальною формою подачі лекційного матеріалу технічними засобами навчання (аудіо-, відеотехніки) чи за допомогою фліп-чартів. Бінарна лекція – різновид читання лекції у формі діалогу двох викладачів (представників різних наукових шкіл, ученого і практика, викладача і слухача).

Таким чином, призначення особистісно орієнтованих технологій в тому, щоб підтримувати та розвивати природні якості особистості, її індивідуальні здібності, допомагати у становленні її суб'єктності, соціальності, культурної ідентифікації, творчої самореалізації. Це

уможливить підвищення якості й ефективності навчання, забезпечить його професійну спрямованість, створить сприятливу атмосферу для самостійності, ініціативності та творчості майбутніх фахівців.

Застосування у навчальному процесі особистісно орієнтованих технологій дозволяє максимально наблизити систему вищої освіти України до загальносвітових і європейських стандартів і, таким чином, скоротити термін остаточного входження нашої держави у глобальний освітній простір.

Перспективою подальшого розвитку за напрямом використання особистісно орієнтованих технологій навчання є удосконалення інтерактивних методик проведення занять у вищих навчальних закладах.

### **Список використаних джерел**

1. Актуальні проблеми управління та службово-оперативної діяльності органів внутрішніх справ у сучасний період розвитку державності України: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 26 жовт. 2007 р. – К.: “МП Леся”, 2008. – 376 с.

2. Безпалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. – М., 1995. – 126 с.

3. Борисова Н.В. Образовательные технологии как объект педагогического выбора: учеб. пособ. – М.: Исслед. центр, 2000. – 187 с.

4. Бугрин В.П. Технологии подготовки и проведения конкретных ситуаций: обзорная лекция / под ред. Н.А. Селезнёвой, Н.В. Борисовой. – М.: Исслед. центр, 2000. – 215 с.

5. Вербицкий А.А. Новая образовательная парадигма и контекстное обучение: монография. – М.: Исслед. центр, 1999. – 235 с.

6. Чобітько М.Г. Технологія поетапного нарощування професіоналізму майбутніх вчителів у процесі особистісно орієнтованої професійної підготовки у вищих педагогічних навчальних закладах: метод. реком. – Черкаси: Брама-Україна, 2007. – 56 с.

7. Якиманская И.С. Разработка технологии личностно ориентированного обучения // Вопросы психологии. – 1995. – № 2. – С. 14–20.

*Стаття надійшла 05.12.2008.*

УДК 797.2:751.741

**Вадим Бабенко**

кандидат педагогічних наук, доцент,  
начальник кафедри вогневої та  
фізичної підготовки Академії  
управління МВС;

**Алім Вовнянко**

викладач кафедри вогневої та  
фізичної підготовки Академії  
управління МВС

## **МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ МАСО-ГАБАРИТНИХ МАКЕТІВ ПІСТОЛЕТІВ “ФОРТ” НА ЗАНЯТТЯХ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОЇ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ**

*У статті визначаються подальші напрями підвищення професіоналізму працівників органів і підрозділів внутрішніх справ України засобами фізичної культури і спорту. Наведені основні положення методики використання масо-габаритних макетів пістолетів на заняттях зі спеціальної фізичної підготовки.*

*В статье определяются дальнейшие направления повышения профессионализма сотрудников органов и подразделений внутренних дел Украины посредством физической культуры и спорта. Приведены основные положения методики использования массо-габаритных макетов пистолетов на занятиях по специальной физической подготовке.*

*The article specifies the further directions of professional development of workers and divisions of internal affairs of Ukraine by means of physical culture and sport. The main provisions of methods of applying mass-gabarit models of pistols at lessons in special physical training are considered in the article.*

**Ключові слова:** мотивація, фізична підготовка, погроза зброєю, макети пістолетів.

**Ключевые слова:** мотивация, физическая подготовка, угроза оружием, макеты пистолетов.

**Keywords:** motivation, physical training, weapon threat, models of pistols.

Підвищення рівня фізичної підготовленості працівників правоохоронних відомств є одним із головних завдань чинної Національної

доктрини розвитку фізичної культури і спорту й Державної програми розвитку фізичної культури та спорту на 2007–2011 роки.

Слід зазначити, що специфіка роботи органів і підрозділів внутрішніх справ така, що працівник міліції завжди перебуває при виконанні своїх службових обов'язків, отже, йому необхідно знати нормативно-правову базу і вміти правильно її застосовувати у різних ситуаціях. Зокрема, це стосується розділу III Закону України “Про міліцію”, що має назву “Застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї”. Так, ст. 13 зазначеного розділу передбачено, що працівники міліції мають право застосовувати табельну вогнепальну зброю, заходи фізичного впливу, зокрема прийоми рукопашного бою, для припинення протидії законним вимогам міліції, якщо інші способи не забезпечили виконання покладених на неї обов'язків.

Інтелект, професійна майстерність, здатність до гнучкої тактики дій, колективізм – це невід'ємні складові особистості сучасного працівника міліції. Атлетизм, витривалість та практичне вміння застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби чи вогнепальну зброю в поєднанні з дотриманням службової етики, дисципліни та законності повинні сприяти підвищенню рівня гуманізації, удосконаленню професіоналізму і формуванню впевненості у своїх діях. Однак сьогодні міліцейська практика нараховує багато сумних фактів травматизму працівників ОВС через непрофесійні дії при затриманні озброєних вогнепальною зброєю правопорушників. Це насамперед свідчить про недостатній рівень їх спеціальної фізичної підготовленості [7; 8].

Історіографія небагата на дослідження проблем спеціальної фізичної підготовленості працівників ОВС до дій в екстремальних ситуаціях. Більшість наукових праць та досліджень, які проводилися у цій галузі, присвячувалися, в основному, спеціальній фізичній підготовці курсантів і слухачів вищих навчальних закладів МВС України [7; 8]. У зв'язку з цим актуальність теми дослідження обумовлена важливістю обґрунтування та створення необхідних умов для подальшої успішної організації і розвитку професійної і, зокрема, спеціальної фізичної підготовки в практичних органах та підрозділах Міністерства внутрішніх справ України.

Метою дослідження є вдосконалення навчального процесу працівників практичних органів і підрозділів внутрішніх справ України, визначення і напрацювання певних позицій, спрямованих на формування позитивної мотивації до занять фізичною підготовкою в особового складу міліцейських підрозділів, а також упровадження у навчальний процес зі спеціальної фізичної підготовки масо-габаритних макетів пістолетів “Форт” [6].

Діяльність органів і підрозділів внутрішніх справ України спрямована насамперед на забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, запобігання й припинення правопорушень і злочинів, охорону громадського порядку, забезпечення безпеки дорожнього руху. Вона ґрунтується на принципах законності, гуманізму, поваги до особи і соціальної справедливості [5].

Вищезазначені та інші завдання ОВС вимагають від керівника підрозділу, викладача або особи, що здійснює і контролює навчальний процес, забезпечення такої організації і змісту навчального процесу, ставили б перед працівниками міліції завдання постійного професійного та фізичного вдосконалення і самовдосконалення. Як правило, на першому етапі річної підготовки повинна бути забезпечена спрямованість на навчання й удосконалення основних рухових навичок і умінь. Надалі слід постійно орієнтувати працівників ОВС на необхідність удосконалення інших складових їх підготовленості, активної роботи в умовах навантажень постійного зростання. Водночас варто стежити за тим, щоб фізичний і емоційний стрес, яким піддається працівник у службовій та навчальній діяльності, відповідав його фізіологічним і психічним можливостям, а також наявним функціональним резервам [1, 10–12].

Слід зазначити, що підготовка працівника органів і підрозділів внутрішніх справ тісно пов’язана з усім комплексом заходів, які застосовуються під час організації сучасної системи підготовки спортсмена класу I-ий розряд – кандидат в майстри спорту – майстер спорту, а саме: добором висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів, належним матеріально-технічним забезпеченням, ефективною тактико-технічною, фізичною і психологічною підготовленістю, системою профілактики захворювань, дотриманням заходів особистої безпеки з метою запобігання отриманню

травм та їх ефективним лікуванням [9]. Недоліки, що допускаються у вищезазначених та інших компонентах системи цієї підготовки, можуть негативно позначатися на рівні мотивації як спортсмена, так і працівника міліції.

Однак найважливішим аспектом всебічної підготовки працівника ОВС є психологічне забезпечення високого рівня його активності щодо фізкультурно-спортивної діяльності впродовж усього періоду навчання, де ключовим елементом є мотиваційна орієнтація, пов'язана з бажанням або небажанням активно займатися зазначеною діяльністю та готовністю працівників до дій в екстремальних ситуаціях.

Наприклад, розглядаючи одне з найскладніших питань, а саме обеззброєння противника, що погрожує вогнепальною зброєю, ми не наголошуємо на пріоритетності певних прийомів. Є безліч способів обеззброєння противника в приміщенні, на відкритій чи закритій місцевості, в місцях значного скупчення людей тощо.

Як правило, при невпевненому застосуванні або неправильно обраному і виконаному прийомі обеззброєння і затримання, а також під час нападу на працівника ОВС з метою заволодіння пістолетом гинуть та дістають поранення ні в чому не винні люди. На нашу думку, основною причиною цього є недостатнє матеріально-технічне забезпечення занять, а також суттєві недоопрацювання викладацького чи інструкторсько-інспекторського складу під час проведення занять зі спеціальної фізичної підготовки. Крім того, використання застарілих гумових макетів пістолетів для відпрацювання прийомів обеззброєння поступово притуплює інстинкт самозбереження.

Постійно відпрацьовуючи прийоми з гумовим пістолетом на заняттях, курсанти чи слухачі не відчують вагових характеристик зброї, не чують звуків роботи частин і механізмів при досиланні патрона до патронника, звуку зняття пістолета із запобіжника. І, що найголовніше, не відчують моменту пострілу і не бачать приблизного напрямку польоту кулі.

Від моменту виникнення екстремальної ситуації і до створення реальної загрози життю та здоров'ю минає певний проміжок часу. Як правило, на заняттях з гумовими макетами зброї не враховується час, який потрібен нападнику для того, щоб дістати пістолет, зняти його із

запобіжника, приготуватися і зробити постріл. Початкове положення зброї – якраз саме з цього і починає формуватися процес підготовки до виконання прийому обеззброєння.

Працівникам міліції дуже часто доводиться перебувати у ситуаціях, коли порушник тримає в руках приведену у готовність справжню вогнепальну зброю. Відлік часу йде на частки секунди, хибне рішення – непоправні наслідки.

У переважній більшості навчальних закладів системи МВС України викладається навчальна дисципліна “Особиста безпека”. Вона чітко розмежовує різновиди професійного ризику (виправданий, невиправданий), види небезпек (реальна, потенційна, уявна, провокована), що очікують працівника міліції в його повсякденній діяльності [5]. На нашу думку, потребує поглибленого дослідження поняття погрози працівникові міліції вогнепальною зброєю, в якому пропонуємо розрізняти професійну і непрофесійну погрозу.

*Професійна погроза вогнепальною зброєю* – це ситуація екстремального характеру, під час виникнення якої особа, що дістала заряджений пістолет, спрямувала його в сторону працівника міліції і, не даючи останньому скоротити дистанцію (тримає на відстані), перебуває у стані підвищеної готовності зробити постріл за будь-якої спроби правоохоронця виконати певні захисні дії. При цьому особа, що погрожує працівникові міліції вогнепальною зброєю, не зменшує відстані між ними і дистанційно встановлює свої вимоги.

*Непрофесійна погроза вогнепальною зброєю* – це ситуація екстремального характеру, під час виникнення якої особа, що дістала заряджений пістолет, спрямувала його в сторону працівника міліції та, не здійснюючи активних спроб зробити постріл, наближається до нього, приставляє пістолет впритул до тіла правоохоронця і вступає з ним у дискусію, подаючи якісь команди чи ставлячи певні вимоги. При цьому слід зазначити, що особа, яка погрожує зброєю, не завжди здатна контролювати момент перебування працівника міліції на лінії вогню, може частково втрачати пильність чи відволікатися на події довколишнього середовища.

У ст. 12 Закону України “Про міліцію” визначено умови й межі застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї. Згідно з цією статтею застосуванню сили має пере-

дувати попередження про намір її використання, якщо дозволяють обставини. Без попередження фізична сила, спеціальні засоби і зброя можуть застосовуватись, якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю громадян чи працівників міліції.

У разі неможливості уникнути застосування сили вона не повинна перевищувати межі, необхідної для виконання покладених на міліцію обов'язків, і має завдавати мінімально можливої шкоди правопорушнику та іншим громадянам.

В Академії управління МВС апробуються масо-габаритні макети пістолетів “Форт” виробництва Казенного науково-виробничого об'єднання “Форт” МВС України (далі – КНВО “Форт”), які, незважаючи на їх конструктивну схожість зі зброєю, належать до групи товарів побутового вжитку і використовуються як сувенір [6]. Конструкція макету виключає можливість пострілу набоями до вогнепальної або іншої зброї серійного виробництва, самовільна переробка макета на вогнепальну зброю заборонена і карається згідно з чинним законодавством.

Отримані від КНВО “Форт” МВС України масо-габаритні макети пістолетів використовувалися не лише під час занять із вогневої підготовки, а й при відпрацюванні тематики зі спеціальної фізичної підготовки, яка стосувалася обеззброєння супротивника при погрозі вогнепальною зброєю.

Практичні заняття спрямовувалися на вивчення й удосконалення навичок обеззброєння. Заняття проводилися в спеціальній формі (куртках самбо, костюмах рукопашного бою), у звичайній спортивній формі, у спортивній залі або на спеціальному спортивному майданчику із суворим дотриманням заходів безпеки.

Методика навчання прийомам обеззброєння від погрози вогнепальною зброєю поділялася на три етапи: ознайомлення, вивчення, удосконалення. Ознайомлення – це правильне уявлення про рухову дію, чітке розуміння її змісту та структури. Для ознайомлення необхідно назвати прийом, виконати його в цілому, показати по елементах, пояснити техніку його виконання, дати можливість самостійно виконати прийом. Вивчення – це виконання прийому в цілому із дотриманням правильної форми, швидкості та ритму. Здійснюється за допомогою підготовчих, імітаційних прийомів без зброї, з обов'язковим



поєднанням 2–3 елементів. Удосконалення – це відпрацювання прийому в цілому на точність у швидкому темпі.

У процесі вивчення прийомів особлива увага приділялася техніці виконання кожного елемента, а для вдосконалення обов'язковою умовою є застосування кожного прийому до певної екстремальної ситуації.

На заняттях зі спеціальної фізичної підготовки сам процес навчання з різними категоріями працівників ОВС (слухачі денної форми навчання, начальники міськрайлінорганів, викладачі тактики самозахисту училищ професійної підготовки, що прибували до Академії управління МВС для підвищення кваліфікації) розпочинався з ознайомлення з роботою частин і механізмів даного пристрою, принципів їх дій.

Зверталася увага на те, що коли озброєний супротивник одразу не зробив постріл, погрожує і вступає з працівником міліції в дискусію, ставлячи при цьому якісь вимоги, тоді у останнього є шанс, не застосовуючи заходів фізичного впливу, спробувати умовити правопорушника скласти зброю і затримати його. Якщо озброєний пістолетом супротивник налаштований рішуче, погрожує працівнику міліції на відстані більше одного метра, і ситуація змінюється в гіршу сторону, тоді слід проявити певні акторські здібності, примусити супротивника втратити пильність, після чого застосувати відповідний прийом.

Перед застосуванням прийому рукопашного бою працівник міліції повинен миттєво визначити тип зброї супротивника (курковий чи безкурковий варіант), його фізичний та психологічний стан, готовність до відкриття вогню. В екстремальній ситуації, якщо супротивник один, необхідно працювати на затримання, за наявності співників – на відбирання зброї і під погрозою відібраної, або своєї зброї затримувати їх.

Під час виконання прийому працівник міліції повинен чітко подавати супротивнику команди, наприклад: “Не рухатись, міліція”, і за допомогою больового впливу на певні частини тіла примусити правопорушника припинити опір.

Прийоми рекомендовано обирати і виконувати залежно від ситуації у слухний момент. Так, щоб не пролунав постріл під час виконання прийому, слід звертати увагу на кисть руки з пістолетом. Для цього

необхідно миттєво відійти з лінії пострілу, захопити рукою затвор пістолета і цією ж рукою перекрити хід курка до ударника. Наприклад:

- вихідне положення – правопорушник стоїть напроти працівника міліції на відстані одного метра і, приставивши впритул пістолет до грудей останнього, вступає з ним у дискусію;
- одночасно з кроком лівою ногою вперед, в сторону та поворотом тулуба праворуч працівник міліції лівою рукою захоплює затвор пістолета, перекривши хід курка, при цьому, притиснувши великий палець супротивника до пістолета, правою рукою захоплює руку з пістолетом у районі запобіжної скоби, своїм великим пальцем притискає вказівний палець супротивника до пістолета, а вказівним пальцем притискає вказівний палець супротивника до скоби пістолета у зворотному напрямку;
- правою ногою наносить розслаблюючий удар по гоміліці супротивника, приставивши праву ногу біля лівої, одночасно з відступом лівої ноги назад масою свого тулуба виконує важіль руки назвні. Зваливши супротивника на землю, тримаючи руку, обійти його зі сторони голови, впершись правим коліном у шию, лівим – у спину супротивника, зафіксувати руку больовим прийомом, відібрати пістолет та приступили до виконання інших дій.

Слід зазначити, що це тільки один із прийомів, які неможливо показати і навчитися виконувати на гумових макетах вогнепальної зброї. Застосування масо-габаритних макетів значно розширює дозволений арсенал дій працівника міліції, забезпечуючи при цьому його особисту безпеку.

Отже, мотивація персоналу органів і підрозділів внутрішніх справ України має варіативний характер і залежить від правильності організації і проведення кожного етапу річної підготовки, а також всебічної готовності працівників ОВС з інтересом і бажанням сприймати навчальний матеріал. Принципово важливим моментом у формуванні позитивної мотивації у працівників ОВС до занять фізичною підготовкою, спрямованістю на самовдосконалення засобами фізичної культури і спорту є чітка і добре налагоджена робота в системі “викладач – працівник ОВС”. Наявність позитивної мотивації та творчого ставлення до навчального процесу формує почуття відпо-

відальності, полегшує перенесення великих навантажень і мобілізує приховані ресурси організму.

Формування позитивної мотивації, прагнення до підвищення власних результатів та успішного виконання службових завдань можливі тільки на основі часткового поєднання, абсолютної злагодженості та виваженої взаємодії з іншими навчальними дисциплінами.

Провівши на заняттях зі спеціальної фізичної підготовки апробацію масо-габаритних макетів пістолетів “Форт” замість гумових макетів за темою “Обеззброєння від непрофесійної погрози вогнепальною зброєю” і змодельовавши певні екстремальні ситуації нападу, вдалося з’ясувати, що вивчення цієї тематики на масо-габаритних макетах пістолетів є надзвичайно ефективним. Використання масо-габаритних макетів дисциплінує особовий склад, підвищує якість виконання прийомів та їх відповідальність під час виконання поставлених навчальних завдань. Це свідчить про формування у працівників ОВС бажання до самовдосконалення засобами фізичної культури та спорту.

Використання у навчальному процесі масо-габаритних макетів пістолетів сприяє швидшому звиканню працівника міліції до бойової зброї, формуванню впевненості у своїх діях та професійній захищеності.

Подальші дослідження спрямовуватимуться на вивчення і впровадження у навчальний процес безконтактних (діалогових) способів обеззброєння правопорушника.

### **Список використаних джерел**

1. Асеев В.Г. Проблемы мотивации и личность. – М.: Педагогика, 1974. – 125 с.
2. Бальсевич В.К., Запорожанов В.О. Фізична активність людини. – К.: Здоров’я, 1987. – 224 с.
3. Волков Л.В. Теория спортивного отбора: способности, одаренность, талант. – К.: Вежа, 1997. – 128 с.
4. Державна програма розвитку фізичної культури та спорту на 2007–2011 рік: затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 15.11.2006 № 1594. – 34 с.

5. Кондратьев Я.Ю., Ануфриев М.И. Забезпечення особистої безпеки працівників ОВС при виконанні службових обов'язків. – К.: НАВСУ, 1999. – 83 с.

6. Макет масо-габаритного пістолета Форт-12: керівництво з експлуатації. – Вінниця: КНВО “Форт” МВС України, 2007. – 10 с.

7. Про організацію професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України: наказ МВС України від 25.11.2003 № 1444.

8. Про внесення змін і доповнень до наказу МВС України від 25.11.2003 № 1444 “Про організацію професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України”: наказ МВС України від 14.11.2006 № 1122.

9. Платонов В.Н. Общая теория подготовки спортсменов в олимпийском спорте. – К.: Олимпийская литература, 1997. – 583 с.

10. Практикум по спортивной психологии / под ред. И.П. Волкова – СПб.: Питер, 2002. – 228 с.

11. Столяренко Л.Д. Педагогическая психология. – Ростов н/Д.: Феникс, 2003. – 544 с.

12. Экспериментальная психология / П. Фресс. – 12-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 160 с.

*Стаття надійшла 03.12.2008.*

---

## СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ Й ПРАВООХОРОННІ АСПЕКТИ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ

---

УДК 342.92

**Тарас Проценко**

доктор юридичних наук, доцент,  
начальник Державного науково-  
дослідного інституту МВС України

### ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ НА СТАН АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКІВ І МИТНИХ ПЛАТЕЖІВ

*Досліджується система соціально-економічних чинників, які впливають на регулювання податків і митних платежів в Україні. Запропоновано конкретні шляхи підвищення ефективності адміністрування податків і митних платежів.*

*Исследуется система социально-экономических факторов, влияющих на регулирование налогов и таможенных платежей в Украине. Предложены конкретные пути повышения эффективности администрирования налогов и таможенных платежей.*

*The system of socio-economic factors which influence on adjusting of taxes and customs payments in Ukraine is explored. The concrete ways of increase of efficiency of administration of taxes and customs payments are offered.*

**Ключові слова:** податки, митні платежі, адміністрування податків і митних платежів, податкове законодавство, приховування доходів від оподаткування, фінансова політика, тіньова економіка.

**Ключевые слова:** налоги, таможенные платежи, администрирование налогов и таможенных платежей, налоговое законодательство, укрытие доходов от налогообложения, финансовая политика, теневая экономика.

**Keywords:** taxes, customs payments, administrations of taxes and customs payments, tax legislation, concealment of profits from taxation, financial policy, shadow economy.

Теоретичним і практичним проблемам функціонування податкової та митної служби, в тому числі окремим аспектам правового регулювання адміністрування податків і збору митних платежів, у юридичній літературі традиційно приділяється значна увага. Особливо необхідно зазначити плідну працю видатних учених з різних галузей юридичних знань таких, як: В.Б. Авер'янов, О.О. Бандурка, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, А.С. Васильєв, Л.К. Воронова, П.Т. Гега, І.П. Голосніченко, О.Ю. Грачова, Л.М. Доля, Р.А. Калюжний, М.П. Кучерявенко, Н.Р. Нижник, В.П. Петков, С.Г. Пепеляєв, Д.М. Притика, П.С. Пацурківський, В.М. Попович, О.П. Рябченко, Л.А. Савченко, В.В. Цветков та інші. Однак ще відсутні наукові праці, присвячені комплексному аналізу саме правового регулювання адміністрування податків і митних платежів, зокрема з огляду на вплив соціально-економічних чинників на стан адміністрування податків і митних платежів. Саме таке завдання ставить перед собою автор.

Державі для здійснення своєї політики потрібні фінансові ресурси. Як свідчить світовий досвід, питання організації і використання державних фінансів мають першочергове значення у проведенні державної політики. Власне, через політику збирання коштів і їх витрачання відбувається реалізація соціальних функцій держави, саме в цьому процесі на людей чатують прикри, а то й фатальні помилки [1]. Специфікою вирішення таких питань в Україні є те, що саме через цей процес утверджується держава і нове ринкове середовище, в яких займуть відповідне місце інтереси всіх верств населення та їх задоволення через бюджет.

Одним із основних чинників, що негативно впливають на наповнення бюджету засобом адміністрування податків і митних платежів, залишається тіньова економіка, масштабність якої стала важливою домінантою не тільки економічного, але й суспільного життя України.

Розвиток тіньового сектора економіки призводить до втрати податкових надходжень до бюджету і, як результат, – ускладнення виконання фінансових зобов'язань держави, недовісті управлінських рішень через відсутність достовірної інформації про розвиток економічних процесів, скорочення внутрішніх інвестиційних ресурсів.

Серед найнебезпечніших наслідків розвитку тіньової економіки – її негативний вплив не тільки на формування бюджету, а й на рівень криміналізації суспільства.

Значна тінізація економічного обороту, недостатність державних зусиль щодо її подолання викривлюють принципи громадянського суспільства, формують негативний міжнародний імідж держави, стримують надходження до країни іноземних інвестицій, не сприяють налагодженню торговельно-економічних стосунків українських підприємств із зарубіжними партнерами та стримують євроінтеграційні зусилля України [2].

Проблеми, створені тіньовою сферою, стають хронічними та ведуть до моральної і духовної деградації суспільства, правової незахищеності громадян і суб'єктів господарювання, поширення правового нігілізму та недовіри до влади. У середині 90-х років рівень тінізації економіки сягав 65 % від офіційного ВВП. Лише із встановленням належного державного контролю за виробничою та фінансовою сферами і деяких позитивних структурних зрушень в економіці, починаючи з 1998–1999 років, подальше зростання тіньового сектора було зупинено. Науково обґрунтовані оцінки рівня тіньової економіки в Україні відображають зниження її відносних обсягів і за останні роки.

Розрахунки обсягу тіньового сектора вітчизняної економіки, що базуються на офіційній статистиці, показують рівень у 20 % ВВП. Альтернативні оцінки рівня тінізації української економіки суттєво різняться. Зокрема, за висновками дослідження, проведеного зарубіжними експертами на підставі даних Світового банку за 1999–2000 роки, рівень тінізації ВВП України перевищував 50 % [3].

Тенденція до зниження рівня тінізації, що проявилася упродовж останніх років, підтверджує правильність загальної спрямованості економічних реформ, впровадження яких сприяє розвитку легальної економічної діяльності.

Так, в енергетичній галузі доцільно вжити конкретних заходів щодо декриміналізації ринку енергоресурсів, створення сприятливих умов для залучення в паливно-енергетичний комплекс інвестицій, підвищення прозорості приватизаційних процесів. Дотепер існують міжгалузеві цінові диспропорції, що сприяють поширенню тіньових

розрахунків. Цінові проблеми, що виникають внаслідок державних дотацій, які отримує вугільна промисловість, призводять до формування занижених експортних цін на продукцію різних галузей, приховування прибутку в офшорних зонах.

Висока ліквідність продукції металургійного комплексу є основним чинником тінізації цього сектора. Найрозповсюдженішими зловживаннями залишаються: умисне укладання збиткових угод; привласнення та шахрайство в особливо великих розмірах; безпідставне кредитування комерційних структур за рахунок державних енергоресурсів; монополізація підприємств окремими фінансово-промисловими групами під час акціонування та приватизації.

Не знижується тінізація будівельно-монтажного комплексу, рівень якої, за оцінкою Мінекономіки, сягає 20 %. У капітальному будівництві практикуються приписки, оплата зайвих обсягів робіт, завищення вартості використаних будівельних матеріалів та їх кількості тощо. Найбільше таких фактів виявляють державні контрольні органи в будівництві за бюджетні кошти.

Тінізація спостерігається і в агропромисловому комплексі. Саме в цій сфері обертається значна частина тіньових фінансових ресурсів, велику питому вагу мають бартерні операції. За експертними оцінками, три чверті доданої вартості у цій галузі не враховується офіційною статистикою.

Сприятливі умови для тіньових відносин, масового приховування прибутків від оподаткування і контрабанди та неформальної зайнятості населення існують у сфері торгівлі та послуг. Через торговельні підприємства відбувається значна реалізація контрафактної продукції, зокрема контрабандних товарів, незаконно тиражованої аудіо- та відеопродукції, програмного забезпечення. За оцінками експертів, частка тіньового виробництва та контрабанди алкогольних напоїв і тютюнових виробів останніми роками становила до 50 % місткості ринку.

У зовнішньоторговельній діяльності поширені зловживання щодо ціноутворення, приховування валютної виручки, ухилення від сплати належних митних і податкових платежів. У цій сфері зберігається високий рівень фіктивного підприємництва, яке використовується для незаконного відшкодування податку на додану вартість, а також ви-



возу капіталу з України та легалізації його за кордоном, зокрема в офшорних зонах.

Має місце протиправна діяльність у кредитно-фінансовій і банківській системах, пов'язана з нелегальною конвертацією грошових коштів, незаконною емісією цінних паперів банків, вексельним обігом, застосуванням механізму фіктивного банкрутства тощо. Банківська система використовується з метою легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом.

У нелегальному секторі економіки залишається значним позабанківський грошовий обіг, за визнанням фахівців НБУ, у ньому обертается готівкою до 10 млрд дол. США.

Існує низка негативних тенденцій на фондовому ринку України, пов'язаних з різноманітними зловживаннями і шахрайством з боку компаній, що працюють з цінними паперами. Це спричинено практичною відсутністю в Україні прозорого фондового ринку, що створює передумови для функціонування каналів легалізації тіньових доходів через проведення операцій з цінними паперами на неорганізованих ринках та виведення їх зі сфери дії податкового законодавства.

Крім того, в Україні існують значні обсяги тіньової зайнятості, як от послуги населенню з будівництва, вулична торгівля, посередницька діяльність тощо. На багатьох підприємствах власники виплачують без обліку значну частину заробітної плати. Усі ці негативні чинники є підґрунтям приховування доходів від оподаткування, внаслідок чого держава втрачає значні кошти [4].

Тінізація економіки призвела до стрімкого розвитку корупції, яка внесла масштабні негативні зміни у структуру економічних відносин, впливаючи на їх розвиток, і стала своєрідним "організаційно-правовим" інструментом забезпечення тіньового сектора економіки.

Гальмування економічних перетворень, незавершеність формування ринкових механізмів призводять до неузгодженості державної економічної політики з інтересами значного числа господарюючих суб'єктів. Стихійно виникають нові правила здійснення господарських трансакцій, в яких регулююча і контролююча роль держави поступається місцем вимогам неформальних угод.

Має місце практика подання заниженої статистичної інформації про обсяги та характер підприємницької діяльності, приховування прибутків від офіційної статистики й оподаткування.

Утім, хибами господарського законодавства залишаються надмірна кількість нормативних актів, їх неузгодженість між собою, нестабільність дії, наявність значних прогалин у регулюванні господарських відносин. До цього часу також не прийнято Податкового кодексу України.

Нинішня податкова система під впливом чинників тіньової економіки фактично зосереджена на виконанні одного завдання – максимального залучення надходжень до бюджету без урахування можливих негативних наслідків надлишкового фіскального тиску на легальних суб'єктів господарювання та громадян, що спонукає їх до приховування результатів економічної діяльності.

Обтяжливість податкової системи України визначається насамперед не величиною податкових ставок, а нерівномірністю податкового навантаження, запутаністю і нестабільністю податкового законодавства, недосконалістю господарських оборотів, хибами грошової сфери й обігу фінансів підприємств, зосередженням податкового тиску на добросовісних платниках податків.

Незважаючи на активні дії у сфері протидії тінізації економіки та відмивання коштів, здобутих злочинним шляхом, упродовж останніх років значно знизити рівень тінізації економіки, злочинності й корупції та зменшити їх вплив на соціально-економічну ситуацію в державі поки що не вдалося. Тіньова економіка набуває організованіших форм, використовує професійні методи і форми протиправної діяльності. Ще не створено чіткого механізму міжвідомчої координації, правового забезпечення та ефективного і комплексного використання всіх наявних сил і засобів, правоохоронних, контролюючих, фінансових та інших зацікавлених державних органів у розв'язанні завдань щодо подолання зазначеної проблеми [5].

Очевидно, що вжиті заходи впливу не враховували значної кількості чинників, від яких залежить вихід з “тіні” частини економіки держави. Тому потрібні конструктивні правові важелі впливу і, звичайно, розуміння того, що зазначену проблему не можна розв'язати без комплексного, системного підходу одноразовими заходами та спорадичними кампаніями.

Відомо, що подальше обмеження впливу чинників тінізації економіки не може базуватися лише на силових методах, які дають тимчасовий ефект. Це має бути цілісна система дій, спрямована передусім на подолання та викоренення причин і передумов цих явищ та процесів [6]. Необхідна нова стратегія детінізації економіки України. Вона полягає у створенні сприятливих умов для легальної економічної діяльності на основі максимального врахування інтересів суб'єктів господарювання. Доцільним є розроблення і впровадження засобів правового й організаційного характеру, які б значно обмежили кримінальний сектор тіньової економіки.

Таким чином, слід наголосити, що оздоровлення економіки важливо здійснювати на засадах неруйнівного залучення тіньових капіталів і грошових коштів до легальної сфери економіки та створення відповідної зацікавленості суб'єктів господарювання.

Податкова реформа має забезпечити зниження і вирівнювання податкового тягаря, спрощення податкової системи, посилення податкового контролю за рівнем витрат виробництва, мінімізацію витрат на адміністрування податків. Загальна кількість податків та обов'язкових платежів, їх розміри мають обмежуватись, особливо для малого бізнесу. Зниження податку на прибуток підприємств, зміна системи оподаткування доходів громадян та суттєве зменшення ставки цього податку, які відбулися у 2004 р., позитивно впливають на процеси детінізації економіки, що сприяють спрощенню процедур та ефективності адміністрування податків і митних платежів.

Тому максимальне залучення в національну економіку коштів, які можуть бути отримані від детінізації економіки та легалізації доходів, прихованих від надмірного оподаткування, зокрема вивезених за кордон, можливе лише в разі здійснення комплексу відповідних заходів, які базувалися б не лише на силових методах, але й на цілісній системі дій, спрямованій передусім на подолання та викоренення причин і передумов тінізації економіки. Послідовна детінізація економіки сприятиме покращанню соціального клімату в суспільстві, залученню додаткових бюджетних надходжень і суттєвих інвестиційних ресурсів, забезпеченню стійкого та динамічного розвитку нашої держави.

Автор не претендує на вичерпний розгляд питання, оскільки воно є комплексним і потребує подальших наукових розвідок, але сподівається, що проаналізовані соціально-економічні чинники, що впливають на стан адміністрування податків і митних платежів, буде враховано як науковцями, так і практиками.

### **Список використаних джерел**

1. Князев В.Г., Черник Д.Г. Налоговые системы зарубежных стран. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1997. – 204 с.
2. Попович В.М. Теорія детінізації економіки: монографія. – Ірпінь: Нац. акад. держ. податк. служби України, 2001. – 524 с.
3. Скворцов Н.Н. Налоговый менеджмент: стратегия и тактика: кн. 1: От стагнации к стабилизации. – К.: Вища школа, 2002. – 371 с.
4. Ярошенко Ф.О. Трансформація державної податкової служби України: монограф. – Ірпінь: Нац. акад. держ. податк. служби України, 2004. – 368 с.
5. Білоус В.Т. Координація боротьби з економічною злочинністю: монографія. – Ірпінь: Нац. акад. держ. податк. служби України, 2002. – 346 с.
6. Лисенко В.В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (теорія і практика): монографія. – К.: Логос, 2004. – 324 с.

*Стаття надійшла 18.07.2008.*

УДК 343.62-058.51

**Галина Запорожцева**

кандидат психологічних наук,  
доцент, професор кафедри теорії  
та практики організації опера-  
тивно-розшукової діяльності ОВС  
Академії управління МВС

## **ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ ДИТЯЧІЙ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ ТА БЕЗДОГЛЯДНОСТІ В УКРАЇНІ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ПОГЛЯД**

*У статті аналізується досвід подолання дитячої безпритульності у 20-х та 30-х роках ХХ століття. Визначено правові та організаційні засади основних етапів боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та злочинністю неповнолітніх в Україні у перші роки радянської влади. Виокремлено основні причини поновлення проблеми дитячої безпритульності, бездоглядності в Україні на сучасному етапі та сформульовано рекомендації й пропозиції, спрямовані на запобігання бродяжництву та бездоглядності дітей в сьогоденні.*

*В статтє проанализирован опыт преодоления детской беспризорности в 20-х и 30-х годах ХХ века. Определены правовые и организационные основы важнейших этапов борьбы с беспризорностью, безнадзорностью и преступностью несовершеннолетних в Украине в первые годы советской власти. Установлены основные причины возобновления проблемы детской беспризорности, безнадзорности в Украине на современном этапе, сформулированы рекомендации и предложения, направленные на предотвращение бродяжничества и безнадзорности детей в наши дни.*

*The analysis of child-homelessness' overcoming in the 20th–30th years of the twentieth century is carried out in the article. Legal and organizational fundamentals of the basic stages of combating minor homelessness, child neglect and juvenile delinquency in Ukraine in the first years of Soviet power are defined. The main causes of the resumption of the problem of child homelessness and neglect at present are specified. The recommendations and propositions for prevention of the child vagrancy and neglect nowadays are formulated.*

**Ключові слова:** кримінальна міліція у справах дітей, девіації та злочинність неповнолітніх, дитяча безпритульність та дитяча бездоглядність.

**Ключевые слова:** криминальная милиция по делам детей, девиации и преступность несовершеннолетних, детская беспризорность и детская безнадзорность.

**Keywords:** juvenile criminal militia, deviations and juvenile delinquency, child homelessness and neglect.

Нині, коли відбуваються масштабні й стрімкі процеси соціально-економічних і політичних змін у суспільстві, особливо важко доводиться молоді з її ще не усталеним світоглядом та непостійною системою цінностей. Становище дітей у будь-якій державі – це лакмусовий папірець морального здоров'я суспільства. Проблема виховання і захисту підростаючого покоління ніколи не втратить своєї актуальності, адже діти – гарант самозбереження, здоров'я і поступу нації.

Складне соціально-економічне становище значної кількості населення держави, послаблення виховної функції сім'ї загострили проблеми дитячої бездоглядності та безпритульності, тому останнім часом органами державної влади прийнято низку нормативно-правових документів, які визначають пріоритети у соціальній сфері [4]. Зокрема, в Законі України “Про основи національної безпеки України”, прийнятому у 2003 р., зазначено, що ліквідація бездоглядності, безпритульності та бродяжництва серед дітей та підлітків – це один із основних напрямів політики з питань національної безпеки України в соціальній сфері [5; 6].

Набуття дитячою безпритульністю та бездоглядністю, соціальним сирітством загрозливих для суспільства масштабів свідчить про вкрай низьку ефективність вжитих з метою їхнього подолання запобіжних заходів, хибність застосованих технологій та способів дієвої протидії загостренню ситуації. На це вказують невтішні статистичні дані. Наприклад, тільки за один тиждень оперативно-профілактичних відпрацювань, які проводились із 14 до 21 жовтня 2008 р., працівники кримінальної міліції в м. Одесі за бродяжництво затримали 41 неповнолітнього [7, 18]. І хоча органи внутрішніх справ Одещини постійно відпрацьовують місця концентрації

неповнолітніх з метою запобігання правопорушенням серед них, виявляються дорослі, які втягують дітей у жебрацтво, та неповнолітні, схильні до бродяжництва; складаються адмінпротоколи стосовно батьків, які не займаються вихованням власних нащадків, що і призводить до залишення останніми домівки. Утім, на тлі девальвації моральних цінностей, різкого зниження життєвого рівня населення все ж таки зростає кількість бездоглядних, безпритульних дітей.

До речі, нині в Україні понад 100 тис. дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, й ця кількість має стати тенденцією до збільшення. Більше 80 тис. сімей з різних причин не займаються вихованням власних дітей. На профілактичному обліку служб у справах дітей перебувають майже 150 тис. підопічних, які жебракують, схильні до правопорушень, вживають наркотичні засоби, психотропні речовини, алкогольні напої тощо. Щорічно у притулках перебувають від 25 до 30 тис. дітей, близько 20 тис. потребують влаштування. Найбільше неповнолітніх (71 %) потрапляє до притулку внаслідок бродяжництва та бездоглядності.

Проведений нами ретроспективний аналіз досліджень з проблем дитячої безпритульності та бездоглядності свідчить, що ця проблема не нова для України. Наприклад, соціальні, психологічні, правові питання дитячої безпритульності 20-х р. ХХ ст. розглядалися у працях А.С. Макаренка, В.Н. Сороки-Росинського, П.П. Блонського, Л.М. Василевського, А.Б. Залкінда, Л.С. Виготського. Водночас поштовхом до активного вивчення цієї проблеми в той чи інший період було зростання кількості дітей, схильних до бродяжництва.

Проте досвід вирішення проблеми дитячої безпритульності, бездоглядності та бродяжництва в Україні у 20-х та 30-х роках ХХ ст., на наш погляд, вивчено недостатньо, відсутній цілісний ретроспективний аналіз заходів запобігання цьому явищу з урахуванням позитивного досвіду минулого й реалій сучасності.

Основна мета нашої статті – розглянути історичні передумови і сучасний стан розвитку явища бродяжництва дітей, здійснити аналіз генезису чинної законодавчої бази щодо профілактики дитячої бездоглядності та, з урахуванням певного досвіду вирішення цієї проблеми у період 20–30 роках минулого століття, сформулювати реко-

ментації й пропозиції, спрямовані на запобігання зазначеним явищам у сьогоденні.

Методологічною базою нашого дослідження стали роботи М.М. Гернета, В.І. Куфаєва, П.І. Люблінського, С.В. Познишева, В.І. Рубінштейна та інших, які зробили значний внесок в опрацювання проблеми боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх на різних історичних етапах розвитку держави.

Емпіричною базою для підготовки цієї статті стали результати соціологічного дослідження, проведеного у вересні 2007 р. у межах проекту “Життєві навички” серед дітей-вихованців притулків, благодійних громадських організацій, реабілітаційних центрів м. Одеси та Одеської області, які за різних обставин опинилися у кризовій ситуації, вимушено залишили домівки чи дитячі спеціальні заклади та мають досвід проживання в умовах вулиці [7, 28].

На наш погляд, комплексний аналіз досвіду подолання безпритульності дітей в Україні в минулому й на сучасному етапі сприятиме вивченню основних причин виникнення цього явища, обґрунтуванню необхідності залучення до вирішення проблеми як державних органів, так і громадських організацій, виявленню найефективніших механізмів подолання бродяжництва, бездоглядності, практичному вирішенню цих проблем сьогодні.

За статистичними даними, ще до Першої світової війни в Росії, до складу якої на той час належала більша частина сучасної України, налічувалося щонайменше 2,5 млн безпритульних дітей, з яких лише близько 30 тис. перебували в дитячих закладах благодійних товариств. До революції в Україні діяли кілька таких громадських організацій. Найбільш значущими серед них були Київське товариство землеробських колоній та ремісничих притулків, Чернігівське товариство опікування, Харківське товариство соціальної опіки, Товариство подання хворим у м. Києві. Вони утримували 99 притулків. Однак ці установи забезпечували тільки фізичне існування дитини і не виконували ні виховних, ні освітніх функцій.

Взагалі на дитячу безпритульність як масове соціальне явище звернули увагу тільки з початком Першої світової війни. Тоді у зв'язку з відправленням батьків на війну, загибеллю багатьох із них



на фронтах, зайнятістю матерів на виробництві більшість дітей залишилась без батьківського піклування. І, як наслідок, великі міста переповнилися безпритульними дітьми, злочинність неповнолітніх зростає майже удвічі та набула вже небезпечного характеру.

Зростаюча безпритульність та правопорушення неповнолітніх під час Першої світової війни змусили державні установи зробити охорону дитинства своїм обов'язком. Законодавчі органи розпочали обговорення законопроектів про охорону дитинства, в яких вперше визначилися категорії нужденного дитинства та форми надання їм допомоги.

Чергова спроба організувати допомогу дітям була здійснена після лютневої революції 1917 р. Тимчасовим урядом. Але заходи Тимчасового уряду щодо охорони дитинства мали декларативний характер.

Революційний рух, що поширювався впродовж усього 1917 р., погіршував становище неповнолітніх. Школи припинили свою діяльність, більшість дитячих закладів закрилися, а діти, які утримувалися в них, опинилися на вулиці.

Зростання безпритульності, бездоглядності та злочинності неповнолітніх під час жовтневого повстання зумовило розробку нових принципів та методів роботи у цій галузі. Одним з перших був Декрет “О комиссиях для несовершеннолетних”, затверджений урядом РРФСР у січні 1918 р., в якому зазначалися основні напрями діяльності як комісій у справах неповнолітніх, так і інших органів охорони дитинства [8, 134–139].

Наступним кроком було створення у 1919 р. Ради захисту дітей (далі – РЗД). За її ініціативи проводились “Тижні захисту дітей”, “Дні голодних дітей”, які стали найпоширенішою формою допомоги дітям [9]. Така допомога слугувала доповненням до основної – вилучення безпритульних дітей з вулиці та влаштування їх до дитбудинків, мережа яких у перші післяреволюційні роки постійно збільшувалася. Це обумовлювалось як зростанням дитячої безпритульності, так і поширенням ідеї соціального виховання. Якщо у 1920 р. в Україні працювало 300 дитбудинків, де виховувалися 20 тис. дітей, то на початок 1922 р. вже 1750 та 104,7 тис. дітей різного віку відповідно.

Отже, першим дієвим етапом боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та злочинністю неповнолітніх в Україні був період з 1920 р. до осені 1921 р. Тоді ж почала формуватися система охорони дитинства: були прийняті перші нормативні акти, присвячені охороні прав дітей, започатковані спеціальні органи, уповноважені здійснювати соціальний захист неповнолітніх та вести боротьбу з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями серед них. Головним напрямом діяльності згаданих органів на ранніх етапах було забезпечення матеріальних потреб дітей, зокрема безпритульних, бездоглядних та правопорушників, шляхом влаштування їх до дитячих будинків на державне утримання. Неповнолітніх, яким не вистачило місць в інтернатах, передавали на патрунування громадянам, а старших – влаштовували на роботу. Перші заходи уряду щодо створення системи охорони дитинства та боротьби з дитячою безпритульністю дали позитивні результати. Зрештою досягненню реальних результатів перешкождала соціально-економічна та політична криза в державі, зокрема нестача коштів на утримання дитячих закладів, високий рівень безробіття.

До наступного етапу боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх належить період, пов'язаний з масовим голодуванням українського населення. Він розпочався восени 1921 р. і тривав до кінця 1923 р., характеризувався різким зростанням рівня безпритульності та бездоглядності. Усі зусилля РЗД спрямувала на надання допомоги голодуючим дітям, а саме: евакуювала великі групи голодуючих дітей в регіони, які не постраждали від голоду; створювала пункти харчування та нічліжки для голодуючих і безпритульних дітей; у зв'язку з обмеженою кількістю державних інтернатних установ розпочала впровадження системи патронату.

У листопаді 1922 р. РЗД ліквідували, а її правонаступницею стала Центральна комісія допомоги дітям (далі – ЦКДД), яка мала ширші повноваження і фінансову самостійність [10]. Важливо відзначити, що комісія як важливий напрям своєї роботи визначила запобігання безпритульності: проведення соціально-профілактичної роботи шляхом створення відділів соціально-правового захисту неповнолітніх, упровадження системи опіки та патронату в більшому масшта-

бі, створення дитячої соціальної інспекції, відкриття денних дитбудинків для дітей безробітних, утримання дитячих майданчиків, ясел, працевлаштування підлітків в державні установи, оздоровлення неповнолітніх тощо.

Перші роки діяльності ЦКДД дали позитивні результати – кількість безпритульних дітей почала зменшуватися (за офіційними даними у 1923 р. нараховувалося близько 50 тис. безпритульних підлітків).

Після подолання голоду у боротьбі з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх розпочався новий етап. Він тривав з 1924 р. до кінця 20-х років. Завдяки новій економічній політиці з'явилися реальні економічні передумови для реалізації задекларованих прав дітей. Була запроваджена загальна початкова освіта, розширена мережа шкіл, започатковано літні оздоровчі кампанії, більше уваги приділялось організації вільного часу дітей. Водночас із заходами профілактики бездоглядності та правопорушень неповнолітніх тривала й робота щодо ліквідації масової вуличної безпритульності.

У середині 20-х років, зважаючи на якісні зміни в середовищі безпритульних (збільшення до 70 % дітей, які мали батьків), в органах боротьби з цим явищем розуміють, що необхідно протидіяти вже не самій безпритульності, а причинам її виникнення. Розпочалося впровадження заходів запобігання вуличній безпритульності, внаслідок чого вона почала зникати і втрачати ознаки масового соціального явища.

Упродовж 1927 та 1928 років спільними зусиллями Центральної комісії допомоги дітям та Народного комісаріату освіти проведено дві кампанії з вилучення безпритульних з вулиці. Під час першого рейду вилучено понад 10 тис., а після другого – близько 8,5 тис. таких безпритульних. Завдяки цьому влітку 1928 р. на вулицях великих міст майже не залишилося безпритульних дітей, і як наслідок – стабілізувався рівень злочинності неповнолітніх.

Це свідчило передусім про те, що наприкінці 20-х років боротьба з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх, яку організували на правових засадах, дала значні результати, тобто вдалося ліквідувати масову вуличну безпритульність.

Проте перспектива повної ліквідації дитячої безпритульності як соціального явища була відсутня. Одним із соціальних наслідків колективізації, голодомору 1932–1933 років, політичних репресій та депортацій населення стала нова хвиля неповнолітньої безпритульності. За соціальним складом переважну більшість безпритульних, приблизно 75 %, на початку 30-х років становили селянські діти.

Поява масової дитячої безпритульності призвела до збільшення кількості правопорушень серед підлітків. Найпоширенішими були дрібні крадіжки, що становило 60–70 % від загальної кількості злочинів, скоєних неповнолітніми.

Масштаби дитячої безпритульності стали настільки великими, що у травні 1935 р. РНК СРСР та ЦК ВКП(б) приймають постанову “Про ліквідацію дитячої безпритульності та бездоглядності”, в якій пропонувалася нова програма ліквідації безпритульності. Для її здійснення передбачалося чітке розмежування функцій різноманітних установ захисту дитинства і надання особливих функцій органам НКВС. Слід зазначити, що з середини 30-х років дитяча безпритульність та бездоглядність практично були подолані.

Але про цю проблему знову заговорили в середині 90-х років, коли у країнах СНД з’явилися так звані “діти вулиці”. Це спонукало вчених досліджувати таке явище. Так, на думку А.Е. Личко, така форма девіації серед дітей, як втеча з дому і бродяжництво, є однією з крайніх форм прояву підліткової емансипації, обумовленої бажанням “пожити вільним життям” [11, 310].

Аналіз досліджень цієї проблеми свідчить, що деякі науковці вбачають основні причини порушень поведінки неповнолітніх у погіршенні економічних умов, інші – у зростанні дитячої бездоглядності і безпритульності, треті – в культурі насильства, що панує у ЗМІ, четверті – в недоліках чинного законодавства, п’яті – в нестабільності суспільного устрою тощо [12, 105].

Водночас, аналізуючи сучасні дослідження проблем, пов’язаних із неповнолітніми, ми виявили розбіжності в поглядах учених щодо тлумачення таких понять, як девіантна та делінквентна поведінка дітей. Тому слід зазначити, що девіантна поведінка (відхилення) – це система вчинків, які суперечать загальноприйнятим у суспіль-

стві нормам, тобто піддаються осуду громадською думкою. Делінквентна поведінка (скоєння проступку) – це поведінка делінквента (суб'єкта), яка у граничних проявах є дією, що карається кримінально. Отже, розмаїття девіацій неповнолітніх, а саме: втечі з дому, алкоголізм, наркоманія, насильницькі дії, суїцидальна та агресивна поведінка тощо рано чи пізно переростають у делінквентну поведінку [14, 39].

Досліджуючи причини дитячого бродяжництва та жебракування на вулицях м. Одеси, ми встановили, що основними серед них є: неблагополучне становище в родині (батьки-наркомани, п'яниці, неповні сім'ї) – 35 %; родини перебувають за межами бідності – 32 %; низький рівень виховної роботи у школах-інтернатах та байдужість педколективів – 21 %; відсутність жорсткого контролю з боку адміністрацій та педколективів загальноосвітніх шкіл міста за відвідуванням занять учнями – 6 %; несвочасність оформлення документів в інтернати службами у справах неповнолітніх при райдержадміністраціях міста та притулками – 4 %; психопатична особливість дитини – 2 % [7, 53].

Аналіз емпіричної бази, а також результати раніше проведених досліджень дозволяють нам визначити причини поновлення в Україні на сучасному етапі безпритульності і бездоглядності серед неповнолітніх, і класифікувати їх таким чином:

- *економічні*: перехід до “ринкових відносин”, безробіття, зростання цін на товари першої необхідності, зокрема дитячі і, як результат, погіршення матеріального стану значної частини населення України та неспроможність батьків утримувати дітей; перебування дітей під опікою матеріально неспроможних родичів (бабусь, дідусів); інтенсифікація міграційних процесів. Нині контингент бездоглядних і безпритульних поповнили діти українських сімей трудових мігрантів або нащадки батьків, що не мають певного місця проживання (бомжів, біженців).
- *соціальні*: послаблення ролі сім'ї як соціального інституту, неспроможність або небажання сім'ї виконувати виховні функції, зниження відповідальності батьків за виховання дітей; нездатність державної інтернатної системи забезпечити соціалізацію вихованців з урахуванням їх потреб та умов розвитку суспіль-

ства; послаблення роботи з дітьми девіантної поведінки за місцем їх проживання; пропаганда у ЗМІ насильства та “легкого” життя; за певних соціальних умов – втечі підлітків з дому матимуть епідемічний характер. Наприклад, під час громадянської війни і післявоєнної розрухи, коли безпритульність у нашій країні обумовлювалася тим, що з дому підлітків гнали голод і нестатки;

- *психологічні*: невпевненість у завтрашньому дні, і, як наслідок, пияцтво, зростання наркоманії, токсикоманії, звідси – психологічна криза в стосунках батьків і дітей, збільшення кількості конфліктів між ними; жорстокі форми виховання дітей у сім’ях;
- *організаційні та правові*: недосконала система виявлення неблагополучних сімей; порушення житлових і майнових прав дітей, особливо тих, які виховуються в неблагополучних сім’ях, економічна експлуатація дитячої праці з боку дорослих; неповага до закону (правовий нігілізм) [7; 14; 15].

Таким чином, ретроспективний аналіз підходів до практики опіки й виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, які перебувають у стані бродяжництва, свідчить про актуалізацію цієї проблеми в різні історичні періоди.

На наш погляд, проблемою в подоланні дитячої безпритульності та бездоглядності як у 20-ті роки, так і сьогодні, є невирішеність організаційно-правових засад розміщення безпритульних підлітків, які неодноразово втікають з дитбудинків чи притулків і мають досвід учинення злочинів. Так, у 20-тих роках у звичайні будинки таких дітей, як правило, не направляли, тоді були створені дитячі будинки закритого типу (трудова колонія), і це мало позитивні наслідки, про що наголошували у своїх працях такі видатні українські педагоги, як А.С. Макаренко та В.А. Сухомлинський [16; 17].

Нині навчальні спеціальні заклади соціальної реабілітації приймають тільки неповнолітніх, які скоїли злочини до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, та лише за постановою суду. Питання ж розміщення неповнолітніх, схильних до бродяжництва й жебракування, які постійно залишають сім’ї чи інтернатні навчальні заклади, залишається відкритим.

Україні необхідно об'єднати зусилля держави і громадськості щодо захисту прав цієї категорії дітей; не зупинятися на одноразовій гуманітарній допомозі їм, шукати нові, ефективніші форми роботи з підлітками, використовуючи позитивний досвід минулого, апробовані методи запобігання бродяжництву, заходи, спрямовані на поліпшення становища дітей в Україні.

Нагальними заходами держави щодо запобігання безпритульності, бездоглядності та жебракування дітей вбачаються такі: створення необхідних умов для забезпечення соціально-психологічної реабілітації, своєчасної медичної допомоги дітям, особливо сиротам та позбавленим належного сімейного виховання, які зазнали духовного або фізичного насильства; гарантування правового і соціального захисту дітей, передусім сиріт і позбавлених батьківського піклування; удосконалення роботи з питань запобігання дитячій бездоглядності; поліпшення наявних та пошук нових форм соціальної підтримки неповнолітніх, які перебувають у складних життєвих умовах; виявлення неблагополучних сімей і забезпечення захисту прав дітей, які виховуються в них; удосконалення мережі та підвищення ефективності діяльності дитячих закладів; координація зусиль органів виконавчої влади, установ та організацій, спрямованих на захист дітей.

Отже, аби не повторювати помилок минулого, щоб запропоновані пропозиції із запобігання бродяжництву та бездоглядності дітей нині не мали, як за Тимчасового уряду у 1917 р., характеру декларативних проєктів, слід законодавчо закріпити обов'язок держави стосовно піклування про дітей, які з тих чи інших причин стали безпритульними та бездоглядними. Також слід визнати, що одним з основних напрямів перспективної політики у питаннях національної безпеки України в соціальній сфері має стати не тільки ліквідація бездоглядності, безпритульності та бродяжництва серед неповнолітніх, як це зазначено в сучасному законодавстві, але й подальша допомога та підтримка з боку держави цих вікових категорій [5]. А для цього, в першу чергу, потрібно: визначити шляхи реформування мережі закладів для тимчасового утримання та подальшого виховання в інтересах забезпечення як термінової допомоги, так і достатнього рівня розвитку та соціалізації такої категорії дітей.

### Список використаних джерел

1. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 36. – Ст. 142.
2. Про соціальну роботу з дітьми та молоддю: Закон України від 21 червня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 42. – Ст. 213.
3. Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх: Закон України від 24 січня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 6. – Ст. 35.
4. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України від 23 березня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 27. – Ст. 211.
5. Про основи національної безпеки України: Закон України // Стратегічна панорама, – 2003. – № 3–4. – С. 18–25.
6. Про проблему бездомних громадян та безпритульних дітей і шляхи її подолання: постанова Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 16. – Ст. 246.
7. Дитяча безпритульність та бездоглядність. Стан, причини та майбутні перспективи: за результатами соціологічного дослідження серед дітей-вихованців притулків, інтернатів, благодійних громадських організацій, реабілітаційних центрів м. Одеси та Одеської області / Г.Є. Запорожцева, О.І. Костюк, Т.Є. Семікоп, інш. – О.: СПД Кіров В.І., 2008. – 112 с.
8. О комиссиях для несовершеннолетних: Декрет СНК РСФСР от 09.01.18 // П.П. Михайленко, Я.Ю. Кондратьев История милиции Украины у документах і матеріалах: у 3-х т. – К.: Генеза, 1997. – Т. 1: 1917–1925. – С. 456.
9. Про створення Ради захисту дітей: постанова РНК УСРР від 29.06.20 р. // Збірник законів України. – 1920. – № 18. – Ст. 341.
10. Положение о Центральной Комиссии помощи детям при ВУЦИК: утверждено Постановлением ВУЦИК от 06.12.22 // Сборник указов Украины. – 1922. – № 53. – Ст. 773.
11. Личко А. Е. Типы акцентуаций характера и психопатии у подростков. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – 773 с.



12. Антонян Ю.М. Социальная среда и формирование личности преступника. Неблагоприятное влияние на личность в микросреде: учеб. пособие. – М., 1975. – 160 с.

13. Запорожцева Г.Є., Ковешнікова О.В. Психологічні умови удосконалення професійної підготовки майбутніх правоохоронців з проблем запобігання бродяжництва неповнолітніх // Дитяча бездоглядність та бродяжництво: причини, наслідки та шляхи запобігання: матеріали наук.-практ. конф. 24 верес. 2005 р. – С. 20–27.

14. Запорожцева Г.Є., Костова Ю.Б. Психолого-правові проблеми протидії бродяжництву та жебракуванню серед неповнолітніх // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2004. – № 4 (т.) – С. 26–34.

15. Запорожцева Г.Є., Стеценко І.О. Психологічні фактори, що впливають на формування правового нігілізму // Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх: проблеми теорії та практики: матеріали наук. семінару 30 листоп. 2004 р. – О.: ОЮІ НАВСУ – С. 16–18.

16. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека. – М., 1990. – 286 с.

17. Макаренко А.С. О воспитании: книга для педагогов и родителей. – М.: Шк. пресса, 2003. – 192 с.

*Стаття надійшла 24.11.2008.*

УДК 343. 122

**Микола Супрун**

кандидат педагогічних наук, доцент,  
начальник кафедри соціальної роботи та педагогіки Київського національного університету внутрішніх справ

## **ПЕНІТЕНЦІАРНІ АСПЕКТИ ПЕДАГОГІКИ СПІВПРАЦІ АКАДЕМІКА В.М. СИНЬОВА**

*Проаналізовані теоретичні засади педагогіки співпраці, розроблені відомим вітчизняним вченим академіком В.М. Синьовим. Розглянуті питання ресоціалізації засуджених у сучасному суспільстві (соціально-психологічний аспект). Окреслені напрями подальших наукових пошуків у межах означеної проблеми дослідження.*

*Проанализированы теоретические принципы педагогики сотрудничества, разработанные академиком В.Н. Синёвым. Рассмотрены вопросы ресоциализации осуждённых в современном обществе (социально-психологический аспект). Определены направления дальнейших научных поисков в контексте указанной темы исследования.*

*Theoretical principles of Pedagogics of cooperation worked out by the famous scientist of our country V. M. Syniov are analysed. The issues of the resocialization of convicted offenders in modern society (social-psychological aspect) are considered. The directions for further scientific research of the mentioned problems are defined.*

**Ключові слова:** педагогіка, виховання, девіантна поведінка, суспільство.

**Ключевые слова:** педагогика, воспитание, девиантное поведение, общество.

**Keywords:** pedagogics, bringing up, deviant behaviour, society.

Демократичні перетворення, започатковані на теренах колишнього СРСР у середині 80-х років ХХ ст. дали імпульс для пошуку новаторських конструктивних ідей в різних сферах людської діяльності. Пенітенціарна система держави теж не стала винятком, оскільки в ній сфокусовані найгостріші соціальні негаразди всього суспільства.

Стосункам працівників пенітенціарних установ та засуджених присвячено багато досить ґрунтовних досліджень, але вперше науково довів доцільність гуманізації їх співпраці академік В.М. Синьов [2]. Наукові розвідки вченого та його наукової школи і на сьогодні є джерелом отримання найрізноманітнішої інформації для сучасних правоохоронців, що і визначає актуальність нашого історико-педагогічного пошуку.

Багатогранний науковий доробок В.М. Синьова постійно вивчається представниками багатьох напрямів психолого-педагогічної науки, разом із тим, його досягнення з розробки методологічних засад педагогіки співпраці ще потребують ретельного дослідження та переосмислення відповідно до сучасних реалій суспільного життя [1; 3; 4; 5; 6]. Тому завдання нашої статті – здійснити у цій історико-педагогічній розвідці аналіз напрацювань дослідника у площині педагогіки співпраці.

Аналізуючи історичний шлях діяльності виправної системи, В.М. Синьов зазначав, що гуманізація всіх її сторін можлива тільки через широке повсякденне застосування педагогіки співпраці. Вона, на думку вченого, може стати новою ознакою і альтернативою командно-адміністративним заходам впливу на засудженого та елементом кардинального покращання психологічного клімату в установах виконання покарань (далі – УВП). Головною ідеєю педагогіки співпраці, на глибоке переконання дослідника, має стати вироблення нової філософії взаємин у системі “правоохоронець – засуджений”. Ідеї гуманізму, що передбачають одночасне дотримання правоохоронцем поваги і вимогливості до людини, яка з різних причин переступила норми моралі й закону, наповнюватимуть зазначені взаємини.

Майбутній фахівець пенітенціарної системи має виробити в собі ціннісно-орієнтаційні установки педагогіки співпраці, які зумовлюють орієнтацію офіцера-правоохоронця на: упереджувально-шанобливу увагу до особистості засудженого із врахуванням всіх її складнощів, суперечностей, вад (що протистоїть тенденції до неминучого відторгнення засудженого з боку працівників); пошук позитивного в особистості та опори на нього у виховному процесі; оптимістичний прогноз в оцінці перспектив особистісних змін за-

судженого; емпатичне (співчутливе) розуміння засудженого і його психічних станів, а це передбачає вміння “подивитися на світ з позицій іншого”; відкрите, довірче спілкування із засудженим; надання засудженому психологічної та іншої допомоги, необхідної йому для подолання труднощів, досягнення успіху в будь-яких життєвих ситуаціях. Спілкування з іншими людьми, корекція статусу особистості в соціальному оточенні спрямовані на: глибинне вивчення та розкриття істинних мотивів та зовнішніх обставин, що викликають вчинки та дії засудженого, з урахуванням його характерологічних рис, домінуючих особливостей та прийняття на цій основі оптимальних педагогічних рішень; активізацію самосвідомості засуджених; самоаналіз та корекцію власної особистості з метою самовдосконалення, що передбачає розвиток уміння “подивитися на себе очима іншого” [2, 13].

Безумовно, реалізація всіх цих положень, виокремлених академіком В.М. Синьовим, вимагає від соціального педагога високого рівня володіння відповідними технологіями, але при цьому педагог-початківець має звернутися до неперевершеного способу налагодження контактів із людьми – Слова.

“Слово для людини є такий же реальний умовний подразник, як і всі інші”, – наголошував у своїх лекціях про роботу великих півкуль головного мозку І.П. Павлов, – воно, “завдяки всьому попередньому життю дорослої людини, пов’язане із зовнішніми та внутрішніми подразниками, що надходять у великі півкулі, всі їх сигналізує, всі їх помічає”. Окрім цього, ми повинні розуміти, що кожне слово діє або позитивно, або негативно.

Розглядаючи професію медика як одну з близьких до роду діяльності офіцера УВП, наведемо приклад із висловлювань самого І.П. Павлова про значення слова лікаря. Згадуючи свого знаменитого колегу С.П. Боткіна, він говорив: “Його привабливість серед хворих має дійсно магічний характер: лікувало тільки слово, одне відвідування хворого”. На подібних прикладах постійно наголошує своїм учням В.М. Синьов: “Ви прочитаєте не один раз, а пізніше і самі обов’язково побачите у своїй практиці, як з’являється вогник надії у людини за ґратами після спілкування з вашими старшими колегами (безумовно людяними і талановитими)” [2].

Особливості перебування в умовах УВП часто роблять навіть із дуже сильної людини слабку і немічну. Носієм сили, впевненості як у житті в колонії, так і після звільнення з неї може стати педагог.

Незаперечною умовою, що забезпечує ефективність впливу слова на засудженого, є співчутливе, доброзичливе ставлення до нього соціального педагога. Дуже чітко ця думка сформульована у книзі знаменитого педагога Януша Корчака “Як любити дітей”: “Я часто розмірковував над тим, що означає бути “добрим”? Мені здається, добра людина – це така особистість, яка має уяву і вміє відчути те, що відчуває інший”. Істинність цих слів автор довів власним прикладом: коли під час окупації гітлерівцями Польщі сиріт із дитячого будинку відправляли до концтабору, він – їхній вихователь, добровільно розділив з підопічними долю і загинув, опікуючи їх до останньої хвилини свого життя.

Наші спостереження засвідчують, що засуджений хоче постійно бачити у працівника УВП щире бажання надати йому необхідну моральну підтримку. Навіть до рецидивіста слід ставитися як до об’єкта перевиховання і ресоціалізації, а не як до засобу вирішення якихось проблем. У хвилини спілкування з офіцером він хоче розкрити свою душу, тому й працівник УВП має підкреслити справжню зацікавленість у долі цієї людини.

Неуважність, зневага до скарг та зауважень засудженого, невірний поспіх, розмови на “порожні” теми, грубощі в спілкуванні – все це не тільки не сприяє авторитету правоохоронця, а навпаки – зводить стіну між ним і підопічним. Саме тому працівник має бути уважним, стриманим та доброзичливим.

Велике значення у формуванні довіри засудженого до працівника має і його зовнішній вигляд. Отже, починаючи з курсантських років, офіцер повинен багато уваги приділяти як охайності, так і стану своєї фізичної підготовки.

Іншою важливою вимогою, якій повинен відповідати соціальний працівник УВП, є його здатність надати кваліфіковану психологічну та правову допомогу засудженому. Йдеться не тільки про достатньо високий рівень наукової та практичної підготовки, що, безсумнівно, є обов’язковою умовою а передусім про уміння знайти підхід до засудженого, встановити з ним контакт, виявити і відповідним чином

використати у боротьбі з соціальним занепадом резерв його психофізіологічних сил.

Доречно зазначити, що засуджені мають індивідуальні фізичні й психологічні характеристики. Тому молодшому фахівцю слід виробити в собі здатність володіти методикою персоніфікованого і диференційованого підходу.

У класичній праці “Педагогічна поема” А.С. Макаренка зазначав, що справжній вихователь повинен добре володіти мімікою, керувати настроєм, бути то сердитим, то веселим – відповідно до необхідності “бути трішечки актором”. Йдеться, безумовно, не про якусь театральне дійство, педагог будь-якого профілю, а тим більше пенітенціарної сфери, свою соціальну роль, образно кажучи, не грає – він живе в ній. Тому напрочуд важливо навчитися професійно володіти педагогічною технологією, вміло і тактовно індивідуалізувати та варіювати методи впливу на психіку людини. Це все можливе лише за умови, що педагог завжди морально сильніший, ніж засуджений.

Його сила базується на професійній упевненості та оптимізмі. Ці риси не слід ототожнювати із самовпевненістю, оскільки впевненість та оптимізм у професійній діяльності ґрунтуються на знаннях та досвіді, а самовпевненість – це позбавлена адекватної основи оцінка себе в тій чи іншій сфері діяльності.

Безсумнівно, вагомим умовою професійного успіху є вміння педагога точно з’ясувати структуру особистості засудженого, зокрема виявити його спрямованість (світогляд, життєві плани, інтереси тощо).

Сприятиме творчому підходу до перевиховання засудженого і врахування поглядів професора В.О. Татенка стосовно природи вчинку людини [7].

Напрочуд слушне, на думку В.М. Синьова, використання в корекційно-виховному процесі УВП розробленої Л.Б. Філоновим методики контактної взаємодії, яка передбачає наявність таких стадій, як досягнення згоди, пошук спільних інтересів, прийняття принципів та якостей, необхідних для спілкування, індивідуального впливу й адаптації до партнера, вироблення спільних правил комунікації та взаємодії. Кожна з цих стадій має специфічні механізми реалізації. Зокрема, вчений широко застосовує у своїх підходах ідеї Д. Карнегі [2].

Наступною вимогою, яку засуджені цілком слушно висувають до свого педагога, є дотримання поваги до себе як до людини. Саме тому, починаючи ще з юнацьких років, необхідно виробити в собі прагнення бачити в кожному неповторну особистість і будувати стосунки з усіма членами колективу на основі гідності, поваги та коректності. Зокрема, вважаємо доречним звернути увагу на, на жаль, поширену практику звертання до засудженого виключно за прізвищем і на “ти”. Це є свідченням низької культури. Саме тому молодим працівникам необхідно брати на професійне озброєння найкращі взірці у стилі і манерах поведінки досвідчених фахівців. Це сприятиме виробленню такої стрижневої особистісної якості, як професійна принциповість.

Необхідною умовою професійної діяльності працівника УВП також є постійне прагнення активізувати інтелектуальний потенціал кожного засудженого, керуючись при цьому констатацією виключно належного рівня його розвитку.

В умовах просторово обмеженого середовища зазначених установ є постійна потреба підтримувати розвиток таких рис інтелекту, як гнучкість, критичність, глибина, самостійність, активність тощо. Відтак педагог має з повагою ставитися до проявів релігійності в осіб, позбавлених волі, і прищеплювати їм бажання формувати науковий світогляд.

Ведучи розмову про взаємини соціального педагога і засудженого, ми весь час акцентували увагу на діяльності першого. А як же об’єкт виховних зусиль? Яка його роль як співавтора педагогічного процесу? На наш погляд, у колективі показниками стабільності взаємин “педагог-засуджений” є:

- повага до працівника УВП з боку засуджених, шанобливе ставлення до нього як до професіонала і як до особистості;
- чітке виконання підопічними вимог і рекомендацій вихователів стосовно організації всього спектру їх життєдіяльності;
- щира допомога працівнику пенітенціарної установи в його зусиллях організувати науково виважений процес ресоціалізації засудженого.

Оригінальним є підхід до організації та педагогічного керівництва процесом самовиховання засуджених в умовах УВП академіка В.М. Синьова та його учня – доцента В.І. Кривуші [6]. Ними визна-

чено, що самовиховання засуджених – це свідома, цілеспрямована та систематична діяльність останніх, спрямована на саморегуляцію своїх стосунків, подолання негативних і формування, розвиток, удосконалення позитивних якостей, звичок, соціально-корисних і особистісно значущих зв'язків. Завданнями самовиховання, на думку вчених є: допомога засудженому розібратися в собі; зацікавлення, спонукання його до занять самовдосконаленням; ознайомлення з методами і прийомами самовиховання. Методи самовиховання – це способи та прийоми впливу на власну особистість з метою формування необхідних якостей і звичок. Серед них виділяють такі:

- самопізнання: самопостереження, самоконтроль, самоаналіз, самооцінка, самокритика, зіставлення себе з іншими;
- спонукання до самовдосконалення: самозобов'язання;
- самонагадування, самопримушення, самонаказ;
- самостимулювання: самоумовляння, самозвіт, самозаохочення, самозасудження, самопокарання;
- оволодіння собою: самозатримка, самопереключення, самонавіювання, самоподолання.

Самовиховання засуджених не відбувається стихійно, а здійснюється під цілеспрямованим педагогічним керівництвом з боку працівників УВП, що дозволяє забезпечити переведення особистості з об'єкта в суб'єкт виховання, домогтися у процесі перевиховання активної позиції засуджених.

Таким чином, стан розвитку сучасної пенітенціарної педагогіки та психології засвідчує, що теоретичні засади педагогіки співпраці, розроблені академіком В.М. Синьовим, знайшли практичне втілення у роботі вітчизняних пенітенціарних установ. Науковий доробок вченого широко відомий у багатьох країнах Європи та колишнього СРСР.

Враховуючи актуальність окреслених питань, ми вважаємо за необхідне творчо розвивати ідеї педагогіки співпраці у площині діяльності не лише пенітенціарного персоналу, а й інших правоохоронних органів. Зокрема, заслуговує на першочергову увагу використання ідей педагогіки співпраці у практичній реалізації профілактики девіантної поведінки молоді. Це положення заслуговує на творче розкриття в окремому науковому дослідженні.



### Список використаних джерел

1. Беца А.В. Организация и педагогическое руководство самовоспитанием осужденных. – К.: КФ ВИПК МВД СССР, 1989. – 215 с.
2. Синева В.Н. Педагогика сотрудничества в индивидуальной воспитательной работе с осужденными в ИТУ // Совершенствование воспитательной деятельности органов исполнения наказания: сб. науч. тр. – Рязань: РВИШ МВД РФ, 1992. – С. 3–18.
3. Синьов В.М., Кривуша В.І., Беца О.В. Пенітенціарна педагогіка: навч. посіб. – К.: РВВ КІВС при УАВС, 1996. – 215 с.
4. Пенитенциарная психология, педагогика и совершенствование организации воспитательной работы с осужденными в ИТК / под ред. В.Н. Синева, В.И. Кривуши. – К.: РИО КИВД при УАВД, 1993. – 156 с.
5. Словарь основных терминов исправительно-трудовой психологии и педагогики / Беца А.В., Кондратьев В.А., Кривуша В.И. и др. / под ред. В.Н. Синева, В.С. Медведева. – К.: КФ ВИПК МВД СССР, 1990. – 241 с.
6. Кривуша В.І. Пенітенціарна педагогіка: завдання, ситуації, питання для самоконтролю / за заг. ред. В.М. Синьова. – К.: РВВ КІВС, 1997. – 264 с.
7. Татенко В.О. Як стати лідером: поради психолога. – К.: Фонд “Українська перспектива”, 1996. – 110 с.

*Стаття надійшла 05.12.2008.*

**Редакційна колегія  
“Вісника Академії управління МВС”  
запрошує до співпраці авторів**

*Вимоги до оформлення рукописів наукових статей:*

1. Рукопис статті подається у друкованому й електронному форматах. Текст друкується через 1,5 комп’ютерних інтервала, шрифтом Times New Roman 14 pt, обсягом 0,5 авторських аркуша (орієнтовно 10 сторінок формату А4), програмний редактор Microsoft Word 6.0–7.0.

2. Електронні варіанти рисунків і таблиць подаються окремими файлами у форматі А5.

3. У правому верхньому куті титульної сторінки рукопису зазначаються повністю ім’я та прізвище автора (авторів), науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи, контактний телефон, електронна адреса.

На початку статті необхідно вказати індекс УДК.

4. Рукописи подаються українською (російською) мовою.

5. Анотації (5–6 друкованих рядків) і ключові слова (6–10 слів) мають бути українською, російською та англійською мовами. Обсяг анотації має становити не менше 500 знаків (з пробілами).

6. Нумерація посилань – наскрізна (у квадратних дужках у тексті).

7. Рукопис має бути підписаний і датований автором (авторами).

8. Автор відповідає за точність цитованого в рукописі тексту.

9. Наукова стаття має містити необхідні елементи, визначено Постановою Президії ВАК України “Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України” від 15.01.2003 № 7–05/1:

постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання цієї проблеми і на які спирається автор;

виокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття;

формулювання цілей статті (постановка завдання);

виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;

висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

10. Наприкінці рукопису подається список використаних джерел з 10–15 найменувань.

## **Збільшуються ліцензійні обсяги підготовки фахівців**

Академія управління МВС – провідний вищий навчальний заклад четвертого рівня акредитації, який здійснює підготовку, спеціалізацію та підвищення кваліфікації керівників органів внутрішніх справ, фахівців для інших відомств та зарубіжних країн за напрямом “Право”, спеціальність “Правознавство”. Академія – єдиний в Україні вищий навчальний заклад, що готує керівників органів внутрішніх справ за напрямом “Специфічні категорії”, спеціальність “Управління у сфері правопорядку”.

Науково-педагогічний склад Академії управління МВС представляють двадцять докторів та сорок п’ять кандидатів наук, п’ятнадцять професорів, тридцять доцентів, два старших наукових співробітники, п’ять академіків галузевих наук, вісім заслужених працівників освіти України, вісім заслужених юристів України, заслужений майстер спорту міжнародного класу, два майстри спорту першого дану (чорний пояс), кандидат в майстри спорту з боксу, три судді міжнародної, першої та другої категорій, а також дванадцять фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня магістр за спеціальностями “Правознавство” й “Управління у сфері правопорядку”.

Освітні програми спрямовані на професійне й особистісне зростання, розвиток загальних і спеціальних навичок та умінь керівників правоохоронних органів. Акцентується увага на розвитку в слухачів якостей, пов’язаних з професійним виконанням службових обов’язків, реалізацією якостей керівника (вміння приймати рішення, брати на себе персональну відповідальність, організовувати роботу підпорядкованих структур, стимулювати розвиток підлеглих), комунікативних навичок, творчих підходів.

З урахуванням належного рівня кадрового, наукового, навчально-методичного, інформаційного та матеріально-технічного забезпечення Академія управління МВС на підставі дозволу Міністерства освіти і науки України розпочинає діяльність щодо збільшення ліцензованого обсягу підготовки магістрів за спеціальностями “Управління у сфері правопорядку” і “Правознавство”.

**Вісник Академії управління МВС**  
**Науковий журнал**

*Редагування: Сергій Онищенко, Наталія Зволінська,  
Оксана Кожухар*

*Комп'ютерне верстання: Наталія Зволінська,  
Владислав Чалчинський*

Свідоцтво про державну реєстрацію журналу  
*серія КВ № 12112-983Р*

Підп. до друку 10.02.2009. Формат 60x84/16. Папір офсет.  
Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 9,2. Наклад 300. Зам. №45

***Адреса видавця:***

02121, м. Київ, вул. Колекторна, 4  
Тел. (044) 561-18-35, тел./факс: (044) 564-66-32  
Веб-сайт: [www.aumvs.kiev.ua](http://www.aumvs.kiev.ua)

Надруковано в “МП Леся”

***Адреса виготовлювача:***

03148, Київ, а/с115. Тел.: (050) 469 7485, (044) 407 6197  
E-mail: [lesya@ukrpost.net](mailto:lesya@ukrpost.net)

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру  
суб'єктів видавничої справи  
*серія ДК № 892 від 08.04.2002*